

**МІНІСТЕРСТВО ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ ВНУТРІШНІХ СПРАВ**

Кафедра теорії держави та права

ТЕОРІЯ ДЕРЖАВИ ТА ПРАВА

**НАВЧАЛЬНИЙ ПОСІБНИК
ДЛЯ ПІДГОТОВКИ ДО АТЕСТАЦІЇ ЗДОБУВАЧІВ ВИЩОЇ ОСВІТИ**

*За загальною редакцією доктора юридичних наук, професора Гусарєва С.Д.,
доктора юридичних наук, професора Тихомирова О.Д.*

Київ 2017

УДК 340 (073)
ББК Х0
Т 338

*Рекомендовано до друку Вченою радою
Національної академії внутрішніх справ
(протокол № 11/5-2, від 27.04.2017 року)*

Рецензенти:

***Колодій А.М.** – професор кафедри конституційного та міжнародного права Національної академії внутрішніх справ, доктор юридичних наук, професор, Заслужений юрист України, член-кореспондент Національної академії правових наук України;*

***Галай А.О.** – виконавчий директор Асоціації юридичних клінік України, доктор юридичних наук, доцент.*

Теорія держави та права : [навчальний посібник] / Є. В. Білозьоров, О. Б. Горова, В. П. Власенко, А. М. Завальний, Н. В. Заяць та ін.; за заг. ред. С. Д. Гусарева, О. Д. Тихомирова. – К. : НАВС, Освіта України, 2017. – 116 с.

Навчальний посібник для підготовки до атестації здобувачів вищої освіти охоплює питання навчальної дисципліни «Теорія держави та права», що передбачені робочою навчальною програмою вищих навчальних закладів із специфічними умовами навчання.

Особливістю навчального посібника є висвітлення в систематизованому вигляді найважливіших загальнотеоретичних положень про державу і право, що дозволяє здобувачам вищої освіти самостійно в доступній формі підготуватись до атестації з навчальної дисципліни «Теорія держави та права».

ISBN 978-617-7480-62-3

© Національна академія внутрішніх справ, 2017

АВТОРСЬКИЙ КОЛЕКТИВ

Є.В. Білозьоров, професор кафедри теорії держави та права, кандидат юридичних наук, доцент – **тема 1**;

Т.О. Пікуля, доцент кафедри теорії держави та права, кандидат юридичних наук, доцент – **тема 2**;

Н.В. Заяць, професор кафедри теорії держави та права, доктор юридичних наук, доцент – **тема 3**;

Д.О. Тихомиров, доцент кафедри теорії держави та права, кандидат юридичних наук – **тема 4**;

Ю.В. Кривницький, доцент кафедри теорії держави та права, кандидат юридичних наук – **тема 5**;

Н.П. Харченко, старший викладач кафедри теорії держави та права, кандидат юридичних наук – **тема 6**;

Ю.Є. Максименко, доцент кафедри теорії держави та права, кандидат юридичних наук, доцент – **тема 6**;

Н.В. Лазнюк, доцент кафедри теорії держави та права, кандидат юридичних наук – **тема 7**;

А.О. Осауленко, доцент кафедри теорії держави та права, кандидат юридичних наук, доцент – **тема 8**;

А.М. Завальний, завідувач кафедри теорії держави та права, кандидат юридичних наук, доцент – **тема 9**;

О.О. Старицька, доцент кафедри теорії держави та права, кандидат юридичних наук – **тема 10**;

О.В. Мінченко, професор кафедри теорії держави та права, кандидат юридичних наук, доцент – **тема 10**;

В.П. Власенко, доцент кафедри теорії держави та права, кандидат юридичних наук – **тема 11**;

Н.О. Сербіна, старший викладач кафедри теорії держави та права, кандидат юридичних наук – **тема 11**;

М.М. Пендюра, доцент кафедри теорії держави та права, кандидат юридичних наук, доцент – **тема 12**;

О.Б. Горова, провідний науковий співробітник відділення інформаційно-правового забезпечення та міжнародних зв'язків Інституту Управління державної охорони України Київського національного університету імені Тараса Шевченка, кандидат юридичних наук, доцент – **тема 12**;

О.В. Тюріна, професор кафедри теорії держави та права, кандидат юридичних наук, доцент – **тема 13**.

З М І С Т

ВСТУП	5
ТЕМА 1. ПОНЯТТЯ, ПОХОДЖЕННЯ ТА СУТНІСТЬ ДЕРЖАВИ	6
ТЕМА 2. ФОРМА ДЕРЖАВИ	14
ТЕМА 3. ФУНКЦІЇ ТА МЕХАНІЗМ ДЕРЖАВИ	21
ТЕМА 4. СУЧАСНІ КОНЦЕПЦІЇ ДЕРЖАВОУТВОРЕННЯ	30
ТЕМА 5. ПОНЯТТЯ, СУТНІСТЬ І ЗМІСТ ОБ’ЄКТИВНОГО ПРАВА	37
ТЕМА 6. СИСТЕМА ПРАВА ТА СИСТЕМА ЗАКОНОДАВСТВА	46
ТЕМА 7. ПРАВОТВОРЧІСТЬ ТА ФОРМИ (ДЖЕРЕЛА) ПРАВА	50
ТЕМА 8. РЕАЛІЗАЦІЯ НОРМ ПРАВА	58
ТЕМА 9. ПРАВОВІ ВІДНОСИНИ	66
ТЕМА 10. ПРАВОВА ПОВЕДІНКА	81
ТЕМА 11. ЮРИДИЧНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ	87
ТЕМА 12. ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ТА ЙОГО МЕХАНІЗМ	93
ТЕМА 13. ПРАВОВА СИСТЕМА. ОСНОВНІ ПРАВОВІ СИСТЕМИ СУЧАСНОСТІ	104
СПИСОК РЕКОМЕНДОВАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ	112

ВСТУП

Основні тенденції світового та вітчизняного суспільного розвитку, стратегія інтеграції України в європейську спільноту, поглиблення відповідних державних і правових трансформацій зумовили появу нових орієнтирів, стандартів і цінностей, що й визначають загальну спрямованість реформ правоохоронних органів України, якість та ефективність яких неможлива без кардинальних змін у системі кадрового забезпечення, підготовки, перепідготовки та підвищення кваліфікації правоохоронців.

Значний потенціал у розв'язанні цих та інших державних і правових проблем має теорія держави та права, яка є однією з фундаментальних юридичних наук, що досліджує основні властивості держави та права як складних соціальних явищ, процеси їх виникнення, становлення та перспективи розвитку, розробляє методологію їх наукового осмислення, формує державну і правову картину світу. Змістом теорії держави та права є теоретичні юридичні наукові знання щодо базових характеристик різних держав і правових систем, методів їх пізнання у вигляді різноманітних теорій, понять та інших теоретичних конструкцій, які стають фундаментом для вивчення державно-правових явищ іншими юридичними науками.

У свою чергу атестація з дисципліни теорія держави та права є завершальним етапом теоретичної підготовки юриста-правоохоронця. Протягом усього періоду навчання здобувачі вищої освіти накопичували теоретичні юридичні знання і набували професійних компетентностей у сфері права. Атестаційна комісія покликана перевірити якість знань теорії держави та права, їх співвідношення із знаннями галузевих юридичних наук.

З урахуванням цих обставин навчальний посібник адаптовано до особливостей підготовки персоналу Національної поліції України. За обсягом матеріалу навчальний посібник охоплює основні положення навчальної дисципліни «Теорія держави та права», які представлені у форматі відповідей на питання, що передбачені програмою атестації здобувачів вищої освіти за спеціальністю «Право» (081).

Авторський колектив висловлює слова вдячності всім, хто порадами та зауваженнями сприяв створенню цього навчального посібника, особливо рецензентам: член-кореспонденту НАПрН України, доктору юридичних наук, професору, заслуженому юристу України А.М. Колодію, доктору юридичних наук, доценту А.О. Галаю.

ТЕМА 1

ПОНЯТТЯ, ПОХОДЖЕННЯ ТА СУТНІСТЬ ДЕРЖАВИ

1.1 Охарактеризуйте поняття та структуру юридичної науки.

Юридична наука (юриспруденція) – це спеціалізована галузь наукових знань у сфері суспільних наук, наукова діяльність, що спрямована на вивчення права в теоретичному і прикладному аспектах, правових форм організації та функціонування держави, суспільства та окремих державно-правових інститутів.

Структуру юриспруденції складають різноманітні юридичні науки:

– *загальнотеоретичні та історичні (історико-теоретичні) юридичні науки* (теорія держави та права, історія держави та права України і зарубіжних країн, історія вчень про державу та право та ін.). Ці юридичні науки досліджують основні поняття, категорії праводержавознавства, загальні та специфічні закономірності виникнення, розвитку і функціонування держави та права, сутність, форми і типологію останніх, характеризують історичний шлях їх формування, а також погляди науковців, філософів, юристів-практиків на зміст державно-правових явищ тощо;

– *галузеві юридичні науки* (конституційна наука або галузь, цивільне, адміністративне, кримінальне, трудове, сімейне та інші), що вивчають та систематизують зміст нормативно-правових актів певної галузі права (наприклад, наука конституційне право вивчає конституційне законодавство конституційної галузі права);

– *міжгалузеві юридичні науки* (житлове, комерційне, морське, повітряне, митне, екологічне, транспортне право та інші галузі наук). Ці юридичні науки вивчають однорідні суспільні відносини, що виникають у сфері правового регулювання різних галузей права. Вони тісно пов'язані та взаємодіють з галузевими юридичними науками, однак мають притаманний лише їм предмет дослідження. Критерієм виокремлення міжгалузевих юридичних наук є галузі законодавства, що загалом не збігаються з галузями права;

– *спеціальні (організаційні) юридичні науки* (державне будівництво та місцеве самоврядування, судові та правоохоронні органи, адвокатура, нотаріат та інші галузі наук), що безпосередньо досліджують організацію, повноваження, структуру, функції, завдання державних органів і деяких недержавних організацій;

– *прикладні юридичні науки* (криміналістика, кримінологія, судова медицина, судова психіатрія, правова статистика, судова бухгалтерія, оперативно-розшукова діяльність та ін.). Ці юридичні науки осмислюють суспільні відносини, що виникають у сфері державно-правової дійсності та потребують спеціальних знань із інших наук. Вони використовують досягнення природничих (фізика, хімія, біологія та ін.), технічних (механіка, кібернетика та ін.) і гуманітарних (соціологія, психологія, мовознавство та ін.) наук;

– *юридичні науки, що вивчають зарубіжні державу та право*. Ці юридичні науки розглядають особливості державного і конституційного ладу,

формування та функціонування виборчих систем, державних інститутів, структурних елементів і механізм дії права в зарубіжних країнах, а також здійснюють порівняння правових систем світу. До цієї групи юридичних наук належать такі: конституційне (державне) право зарубіжних країн, римське право, порівняльне правознавство (юридична компаративістика) та ін.;

– *міжнародно-правові науки*. Цей вид юридичних наук досліджує суспільні відносини, що врегульовані нормами права у сфері міждержавних відносин. Специфіка цього різновиду юридичних наук полягає в наявності іноземних суб'єктів (іноземні держави, державні органи, їх посадові особи та міжнародні організації) і потребі впорядкування відносин між ними. До цього виду юридичних наук відносяться міжнародне публічне право, міжнародне приватне право, європейське право та ін.

Розвиток міжнародно-правових наук тісно пов'язаний із загальносвітовою тенденцією посилення інтеграційних процесів і міжнародного впливу на національні правові системи.

1.2 Сформулюйте визначення об'єкта та предмета теорії держави та права.

Теорія держави та права – це загальнотеоретична, фундаментальна юридична наука, що вивчає сутнісні властивості, загальні закономірності виникнення, розвитку і функціонування держави та права, інших пов'язаних із ними явищ суспільної дійсності, а також здійснює інтеграцію юридичних наук у єдину систему та їх методологічне забезпечення.

Об'єкт теорії держави та права – це держава і право як взаємопов'язані та взаємодіючі явища соціокультурної реальності.

Теорія держави та права належить до фундаментальних, історико-теоретичних юридичних наук. Тому її предметом є загальні закономірності виникнення, функціонування та розвитку держави і права.

Теорія держави та права розглядає не конкретні держави та їх національне право й законодавство, а виокремлює загальне, те, що їх об'єднує. Тому не можна зводити теорію держави та права до вивчення законодавства окремої держави, наприклад України, адже це буде конституційна, кримінальна, цивільна чи ін. галузь національного законодавства, а не теорія права.

Предмет теорії держави та права – це сутнісні властивості, загальні закономірності виникнення, розвитку і функціонування держави та права, а також інших пов'язаних з ними явищ суспільної дійсності.

Відповідно до цієї дефініції у структурі предмета теорії держави та права можна виокремити такі дві змістові складові:

– сутнісні властивості (сутність, соціальне призначення) держави та права, а також інших пов'язаних з ними явищ суспільної дійсності;

– найбільш загальні та специфічні закономірності виникнення, розвитку і функціонування держави і права, а також інших пов'язаних з ними явищ.

1.3 Сформулюйте визначення та охарактеризуйте функції теорії держави та права.

Функції теорії держави та права – це основні напрями її наукової та навчальної дії на державно-правову дійсність, що визначають і характеризують сутність, зміст, соціальне призначення, завдання і мету теорії держави та права в системі юридичних наук.

До **функцій теорії держави та права** як фундаментальної юридичної науки належать такі:

– **онтологічна** (від лат. *ontos* – суще, *logos* – вчення) – виявлення сутності явищ і процесів державного та правового життя суспільства, об'єктивних умов їх існування. Теорія держави та права не лише вивчає в узагальненій формі державно-правові явища, а й пояснює об'єктивні процеси їх розвитку, з'ясовує, які закономірності знаходяться в основі цих процесів;

– **гносеологічна** (від лат. *gnoseos* – знання, *logos* – вчення) – теоретичне пізнання, відображення держави та права на рівні їх загальних закономірностей виникнення, розвитку та функціонування; формування загальних уявлень про окремі державні та правові інститути; констатація сучасного стану генезису державності та правової дійсності;

– **евристична** (від лат. *heurisko* – знаходжу; евристика – мистецтво знаходження істини, нових відкриттів) – виражається в тому, що теорії держави та права притаманна певна система логічних прийомів і методологічних правил дослідження, які дозволяють їй не тільки пізнавати «наявність» буття, його тенденції, але й відкривати нові закономірності в розвитку держави та права;

– **прогностична** (від лат. *prognōsis* – передбачення, проорокування) – наукове передбачення подальшого розвитку держави та права на основі адекватного відображення їх об'єктивних закономірностей; визначення перспектив розвитку державної та правової систем шляхом висунення гіпотез і прогнозів, аналізу альтернатив;

– **аксіологічна** (від лат. *axia* – цінність, *logos* – вчення) – оцінювання фактів (явищ і процесів) державного та правового життя суспільства, співвідношення права і моралі, міри гуманності. Ця функція теорії держави та права зводиться до виявлення цінності права як міри свободи, рівності та справедливості, правової оцінки чинного законодавства, діяльності держави тощо;

– **методологічна** (від лат. *metodos* – шлях дослідження, *logos* – вчення) – виражається у формуванні поняттєво-категоріального апарату системи юридичних наук, створенні універсальної юридичної мови, що реально забезпечує одноманітність у класифікації та оцінці явищ фахівцями різних галузей права. Особливості методологічної функції полягають також у тому, що теорія держави та права надає юридичного змісту загальнонауковим методам, створює систему спеціальних методів, використовує галузеві методи, сприяє обміну інформацією між юридичними науками щодо методологічних знань;

– **ідеологічна** (від лат. *idea* – поняття, ідея, *logos* – вчення) – означає вироблення фундаментальних ідей про шляхи прогресивного розвитку держави та права, що впливають на правову свідомість громадян і суспільства;

– *виховна* – сприяє підвищенню рівня правової культури населення, оскільки надає знання про закономірності, сутність і соціальне призначення держави та права в сучасному суспільстві, обґрунтовує необхідність і доцільність неухильного дотримання та виконання норм права, активної участі у справах держави;

– *комунікативна* (лат. *commūnīco* – роблю спільним; повідомляю; з'єдную) – забезпечує передачу нових знань із сфери загальнотеоретичних наук до галузевих і, навпаки, створює умови для дотримання оптимальних темпів приросту та вдосконалення юридичних знань, запобігання дублюванню наукових досліджень та утворенню прогалів в юридичних знаннях;

– *прикладна* (*практична, науково-прикладна, практично-прикладна, практико-орієнтуюча*) – полягає у виробленні рекомендацій для практичного вирішення складних завдань державно-правового будівництва; реалізується через розробку проектів нормативно-правових актів, концепцій реформування державних і правових інститутів, аналіз та узагальнення юридичної практики;

– *інтеграційна* (*системоутворююча*) – виявляється в тому, що теорія держави та права об'єднує всі юридичні науки у злагоджену, гармонійну пізнавальну систему і визначає її єдність. У процесі реалізації цієї функції відбувається інтеграція юридичних явищ і положень інших юридичних наук у загальнотеоретичні поняття, що мають абстрактний характер, а також формулюються їх дефініції, основні риси і загальні закономірності розвитку та функціонування;

– *пропедевтичну* (від давньогрецького *προπαιδείω* – попередньо навчаю) – теорія держави та права є своєрідним вступом до вивчення інших юридичних дисциплін, дозволяє сформувати системні знання про юридичні науки в цілому та опанувати їх на глибинному рівні.

1.4 Розкрийте основні теорії виникнення держави.

Патріархальна теорія (Арістотель, Р. Фільмер, М. Михайловський). Згідно з цією теорією, держава виникла внаслідок розростання патріархальної сім'ї. Арістотель стверджував, що держава – найкраща форма людського спілкування, що створюється з метою досягнення загального блага. Влада монарха – природне продовження влади батька (патріарха), який піклується про членів своєї сім'ї та забезпечує їхню покійність.

Теологічна теорія виникнення держави (Т. Аквінський). Ця теорія отримала широке розповсюдження за часів феодалізму. Її сутність полягає в тому, що держава є результатом прояву божественної волі, практичним втіленням влади бога на землі. На думку богословів, будь-яка світська влада похідна від влади церкви, влади релігійних організацій, а народ повинен беззаперечно підкорятися державній волі як прояву волі божественної.

Патерналістична теорія (Конфуцій) має багато спільних рис із поглядами Арістотеля: влада глави держави тотожна владі голови родини, а держава – це велика родина, якою потрібно управляти на основі добра, турботи старших про молодших, відданості та поваги.

Патримоніальна теорія (К. Галлер). Представники цієї теорії вважають, що держава є похідною від права власності на землю (патримоніум). Із права володіння землею влада автоматично розповсюджується й на людей, які проживають на ній. Саме у такий спосіб обґрунтовується ідея феодального сузеренітету.

Договірна теорія (Т. Гоббс, Дж. Локк, Ж. Руссо) має своєю основою ідею укладання угоди між людьми з метою забезпечення спільної користі – взаємної безпеки. На думку цих мислителів, держава виникла в результаті укладання суспільного договору про правила спільного проживання. Вони зазначали, що був час, коли не було ні держави, ні права. У додержавний період в умовах «золотого віку» (Ж. Руссо) або «війни всіх проти всіх» (Т. Гоббс) люди жили відповідно до своїх природних прав. Але не існувало влади, здатної захистити людину, її честь, гідність, гарантувати її права на життя і власність. Для усунення такої соціальної «вади» люди об'єдналися та уклали між собою договір про те, що частину своїх прав, притаманних їм від народження, вони передають державі як органу, що представляє їхні спільні інтереси, а держава, зі свого боку, зобов'язується забезпечити природні права людини. У разі порушення умов договору народ має право на революцію та зміну правителя.

Теорія насильства (Л. Гумплович, К. Каутський) знаходить свою варіативність у теоріях зовнішнього та внутрішнього насильства. Прихильники цієї теорії стверджують, що держава виникла в результаті ведення війн, насильницького підкорення одними людьми інших, одного племені іншим. На їх думку, держава більше необхідна слабким племенам, аніж сильним. Як інструмент організації та управлінського впливу завойовників, держава стає потужним засобом захисту завойованих від можливих посягань з боку інших сильних племен.

К. Каутський намагався довести, що за умови подальшого розвитку суспільства держава трансформується в інструмент загальної гармонії, в орган захисту та забезпечення загального блага як сильних, так і слабких. Історичний досвід свідчить, що завоювання одних народів іншими було реальним фактом існування державності протягом тривалого часу (наприклад, Золота Орда).

Л. Гумплович вважав: «Держава виникає внаслідок прагнення племені до розширення свого впливу та могутності, що призводить до війн і, як наслідок – виникнення державного устрою та соціального розшарування. Причому держава завжди формувалася завдяки меншості завойовників, які були расою переможців».

Психологічна теорія походження держави (Л. Петражицький, Г. Тард), сутність якої полягає в тому, що виникнення держави пояснюється властивостями людської психіки, потребою індивіда жити в колективі, його прагненням до пошуку авторитета, вказівками якого можна було б керуватися у повсякденному житті, бажанням підкоряти та підкорятися. Для обґрунтування своєї ідеї прибічники даної теорії посилаються на історичні приклади залежності людської свідомості від авторитета вождів, релігійних і політичних діячів, царів, королів та інших лідерів. Л. Петражицький наголошував на тому, що держава і офіційне законодавство є «проекціями» правових переживань, «фантазмів» психіки.

Органічна теорія походження держави (Г. Спенсер) ґрунтується на уявленні про державу, як про живий організм, продукт соціальної еволюції. Г. Спенсер ототожнював процес виникнення та функціонування держави з біологічним організмом. Учений висловив думку про те, що держава – це суспільний організм, який складається з окремих людей, подібно до того, як живий організм складається з клітин. Згідно з цією теорією держава, як і будь-яке живе тіло, базується на диференціації та спеціалізації. Диференціація означає, що держава спочатку виникає як найпростіша політична реальність і в процесі свого становлення ускладнюється, розростається. Цей процес завершується загибеллю держави в результаті її старіння. Спеціалізація передбачає, що формування держави супроводжується об'єднанням індивідів у групи-органи, кожна з яких здійснює визначену, тільки їй притаманну функцію. Таким чином утворюється система органів держави. І все це відбувається так, як у живому організмі, окремі частини якого спеціалізуються на певній функції в системі цілого.

Марксистська (матеріалістична, класова, економічна) теорія походження держави (К. Маркс, Ф. Енгельс). Її суть зводиться до того, що держава виникла внаслідок класової боротьби. Ця теорія є однією з найбільш розповсюджених та аргументованих у вітчизняній юридичній науці гіпотез (обґрунтованого припущення) про походження держави і права. Вона викладена в роботі Ф. Енгельса «Походження сім'ї, приватної власності та держави», підготовленій на основі аналізу історичного матеріалу щодо виникнення держав у Греції, стародавньому Римі та у давніх германців. У найбільш загальному вигляді процес виникнення держави можна звести до положення про те, що держава існувала не завжди, а з'явилася на певному історичному етапі розвитку суспільства, коли здійснюється перехід до виробляючої економіки. Передумовою виникнення держави є великий суспільний розподіл праці на види діяльності й виокремлення їх у самостійні напрями: а) землеробство; б) скотарство; в) ремесло; г) професійний обмін товарів (торгівля).

Теорія інцесту (кровозмішення). Автором цієї теорії є французький соціолог і етнограф Клод Леві-Стросс. На його думку, вихідним соціальним чинником у виокремленні людини зі світу природи, структуризації суспільства і виникнення держави виявилася існуюча в первісному суспільстві заборона інцесту, особливо на тому етапі розвитку родової общини, коли люди стали помічати, що від кровозмішення народжуються неповноцінні діти. Для реалізації цієї заборони необхідно було створити спеціальні органи всередині родової общини, котрі здійснювали б контроль за дотриманням заборони, застосовували жорсткі заходи покарання до тих осіб, які її порушили, а також встановлювали б зв'язки з іншими общинами для обміну жінками. Ці контрольні органи з часом і трансформувалися в державний апарат (державу).

Іригаційна (гідралічна) теорія походження держави в найбільш систематизованому вигляді була викладена німецьким ученим К. Вітфогелем у роботі «Східний деспотизм». Сутність її полягає в тому, що в Давньому Єгипті, де на берегах Нілу люди поступово стали переходити до осілого життя, необхідно було будувати канали та інші гідралічні споруди для ведення

землеробства. Іригаційні роботи вимагали спеціальної організації та навичок. Їх виконували люди, здатні керувати іригаційним будівництвом. Ці організатори з часом стали першими державними службовцями, котрі уособлювали державний апарат. Отже, на створення держави визначальний вплив мав іригаційний фактор.

Демографічна концепція походження держави (Е. Босеруп). В її основу покладено біологічну теорію Мальтуса. Сутність концепції полягає в тому, що основною причиною виникнення держави стало зростання чисельності населення, котре проживає на певній території, та необхідність управління ним.

Расова теорія походження держави (Ж. де Гобіно) з'явилася у період рабовласництва у Новому Світі та мала на меті реабілітувати його в очах європейського співтовариства. Її основоположник Ж. де Гобіно вважав, що люди поділяються на дві раси: господарів, які створили державу, і рабів, котрі здатні лише підкорятися.

Кризова теорія походження держави (А. Венгеров). Причину виникнення перших державних утворень учений вбачає в наявності екологічного кризового фактора (економічного, соціального, екологічного) у період неолітичної революції, при переході до виробляючої економіки.

Спортивна теорія походження держави (Ортега-І-Гассет), за якої виникнення держави пов'язано з походженням ігор, фізичних вправ, ініціацій і поступовим оформленням спеціальної авторитетної групи організаторів, які з часом отримують владні повноваження.

1.5 Сформулюйте визначення та охарактеризуйте основні ознаки держави.

Держава – це суверенна, політико-територіальна організація влади суспільства, яка виражає, узгоджує і забезпечує інтереси населення шляхом встановлення загальнообов'язкових правил поведінки за участю спеціальних органів управління та правового примусу, вирішує загальносуспільні справи і виступає суб'єктом міжнародно-правових відносин.

До основних суттєвих ознак поняття «держави» відносять такі:

Наявність території, під якою традиційно розуміють простір, у межах якого здійснюється державна влада.

У складі території держави необхідно розрізняти:

Реальну, фактичну територію, межі якої чітко визначені міжнародними договорами і внутрішнім законодавством, що містить у собі:

- сухопутний простір;
- водний простір (акваторія) – територіальне море й внутрішні води;
- повітряний простір (аеротерія), розташований над сухопутним і водним просторами;
- надра, що розташовуються під сухопутним і водним просторами.

Квазітериторію (уявну територію), що постійно змінює свої розміри й конфігурацію. До квазітериторії відносять:

– військові кораблі й літальні апарати, а також морські й повітряні судна, що перебувають на некомерційній державній службі, незалежно від їхнього місцезнаходження;

– торговельні морські й повітряні судна під прапором даної держави, що перебувають у відкритому морі або в повітряному просторі над відкритим морем;

– космічні об'єкти, що належать державі;

– трубопроводи й підводні кабелі;

– нафтові й інші добувні вишки у відкритому морі;

– території дипломатичних представництв і консульств.

Народ – пов'язана однаковим походженням і мовою культурна спільність людей, яка знаходиться під юрисдикцією держави та на котру поширює свій вплив національне законодавство.

Суверенітет, тобто політико-правова властивість влади, що закріплена нормативним актом та характеризує державну владу як верховну, незалежну, неподільну та єдину. Існує три різновиди суверенітету:

– *національний суверенітет* – це повновладдя нації, її реальна можливість вільно вирішувати всі питання свого національного життя аж до створення самостійної держави;

– *народний суверенітет* – це повновладдя народу, який здійснює свою невід'ємну та неподільну владу самостійно й незалежно від інших соціальних сил, тобто реальна участь народу у здійсненні політичної влади;

– *державний суверенітет* – політико-правова властивість державної влади, що виражається в її незалежності від іншої влади всередині країни та вправі держави самостійно вирішувати свої проблеми на основі принципів міжнародного права.

Наявність системи органів та інших організацій, які створюються державою для виконання її завдань та здійснення функцій і охоплюються поняттям механізм держави. Частина органів держави, що створюється для реалізації владних повноважень охоплюється поняттям апарат держави.

Наявність можливості розробляти загальнообов'язкові правила поведінки, що визначаються як правові норми. За допомогою норм об'єктивного права держава визначає зміст прав і обов'язків учасників суспільних відносин, а також забезпечує обов'язковість своїх рішень.

До *факультативних суттєвих ознак* категорії «державна» відносять такі:

– наявність конституції;

– наявність державних символів (прапор, герб, гімн, а для держави, що за формою правління є монархією, додатковим символом вважається монарх);

– наявність громадянства;

– наявність грошової одиниці;

– участь держави у міжнародних органах і організаціях тощо.

ТЕМА 2 ФОРМА ДЕРЖАВИ

2.1 Наведіть точки зору науковців щодо елементного складу (структури) форми держави.

Існують наступні наукові підходи щодо елементного складу (структури) форми держави:

Традиційний підхід, передбачає такі складові форми держави:

форму державного правління (монархічну та республіканську).

Характеризує нормативний та фактично діючий порядок організації та здійснення державної влади щодо: а) формування вищих органів державної влади; б) побудови їх структури, взаємодії між собою та народом;

форму територіального устрою (просту – унітарну та складну – федеративну). Вказує на порядок організації державної влади з точки зору: нормативно закріпленого та фактично діючого порядку взаємовідносин на території держави центральної, регіональної та місцевої влади; порядку розподілу території держави на складові частини (адміністративно-територіальні одиниці в унітарній державі або політичні утворення у федерації); особливостей правового статусу складових території держави;

форму державно-правового режиму (демократичний та антидемократичний). Вказує на те, які застосовуються прийоми, способи та методи реалізації державної влади, що забезпечують здійснення функцій держави та загалом проведення певної державної політики.

Сучасний науковий підхід, передбачає такі форми держави:

монократичну державну форму – характеризується єдиновладдям, де повнота державної влади знаходиться в руках однієї особи, колегії або ради;

сегментарну державну форму – перехідна від монократичної форми до полікратичної. Передбачає формальний поділ державної влади, зосередження влади в руках глави держави або уряду, авторитарні методи управління;

полікратичну державну форму – протилежна монократичній, передбачає дійсний поділ державної влади та демократичні методи управління.

2.2 Наведіть визначення форми держави та розкрийте її структуру.

Форма держави – це порядок організації та здійснення державної влади в певній державі світу або типі держав.

Складовими елементами форми держави традиційно називають: форму державного правління; форму державного устрою; форму державно-правового режиму.

Форма державного правління характеризує формальний (нормативно закріплений) та одночасно фактично діючий порядок організації та здійснення державної влади щодо: а) формування посади глави держави та інших вищих органів державної влади; б) побудови структури та взаємодії вищих органів державної влади між собою та народом. За відповідними параметрами

виокремлюють дві основні форми державного правління – монархію та республіку.

Форма територіального устрою держави вказує на порядок організації державної влади з точки зору: нормативно закріпленого та фактично діючого порядку взаємовідносин на території держави центральної, регіональної та місцевої влади; способів (порядку) розподілу території держави на складові частини (адміністративно-територіальні одиниці в унітарній державі або політичні утворення у федерації); особливостей правового статусу складових території держави. За відповідними параметрами, переважно, виокремлюють дві основні форми територіального устрою – просту (унітарну) та складну (федеративну).

Форма державно-правовий режим вказує на те, які застосовуються прийоми, способи та методи реалізації державної влади, що забезпечують здійснення функцій держави та загалом проведення певної державної політики. За відповідними параметрами виокремлюють дві основні форми державно-правового режиму – демократичний та антидемократичний.

За державним режимом визнають домінуючу роль, оскільки зміни в режимі тягнуть за собою зміни, як форми правління, так і форми устрою.

2.3 Сформулюйте поняття та охарактеризуйте види форми державного правління.

Форма державного правління – це порядок організації й здійснення державної влади, що характеризує нормативний та фактично діючий порядок формування та взаємодії вищих органів державної влади між собою та народом.

Основні форми державного правління:

Монархія – це форма державного правління, при якій глава держави очолює систему вищих органів державної влади та повністю або частково зосереджує в своїх руках державну владу, яка передається у спадок представникам правлячої династії. За обсягом і характером повноважень монарха, усі монархії поділяються на:

Необмежені монархії, де влада монарха не обмежується якимись органами чи законом, монарх відіграє роль єдиного державного правителя. Її різновидом є:

- *деспотичні монархії*, де влада харизматичного лідера-монарха сакралізується, спирається на могутній військово-бюрократичний апарат (Єгипет, Вавилон, Ассирія);

- *абсолютні монархії*, характерні для останнього етапу існування феодальних держав, коли влада монарха є необмеженою, поділ влади відсутній, а станovo-представницькі установи є фактично безправними (Бруней, Катар, Бахрейн, Кувейт, Оман та ін.).

Обмежені монархії, де влада монарха обмежена конституцією, або ж традицією та повноваженнями інших державних органів. Має такі різновиди:

– *станово-представницькі монархії*, при якій влада глави держави обмежена на підставі традиції формування органів за критерієм приналежності до певного стану (духовенства, дворянства);

– *конституційні монархії*, де влада монарха суттєво обмежена конституцією, затверджуваною парламентом. *Конституційні монархії* поділяються на два підвиди:

– *дуалістичні монархії*, при якій юридично і фактично влада розділена між урядом, сформованим монархом, і парламентом (держави Близького Сходу);

– *парламентські монархії*, де монарх номінальний глава держави, у якого немає реальних владних повноважень (держави Європи, Таїланд, Японія).

Республіка – це форма державного правління, в якій державна влада належить виборним органам, які обираються на певний строк громадянами-виборцями або формуються загальнонаціональними представницькими (виборними) установами.

Форми республіканських форм правління:

– *парламентська республіка*, де головну роль у функціонуванні вищої державної влади відіграє парламент. Парламент формує уряд і має право в будь-який момент відправити його у відставку. Президент може існувати, може й не існувати. В разі наявності такої посади, обирається не прямими виборами: в парламенті або спеціальними зборами (Австрія, Італія, Греція, ФРН, Угорщина, Індія, Латвія, Естонія та ін.).

– *президентська республіка*, де президент одноособово або з наступним схваленням парламенту формує уряд, яким сам керує. Парламент не формує уряд. Уряд окремо може і не існувати, його функції здійснює Адміністрація Президента (Бразилія, Мексика, США, РФ та ін.).

– *змішана республіканська*, яка поєднує ознаки президентської і парламентської республік (Фінляндія, Україна, Франція, Польща, Болгарія, Румунія та ін.). Розрізняють парламентсько-президентську та президентсько-парламентську республіки. Основними правовими критеріями їх розрізнення є: співвідношення обсягу повноважень глави держави й парламенту в механізмі формування і відповідальності уряду; відсутність або наявність підстав розпуску парламенту президентом.

2.4 Сформулюйте поняття та охарактеризуйте види форми державного устрою.

Форма державного устрою є внутрішнім поділом території держави на складові частини – територіальні одиниці, воєводства, провінції, префектури, графства, кантони, культурні, політичні утворення чи навіть суверенні держави.

Основні форми державного устрою:

Складна держава (федерація) – це єдина держава, до якої входить кілька територіальних утворень (суб'єктів федерації), що володіють суверенітетом або мають певні ознаки державності (Австралія, Австрія, Аргентина, Бельгія, Бразилія, Венесуела, Індія, Канада, Малайзія, США, ФРН, ОАЕ та ін.).

Види федерації за способом утворення:

– *союзна федерація* (федерація, що заснована на договорі), суб'єктами якої є суверенні держави, що зберігають за собою значний обсяг повноважень, аж до права виходу зі складу федерації.

– *федерація, заснована на автономії* – її суб'єктами є державні утворення, що не мають суверенітету, але мають певні ознаки державності у вигляді повноважень самостійно вирішувати питання місцевого значення.

Проста держава (унітарна), територія якої поділяється на територіальні одиниці, які не мають ознак державності (Китай, Норвегія, Болгарія, Киргизстан, Угорщина, Чехія, Литва, Латвія, Білорусь, Польща та ін.).

Розрізняють два види унітарних держав:

– *централізовані* – де підпорядкування регіональних органів центру здійснюється за допомогою посадових осіб, призначених з центру на засадах централізації (наприклад, Фінляндія, Нідерланди, Пакистан, Казахстан та ін.);

– *децентралізовані* – де регіональні органи утворюються незалежно від центру, на місцях («знизу») і, як правило, шляхом виборів (наприклад, Велика Британія, Данія, Франція, Іспанія, Нова Зеландія, Японія та ін.).

У деяких випадках до складу унітарних держав можуть входити одна або декілька територіальних одиниць, які мають особливий статус – автономії: Іспанія (автономні утворення – Країна Басків, Каталонія), Португалія (Азорські острови), Данія (Гренландія), Фінляндія (Анаські острови).

Автономія – це політично-національне утворення в рамках єдиної держави, що має право широкого внутрішнього самоврядування, проте не має державного суверенітету і права вільного виходу зі складу держави, до складу якої вона входить.

2.5 Сформулюйте поняття та охарактеризуйте види форми державно-правового режиму.

Форма державного режиму вказує на сукупність прийомів, методів і засобів здійснення державної влади.

Основні форми державно-правового режиму:

Демократичний державний режим – це стан політичного життя суспільства, за якого державна влада здійснюється на основі принципів реальної участі громадян та їх об'єднань у формуванні державної політики, утворенні та діяльності державних органів, дотримання прав і свобод людини. Форми демократичного державного режиму:

– *ліберально-демократичний режим* – це такий вид демократичного типу державного владарювання, в умовах якого демократичні способи, форми та методи здійснення державної влади отримують порівняно неповне, обмежене і непослідовне застосування;

– *консервативно-демократичний режим* – дотримується усталених, традиційних правових цінностей управління, що склалися історично;

– *радикально-демократичний режим* – постійно вводить нові правові форми здійснення державної влади з метою підвищення її ефективності.

Антидемократичні державні режими – це режими, за яких державна влада здійснюється шляхом обмеження і порушення формально проголошених прав і свобод людини. Форми антидемократичного державного режиму:

- *деспотичний державний режим* – режим необмеженої влади, свавілля в управлінні при повній безправності підданих (характерний для рабовласницьких типів держав);

- *авторитарний державний режим* – інститути демократії існують формально, державні рішення приймаються правлячою елітою (характерний для СРСР);

- *тоталітарний державний режим* є крайньою формою авторитарного та характеризується такими ознаками: самодержавством диктатора; жорстким контролем держави у всіх сферах життя суспільства та громадянина; наявністю однопартійної системи та однієї пануючої ідеології; відсутністю або формальною реалізацією різних форм демократії тощо.

2.6 Охарактеризуйте основні види міждержавних об'єднань.

Від форми територіального устрою держави варто відрізнити **міждержавні об'єднання** – *союз кількох суверенних держав на основі міждержавного договору*.

Держави-учасниці міждержавного об'єднання зберігають свій суверенітет у повному обсязі, але передають частину своїх повноважень наддержавним органам, які координують діяльність держав-учасниць.

Основні види міждержавних об'єднань:

- *конфедерація* – державно-правовий союз суверенних держав, створений для досягнення певних цілей шляхом утворення одного або кількох спільних органів;

- *співдружність* (наприклад, Британська співдружність та ін.) і *співтовариство* (наприклад, Європейський Союз) – союзи держав, що виступають як асоційовані члени при збереженні ними суверенітету, з метою досягнення успіхів у сферах економіки, культури, спрощення візової системи та митних кордонів;

- *імперія* – велика багатонаціональна держава, створена шляхом насильницького приєднання раніше незалежних держав або їх частин (наприклад, Римська імперія та ін.);

- *унія* – це об'єднання декількох монархічних держав, очолюваних єдиним монархом. Розрізняються два види уній: *особиста унія*. Виникають випадково, в результаті того, що одна й та ж особа стає спадкоємцем водночас двох монархів у різних державах; *реальна унія*, коли спадкоємець трону в одній країні водночас є спадкоємцем в усіх державах, що складають унію;

- *протекторат держав* – це засноване на письмових чи інших угодах нерівноправне об'єднання держав, в якому підопічна сторона передає державі-протектору права на здійснення частини своїх суверенних прав (політичної дієздатності) на умовах збереження власної державності (суверенітету) та одержання політичної, воєнної, фінансової допомоги, а також інших послуг (наприклад, в 1912 р. Франція нав'язала Марокко договір про протекторат);

– *міжнародний протекторат (опіка)* – встановлюється міжнародними організаціями над територіями, які не мають своєї державності (наприклад, Східне Самоа знаходиться під опікою ООН, а управління цією територією доручене США).

2.7 Розкрийте особливості форми держави Україна.

За формою державного правління, Україна є *республікою* (ч. 1 ст. 5 Конституції України), оскільки: носієм суверенітету і єдиним джерелом влади є народ; народ здійснює владу безпосередньо і через органи державної влади та органи місцевого самоврядування; право визначати і змінювати конституційний лад в Україні належить виключно народові та не може бути узурповане державою, її органами або посадовими особами.

Особливістю форми державного правління Української держави є те, що вона змішана (*парламентсько-президентська республіка*). Парламентсько-президентська республіка завдяки збалансованій системі стримувань і противаг у владному трикутнику не тільки запобігає політичним конфліктам, але й усуває загрозу узурпації влади за умов президентського періоду в президентсько-парламентських республіках, оскільки президент, навіть у випадку збігу його партійної належності й парламентської більшості, не має вагомих конституційних повноважень впливу на формування уряду й надмірних повноважень у сфері виконавчої влади.

У парламентсько-президентській республіці уряд несе колективну й індивідуальну відповідальність перед парламентом, який через прийняття резолюції осуду може висловити недовіру його главі, уряду в цілому або його окремим членам. Стосовно глави уряду використовується як конструктивний, так і неконструктивний вотуми недовіри. Питання про довіру може бути ініційовано й самим урядом, у тому числі й пов'язано з прийняттям парламентом урядового законопроекту. Якщо уряд такої довіри не отримує, він іде у відставку. Наприклад, визначення кандидатури голови уряду й формування персонального складу останнього відбувається за визначальної ролі лідера партії (коаліції), яка має в парламенті більшість, і номінальної участі президента. Сформований уряд у встановлений конституцією строк має подати на затвердження парламенту програму дій (юридична інвеститура). У разі прийняття програми парламентом уряд і його голова призначаються парламентом (при цьому можливе формальне призначення президентом), а в разі відхилення – уряд має піти у відставку.

Оптимально поєднуючи президентські й парламентські елементи, організація державної влади в парламентсько-президентській республіці здатна здійснювати ефективне державне правління. Це забезпечується: (а) її стабільністю, зумовленою, з одного боку, збереженням за президентом значних владних повноважень, а з другого – наявністю істотних важелів впливу на уряд з боку парламенту; (б) її гнучкістю, що пояснюється правом парламенту на усунення в будь-який час прем'єр-міністра й уряду, що створює можливість своєчасного коригування політичного курсу відповідно до настроїв електорату, чим значно зменшує небезпеку конфліктів між виконавчою владою й

парламентом. Право ж президента у чітко визначених конституцією випадках розпускати парламент і призначати нові вибори стає могутньою зброєю проти виникнення частих урядових і парламентських криз.

За державним устроєм, Україна – унітарна держава (ст. 2 Конституції України), тобто є державою, у межах якої немає інших утворень наділених ознаками державного суверенітету. *Основними ознаками, що характеризують її як унітарну є:*

- Україна має власну територію, яка є єдиною, неподільною, недоторканою і цілісною (ст. 2 Конституції України);

- Україна має свої державні кордони, зміна яких, як і зміна території України, без згоди народу України не дозволяється (ч. 3 ст. 3 і ст. 17 Конституції України);

- Україна, як незалежна держава розробляє і приймає свою Конституцію (Преамбула Конституції України);

- Україна має власну систему законодавства, на її території забезпечується верховенство права (ст. 8 Конституції України);

- Україна має власні законодавчі, виконавчі і судові органи (ст. 6 Конституції України);

- В Україні існує єдине громадянство (ст. 4 Конституції України);

- В Україні визнається і гарантується місцеве самоврядування (ст. 7 Конституції України);

- державною мовою України є українська мова (ст. 10 Конституції України);

- Україна має власні державні символи (ст. 20 Конституції України).

Віданню України підлягає визначення обласного, районного поділу і вирішення інших питань адміністративно-територіального устрою.

Її територія поділяється на підставі ст. 133 Конституції України на адміністративно-територіальні одиниці (області, райони, міста, райони в містах, селища і села), які у сукупності становлять адміністративно-територіальний устрій. При цьому адміністративно-територіальні одиниці (крім міст Києва та Севастополя) не наділяються власним правовим статусом. Згідно з Конституцією України ним наділені органи виконавчої державної влади в особі державних адміністрацій на відповідній території та представницькі і виконавчі органи місцевого самоврядування в Україні (статті 118, 119, 140 та 141 Конституції України).

Особливістю державного устрою Української держави є те, що до системи адміністративно-територіального устрою входить також Автономна Республіка Крим, яка є невід'ємною складовою частиною України (статті 133 і 134 Конституції України).

Тимчасово окупована територія України (Автономна Республіка Крим, окремі райони, міст, селищ і сіл Донецької та Луганської областей) внаслідок збройної агресії Російської Федерації з 20 лютого 2014 р. є невід'ємною частиною території України, на яку поширюється дія Конституції та законів України.

У тимчасово окупованих територіях окремих районів, міст, селищ і сіл Донецької та Луганської областей запроваджено особливий порядок місцевого

самоврядування, до моменту виведення усіх незаконних збройних формувань, російських окупаційних військ, їх військової техніки, а також бойовиків та найманців з території України та відновлення повного контролю України за державним кордоном України.

За формою державного режиму, Україна є *демократичною* державою (ст. 1 Конституції України). Конституційний лад України ґрунтується на принципі пріоритету прав і свобод людини та громадянина. Держава відповідає перед людиною за свою діяльність. Народ здійснює владу безпосередньо і через органи державної влади та органи місцевого самоврядування. Проголошується, забезпечення плюралізму в політичному і культурному житті тощо.

ТЕМА 3

ФУНКЦІЇ ТА МЕХАНІЗМ ДЕРЖАВИ

3.1 Дайте визначення функцій держави та назвіть ті, які є найважливішими для демократичних країн на сучасному етапі.

Функції держави – це основні напрями її діяльності з управління суспільством, включаючи механізм державного впливу на розвиток суспільних процесів, в яких знаходить свій прояв її сутність і соціальне призначення.

Стосовно основних критеріїв **класифікації функцій сучасної держави** в юридичній літературі виокремлюють такі:

1) Відповідно до сфер діяльності держави:

- *зовнішні* – це напрями діяльності держави за її межами, що забезпечують здійснення її зовнішньої політики у взаємовідносинах з іншими державами, світовими громадськими організаціями і світовим товариством у цілому, та вирішенням інших цілей і задач, які стоять перед нею на міжнародній арені. Такі функції не можуть бути однаковими для всіх держав і державних утворень. Вони залежать від характеру політичного режиму в державі, взаємовідносин держав одна з одною та інше;

- *внутрішні* – це такі напрями діяльності держави, що здійснюються в межах цієї держави і в яких конкретизується внутрішня політика у сфері економічних, ідеологічних, політичних, екологічних, культурних та інших аспектів життя суспільства, що зумовлені необхідністю вирішення внутрішніх задач, які стоять перед державою.

До зовнішніх функцій держави відносяться:

- *оборона країни* – полягає в захисті економічними, дипломатичними та воєнними засобами державного суверенітету та території;

- *економічна* – встановлення та здійснення торгово-економічних відносин з іноземними державами та їх об'єднаннями, інтеграція у світову економіку;

- *підтримка міжнародного миру та світового правопорядку* – запобігання виникненню міжнаціональних і міждержавних конфліктів та участь в їх урегулюванні, боротьба з міжнародним тероризмом;

- *дипломатична* – встановлення і підтримання дипломатичних відносин з іноземними державами;

- *культурна* – встановлення і розвиток культурних зв'язків з іншими державами, участь у збереженні пам'яток світової культури;
- *інформаційна* – участь у розвитку світового інформаційного простору з метою забезпечення вільного обміну інформацією між країнами, народами й окремими громадянами.

Внутрішні функції держави поділяються на: *основні (головні) функції* – це найбільш важливі напрями діяльності держави, які виражають сутнісні риси певного типу держави та охоплюють низку окремих однорідних напрямів державної роботи.

До основних функцій сучасної держави відносять:

- *політичні* – напрями діяльності держави (її органів) пов'язані із створенням умов для формування та функціонування державної влади на засадах демократії;

- *соціальні* – створення належних умов для реалізації громадянам права на працю, достатній життєвий рівень, охорону здоров'я, пенсійне забезпечення тощо;

- *економічні* – це такі напрями діяльності держави (її органів), пов'язані з впливом на сферу економічних відносин шляхом створення сприятливих умов для сучасного виробництва, підтримки і сприяння розвитку всіх форм власності тощо;

- *оподаткування та фінансового контролю* – запровадження і забезпечення функціонування системи оподаткування і контролю за законністю прибутків індивідів та організацій, а також і за використанням податків;

- *екологічна* – охорона і забезпечення раціонального використання природних ресурсів, забезпечення екологічної безпеки суспільства;

- *культурна* – забезпечення консолідації нації, формування загальної для всієї країни культури і водночас сприяння розвитку культури всіх народів, що проживають на території держави, а також заохочення науки, освіти, охорона культурної спадщини;

- *правоохоронна* – контроль за неухильним дотриманням конституції та законів, встановлення і притягнення до юридичної відповідальності винних у їх порушеннях;

- *забезпечення реалізації і захисту прав та свобод людини й громадянина* – створення найсприятливіших умов для реалізації суб'єктивних прав і свобод, а також ефективних засобів їх охорони, захисту та поновлення.

Неосновні (додаткові, похідні) функції держави – характеризуються тим, що діяльність держави стосується лише певної сторони суспільного життя, а тому вона виконується не всією системою державного механізму, а лише окремими її ланками.

Неосновні функції держави є складовими елементами основних функцій, але самі собою не розкривають сутності держави. Вони мають супроводжувальний, допоміжний або обслуговуючий характер (наприклад, функція оподаткування та фінансового контролю щодо економічної та соціальної функції держави).

Отже, неосновні функції являють собою напрями діяльності держави з виконання її завдань у визначеній, вузькій сфері суспільних відносин. Їх

здійснення забезпечується відповідною діяльністю окремих ланок державного апарату, а не державою в цілому;

2) Залежно від часу реалізації або від тривалості в часі функції держави поділяються на:

- *постійні* (наприклад, наповнення Державного бюджету);
- *тимчасові* (наприклад, Державна цільова програма підготовки та проведення в Україні фінальної частини чемпіонату Європи 2012 року з футболу).

3.2 Визначте та надайте характеристику формам здійснення функцій держави.

Функціональна характеристика держави охоплює не лише зміст її функцій, але й форми і методи їх реалізації. Під **формами здійснення функцій держави** потрібно розуміти їх зовнішній прояв.

Здійснення функцій сучасної держави відбувається в процесі її діяльності та виражається в *правових і організаційних (фактичних)* формах.

Правові форми здійснення функцій держави – це *управлінська чи регулятивна діяльність державних органів, що полягає у вчиненні юридично значимих дій з виконання державних функцій у порядку, визначеному законом, і має правові наслідки.*

До правових форм реалізації функцій держави відносяться *правотворча, правозастосовна, правоохоронна, правореалізаційна діяльність.*

Правотворча діяльність – це *діяльність компетентних органів і посадових осіб, спрямована на видання або санкціонування, зміну або скасування норм права, що завершується оприлюдненням нормативно-правових актів, а також їх систематизацією.*

Правотворча діяльність є процесом постійної зміни та оновлення чинного права, при цьому сама ця діяльність (її форми, процедури, суб'єкти та їх повноваження) також урегульована правом і вдосконалюється разом із розвитком правової та політичної культури суспільства.

Правозастосовна діяльність – це *діяльність компетентних державних органів із виконання законів і підзаконних нормативних-правових актів шляхом прийняття правозастосовного акта. Суб'єкти правозастосовної діяльності – державні органи та посадові особи.*

Необхідність цієї форми зумовлена тим, що від неї залежить не тільки ступінь реалізації правових вимог, але й рівень здійснення самих функцій держави. Від того, наскільки ефективно виконуються правові вимоги, настільки ж ефективно буде і здійснення державних функцій.

Правоохоронна діяльність – це *діяльність, сутність якої полягає в забезпеченні безпосереднього реагування на вчиненні правопорушення у сфері здійснення державних функцій, встановлення і притягнення до юридичної відповідальності осіб, які їх вчинили.*

Відповідно основний тягар із здійснення цієї форми лягає на систему правоохоронних органів, суди та прокуратуру. Важливим аспектом правоохоронної діяльності є боротьба із правопорушеннями (кримінальними

правопорушеннями), здійснення відповідних профілактичних заходів.

Останнім часом, у зв'язку з розвитком ринкових відносин деякі автори виділяють і четверту форму – **договірну форму здійснення державних функцій**.

Використання договірної форми надає можливість широкого залучення до державної діяльності не тільки державних органів та організацій, але й приватних, комерційних фірм і громадських організацій.

Поряд із правовими формами функції держави здійснюються також і в неправових формах.

Організаційні (неправові) форми здійснення функцій держави – це специфічні види організаційної чи іншої діяльності державних органів та організацій, що спрямовані на реалізацію функцій держави, які не тягнуть правових наслідків.

Види організаційних (фактичних) форм здійснення функцій держави:

- організаційно-регламентуюча форма – підбір, розміщення, виховання і визначення ефективності діяльності кадрів у сфері здійснення державних функцій (кадрова робота, підготовка документів);
- організаційно-економічна форма – це організація матеріально-технічного забезпечення здійснення державних функцій;
- організаційно-контрольна форма – це організація недержавного контролю в сфері здійснення державних функцій;
- організаційно-виховна форма – це організація виховання, пропаганди, агітації, інформації та іншого забезпечення виховного впливу на населення в сфері здійснення державних функцій.

3.3 Наведіть визначення та розкрийте зміст основних ознак механізму держави.

Необхідно зазначити, що попри свою фундаментальність для теорії держави та права поняття «механізм держави» в частині визначення свого змісту досі є предметом науково-юридичних дискусій. Так, на думку Ю. Тихомирова під **механізмом держави** треба розуміти складну специфічну структуру, що включає в себе державні органи та організації, публічні служби та корпорації, а також такі два важливі елементи як ресурсне забезпечення і процедури прийняття державних рішень.

Не заперечуючи, що механізм держави характеризує такий основний елемент як організацію державної влади (а саме сукупність державних органів), треба визнати, що його невід'ємною частиною є ті інститути, які дозволяють державі взаємодіяти з суспільством, і що найважливіше – брати громадянам та їх об'єднанням участь у державному управлінні.

Окремої аргументації потребують саме додаткові елементи механізму держави. Отже, говорячи про публічні служби як один з елементів механізму держави, мають на увазі три групи служб, без яких не може існувати практично жодна сучасна держава.

По-перше, це спеціальні органи та інститути, які покликані гарантувати правопорядок, законність, безпеку, обороноздатність країни тощо. Тобто мають на увазі: армія, поліція, прикордонні війська тощо. Діяльність усіх цих

органів регулюється законодавством.

По-друге, це *чисельні публічні служби*, які покликані забезпечувати нормальну життєдіяльність суспільства в енергетичній, інформаційній, транспортній, електронній сферах, а також у галузі зв'язку. Вони є в усіх без виключення сучасних державах і, як правило, існують у формі державних агенцій. Як приклад, можна навести Державне агентство з енергоефективності та енергозбереження України (Держенергоефективності України).

По-третє, це *державні корпорації*, які поєднують у собі функції самостійних господарюючих суб'єктів і державного управління.

Наступним елементом у механізмі держави є *процедура прийняття державних рішень*. Усього виокремлюють п'ять таких процедур, а саме: вибори та референдуми; самостійна процедура прийняття рішень державними органами на основі чинного законодавства; спільне прийняття рішень декількома суб'єктами, що утворюють механізм держави; узгоджене прийняття рішень; прийняття рішень відповідно до норм міжнародного права, або актів міждержавних об'єднань.

І останнім елементом є *система ресурсного забезпечення*, яка включає в себе: управління державною власністю; регулювання бюджетно-фінансових і податкових відносин; використання природних ресурсів; матеріально-технічне забезпечення механізму держави; режим використання людських ресурсів відповідно до законодавства про працю та зайнятість.

3.4 Надайте визначення державного апарату та розкрийте його співвідношення з механізмом держави.

Державний апарат – це конституційно передбачена система державно-владних структур, наділених визначеними повноваженнями представницького, управлінського та судового характеру.

У науковій і навчальній літературі питання щодо співвідношення державного механізму та державного апарату вирішується наступним чином. Державний механізм розглядають як сукупність різних державних органів, організацій, військових сил, державних засобів масової інформації, матеріальних засобів державної влади, а державний апарат обмежується лише системою державних органів (А. Піголкін). Так, у **широкому розумінні державний апарат** – це сукупність державних органів, їх ланок і підрозділів, уповноважених здійснювати державну владу та управління, які спираються на можливість застосування примусу. В іншому, більш **вузькому розумінні, державний апарат** характеризується як апарат виконавчої влади, таким чином, ототожнюючи категорії «механізм держави» та «апарат держави»; та в широкому – як сукупність владних структур, збройних сил, поліції, дипломатичних представництв тощо. Поряд з цією точкою зору існує позиція, згідно з якою «механізм держави» та «державний апарат» є тотожними поняттями за обсягом і змістом. У даному випадку під апаратом держави розуміють усі органи держави у статичній, а під механізмом – ті самі органи, але в динаміці. Утім, порівняно з поняттям «державний апарат», поняття «механізм держави» включає в себе не тільки систему органів державної влади, які

виконують управлінські функції, а так звані «матеріальні додатки держави» (збройні сили, поліція, виправно-виховні установи тощо).

3.5 Надайте визначення та розкрийте класифікації органів держави.

Державний орган є складовою частиною механізму держави, що має відповідно до закону власну структуру, чітко визначені повноваження з управління конкретною сферою суспільного життя та органічно взаємодіють з іншими частинами державного механізму. **Державний орган** також можна визначити як організовану відповідним чином групу людей, які діють у певній сфері, в межах своєї компетенції та беруть участь у реалізації відповідних державних функцій.

Органи держави як складові частини державного апарату відрізняються один від одного за порядком утворення, видами діяльності, що ними виконується, характером та обсягом компетенції, особливостями виконання покладених на них повноважень, формами та методами здійснення ними державних функцій. Отже, **класифікувати** їх можна за такими критеріями:

За місцем у системі державного апарату:

– **первинні** – виникають у порядку наслідування (монарх) або формуються безпосередньо народом як джерелом влади і мають представницький характер (президент, парламент);

– **вторинні** – формуються первинними органами, походять від них і підзвітні їм (уряд, центральні органи виконавчої влади).

За порядком утворення:

– **виборні** – органи, що обираються на певний строк населенням чи представницькими органами (наприклад, глава держави переважно у президентських республіках обирається народом, а в парламентських – парламентом);

– **призначувальні** – органи, що призначаються главою держави чи вищим органом за підлеглістю (наприклад, відповідно ст. 106 Конституції України Президент України призначає половину складу Ради Національного банку України; половину складу Національної ради України з питань телебачення і радіомовлення);

– **успадковані** – органи, що успадковуються в Україні відсутні, але як приклад посада глави держави за монархічної форми правління.

За порядком прийняття рішень:

– **колегіальні** – ті, що приймають рішення після обговорення шляхом голосування (наприклад, відповідно до ст. 84 Конституції України рішення Верховної Ради України приймаються виключно на її пленарних засіданнях шляхом голосування);

– **єдиноначальні** – рішення від імені яких приймаються керівниками особисто.

За часом функціонування:

– **постійні** – створюються на невизначений строк (без обмеження терміну дії), але їх склад оновлюється через законодавчо визначений термін (наприклад, представницькі органи держави, суд);

– *тимчасові* – створені в умовах надзвичайного стану або для виконання певного завдання (наприклад, Верховна Рада України може формувати тимчасові спеціальні комісії для підготовки та попереднього розгляду питань або тимчасові слідчі комісії для проведення розслідування з питань, що становлять суспільний інтерес).

За територією дії:

– *загальнодержавні* – повноваження яких поширюються на всю територію держави (наприклад, глава держави);

– *місцеві* – діють у межах території адміністративно-територіальної одиниці (наприклад, місцеві суди).

За характером та формами реалізації державної влади:

– *Законодавча влада. Парламент* – це повністю або частково виборний вищий законодавчий і колегіальний представницький орган держави. Парламенти відіграють важливу роль в управлінні країною, формуванні її державної політики.

– *Виконавча влада.* Система органів виконавчої влади здійснює в державі виконавчо-розпорядчу діяльність. Систему органів виконавчої влади, наприклад, в Україні становлять: Кабінет Міністрів України (Уряд), міністерства та інші центральні органи виконавчої влади, місцеві державні адміністрації.

Залежно від складності завдань і територіального масштабу діяльності органи державного управління поділяються на центральні та місцеві. До центральних відносяться ті органи державного управління, діяльність яких поширюється на всю територію країни чи на територію держав – суб'єктів федерації. До місцевих органів державного управління належать органи, діяльність яких обмежується територією однією чи декількох адміністративно-територіальних одиниць. До їх числа входять виконкоми місцевих органів влади, адміністрації підприємств та установ.

Залежно від організаційно-правових форм розрізняють: уряди; ради міністрів, що мають статус уряду; міністерства; державні комітети; служби; головні управління, управління; інспекції; агентства; департаменти; адміністрації. Форми органів виконавчої влади самі по собі не завжди визначають їх місце, призначення, характер компетенції, принципи діяльності. Часто ці критерії закріплені в нормативно-правових актах, що встановлюють правових статус тих чи інших органів.

За порядком вирішення підвідомчих питань розрізняють колегіальні та одноособові органи. Колегіальні органи – організаційно та юридично об'єднані групи осіб, яким надається перевага при прийнятті рішень з усіх питань компетенції цих органів. У колегіальних органах рішення приймаються більшістю їх членів. *Одноособові органи* – це органи, в яких вирішальна влада з усіх питань їх компетенції належить керівнику, котрий очолює цей орган. Одноособовість забезпечує оперативність керівництва, використання індивідуальних здібностей і досвіду керівника, що підвищує їх індивідуальну відповідальність за результати роботи органу.

Залежно від характеру, обсягу та змісту повноважень органи державного управління поділяють на органи загальної, галузевої та спеціальної компетенції.

Провідну роль у системі органів державного управління виконують уряди. Вони є вищими виконавчими та розпорядчими органами держави та очолюють усю систему органів державного управління.

– *Глава держави.* Одним з найважливіших елементів державного механізму є глава держави. **Глава держави** – це особа, яка займає формально вище місце в структурі державних інститутів і водночас здійснює функцію представництва самої держави в цілому. З іншого боку, глава держави розглядається як один з її вищих органів.

– *Судова влада.* Термін «судова влада» вживається в різних значеннях. Можна стверджувати, що судова влада – це суд, система відповідних установ, або всі суди. Конституція України містить розділ VIII «Правосуддя», де закріплено норми, що визначають не лише компетенцію різних судів, але й основи побудови судової системи, правове положення суддів, принципи судової діяльності.

Найважливішою функцією судової влади є – здійснення правосуддя. Правосуддя це виключна компетенція судової влади.

Судова влада – це надані спеціальним органам держави (судам) повноваження з вирішення питань, що віднесено до їх компетенції, виникають при застосуванні права, та реалізація цих повноважень шляхом конституційного, цивільного, кримінального, адміністративного та арбітражного судочинства з дотриманням процесуальних форм, що створюють гарантії законності та справедливості рішень, які приймаються судами.

– *Органи прокуратури.* Прокуратура України не належить до жодної гілки державної влади. Керується в своїй діяльності Конституцією України та Законом України «Про прокуратуру».

Метою прокурорської діяльності є захист прав і свобод людини, загальних інтересів держави та суспільства, що охоплює різні прояви діяльності в межах покладених на прокуратуру функцій щодо: 1) сприяння в реалізації таких прав і свобод; 2) недопущення їх порушень шляхом попередження останніх і нагляду за додержанням таких прав, свобод та інтересів з боку інших уповноважених органів; 3) відновлення прав та інтересів, порушених неправомірними діями; 4) притягнення до відповідальності винних у порушенні прав, свобод та інтересів.

3.6 Назвіть та охарактеризуйте принципи функціонування апарату держави.

З метою належного виконання завдань і функцій держави, апарат держави організовано відповідно до системи **принципів**, які визначають основні підходи до його формування та функціонування:

– *принцип пріоритетності прав і свобод людини* – передбачає обов’язок для державних органів і службовців визнавати, реалізовувати та охороняти права та свободи людини;

– *принцип демократизму* – втілюється в широкому залученні громадян до формування та організації діяльності державних органів, він включає в себе:

принцип народовладдя – передбачає, що джерелом влади в Україні є народ; *принцип поділу влади* – передбачає структурний і функціональний принцип раціональної організації влади; *принцип взаємної відповідальності особи та держави* – передбачає обмеження державної влади правами і свободами людини та громадянина;

– *принцип законності* – передбачає точне і неухильне дотримання та виконання норм права всіма громадянами, державними органами та іншими суб'єктами права;

– *принцип професіоналізму та компетентності* – забезпечує умови для залучення кваліфікованих і професійних кадрів до діяльності в органах державної влади;

– *принцип гласності* – передбачає відкритість діяльності державних органів, право кожного на отримання інформації, яка стосується його прав і законних інтересів.

3.7 Охарактеризуйте місце Національної поліції в механізмі Української держави.

Поліція. Правовий статус поліції полягає перш за все у визначенні її соціального призначення як органу держави. Одним з основних елементів статусу поліції є її компетенція, що включає функції поліції в державі та конкретні повноваження (права та обов'язки).

Фактично можна стверджувати, що роль поліції в забезпеченні правопорядку є досить значною. За умов демократичної держави положення поліцейського апарату в системі органів влади зумовлено розмежуванням компетенції та повноважень між судовою та виконавчою владою. Функції визначення вини та застосування репресивних заходів за порушення закону належать судовим інстанціям, тоді як поліція, будучи органом виконавчої влади, покликана забезпечити для цього належні умови.

Поліцейська діяльність у сучасній українській державі визначається «континентально-європейською» моделлю її організації. В країнах континентальної Європи поліція повинна доповідати про кримінальне правопорушення спеціальній посадовій особі – судовому слідчому, який проводить слідство самостійно або за допомогою поліцейських співробітників. Після цього матеріали надаються в прокуратуру для порушення кримінальної справи. Нормативно діяльність поліції цих держав поділяється на два види: судову та адміністративну. Так, судова поліція сприяє судам при встановленні порушень норм кримінального законодавства, займається пошуком і наданням необхідних доказів, розшуком і передачею осіб, винних у скоєнні кримінальних правопорушень. У свою чергу адміністративна поліція здійснює превентивні заходи для того, щоб діяння приватних осіб не спричиняли шкоду суспільству.

Саме таке розмежування судової та адміністративної поліції на практиці має вагоме значення, оскільки визначає обсяг повноважень працівників поліцейського апарату у сфері відносин, що пов'язані із здійсненням правосуддя та кримінальним переслідуванням, де права громадян здебільшого обмежуються.

3.8 Розкрийте сутність та особливості втілення в Україні теорії розподілу влади.

В основі даного принципу покладено ідеї англійського філософа Дж. Локка та французького просвітителя Ш. Монтеск'є.

Дж. Локк вбачав організацію державної влади у чіткому розподілі публічно-правових повноважень на частини, що врівноважують одна одну та відповідно надання їм повноважень стримувати одна одну від владних зазіхань. Відповідно до цього твердження повноваження приймати закони (законодавча влада) покладаються на парламент, а повноваження їх виконувати (виконавча влада) – на монарха та уряд (кабінет міністрів). Всі види публічно-правової діяльності та державні органи, що її реалізують розташовані в ієрархічному порядку. Верховну владу отримує законодавча влада. Всі інші гілки влади підлегли їй, але здійснюють на неї активний вплив.

Аналогічні ідеї щодо розподілу влади розвинув Ш. Монтеск'є. Філософ вважав, що в кожній державі є «три види влади: законодавча влада, виконавча влада, що займається питаннями міжнародного права та виконавча влада, що займається питаннями цивільного права.

Тому, відповідно до першої влади правитель чи установа створює закони, тимчасові чи постійні, змінює чи скасовує існуючі закони. Друга влада має право вирішувати питання війни та миру, приймає дипломатичних представників, забезпечує безпеку. Третя влада має право карати за вчинення правопорушення та вирішує питання спорів про право щодо приватних осіб. Останню владу можна назвати судовою, а другу – просто виконавчою владою держави.

Особливістю втілення принципу розподілу влади в Україні є його конституційне закріплення. Конституція України не тільки задекларувала принцип розподілу влади, але й закріпила за кожною з них коло питань, що відносяться до їх відання та компетенцію. Відповідно Конституції України законодавчим органом є парламент – Верховна Рада України. Вищим органом у системі органів виконавчої влади є Кабінет Міністрів України. Судова влада здійснюється шляхом конституційного, цивільного, адміністративного та кримінального судочинства.

ТЕМА 4 СУЧАСНІ КОНЦЕПЦІЇ ДЕРЖАВОУТВОРЕННЯ

4.1 Сформулюйте визначення державоутворення та визнання сучасних держав.

У вузькому розумінні державоутворення – це складний, комплексний довготривалий та багаторівневий процес утворення держави, обумовлений культурними, політичними, релігійними та іншими факторами.

У широкому розумінні державоутворення – це процес, спрямований на актуалізацію національної ідеї в галузі державного управління, вироблення та

втілення ідеології державотворення, створення й становлення держави як системи відносин та її інститутів, що мають забезпечити життєздатність і розвиток держави.

Термін державотворення вживається також для позначення міжнародних зусиль, спрямованих на відбудову, утворення й змінення слабких держав у післяконфліктні періоди, таких як план Маршала щодо Німеччини після Другої світової війни.

Визнання – це односторонній добровільний акт держави, у якому вона:

– прямо чи побічно заявляє або про те, що розглядає ініцію державу як суб'єкт міжнародного права і має намір підтримувати з нею офіційні відносини, або

– про те, що вважає владу, що затвердилася не конституційним шляхом у державі або на частині її території, достатньо ефективною, щоб виступати в міждержавних відносинах у якості представника цієї держави або населення відповідної території.

У сучасній доктрині міжнародного права *існує дві теорії визнання*:

– конститутивна;

– декларативна.

Відповідно до **конститутивної теорії визнання** надає дестинатору (адресату) відповідну конституюючу (правостворюючу) якість: державі – міжнародну правосуб'єктність, уряду – здатність представляти суб'єкта міжнародного права в міждержавних відносинах. Без визнання з боку групи провідних держав нова держава не може вважатися суб'єктом міжнародного права.

Відповідно до **декларативної теорії визнання** не надає дестинатору відповідної якості, а лише констатує його появу і служить засобом, що полегшує здійснення з ним контактів. Іншими словами, визнання носить декларативний (явочний) характер і спрямоване на встановлення стабільних, постійних міжнародних правовідносин між суб'єктами міжнародного права. Визнання припускає внутрішню незалежність знову виниклої держави, але не створює її. Ф. Мартенс писав, що «держава виникає й існує самостійно. Визнанням її лише констатується її народження».

У міжнародному праві існують такі **форми визнання**:

– *de-facto*;

– *de-jure*;

– *ad hoc*.

Визнання de-facto – це визнання офіційне, але не повне. Воно означає вираження непевності в тому, що дана держава або уряд достатньо довговічні або життєздатні. Воно може спричинити встановлення консульських відносин, але це не є обов'язковим. Визнання *de-facto* є практичне визнання, що включає в себе економічні і культурні контакти, при відсутності повних контактів, відсутності дипломатичного визнання. Але й у цих відносинах держава (уряд), у відношенні якої відбулося визнання *de-facto*, вступає в міжнародні відносини як суверен. Так, у 1960 р. СРСР визнав *defacto* Тимчасовий уряд Алжирської Республіки.

Як правило, через якийсь час визнання *de-facto* трансформується у визнання *de-jure*.

Визнання *de-jure* – повне, остаточне визнання, що означає встановлення між суб'єктами міжнародного права міжнародних відносин у повному обсязі і у всіх галузях міжнародного спілкування. Визнання *de-jure* здатне спричинити обмін дипломатичними представниками вищого класу, визнання прав визнаної держави на розпорядження майном та іншими цінностями, що належать їй за кордоном, визнання її імунітету від юрисдикції держави, що визнає, тощо. Іноді таке визнання супроводжується різноманітними застереженнями з боку держави, що визнає, наприклад, про територіальні межі поширення визнаної влади (при визнанні Великобританією Союзу РСР у 1924 р.) або про відношення до міжнародних зобов'язань (зроблена Великобританією при визнанні Народної Республіки Болгарії в 1947 р.).

Зустрічаються випадки, коли держави, уряди вступають в офіційний контакт одна з одною вимушено, для розв'язання яких-небудь конкретних питань, але водночас не бажають визнавати одна одну. У цьому випадку ведуть мову **про визнання *ad hoc*** (у даній ситуації, конкретній справі). Іноді метою таких контактів може бути укладання міжнародних договорів. Наприклад, чотири учасники переговорів про закінчення війни у В'єтнамі (США і три в'єтнамські сторони) підписали в 1973 р. відомі Паризькі угоди, хоча деякі з них один одного не визнавали. Відсутність визнання в таких випадках не повинна відбиватися на юридичній чинності договору.

4.2 Охарактеризуйте формаційний та цивілізаційний підходи до типології держав.

Існує два підходи до типології держав: формаційний та цивілізаційний.

Формаційний підхід заснований на марксистському вченні про зміну суспільно-економічних формацій (їх базис – тип виробничих відносин), кожній із яких відповідає свій історичний тип держав. Рабовласницькій суспільно-економічній формації відповідає рабовласницький тип держави, феодальній – феодальний, буржуазній – буржуазний. **Формація** – це історичний тип суспільства, що ґрунтується на певному способі виробництва. Перехід від однієї суспільно-економічної формації до іншої відбувається внаслідок зміни таких, що віджили, типів виробничих відносин і заміни їх новим економічним ладом.

Інший підхід – **цивілізаційний** – покладає в основу типової класифікації держав поняття «цивілізація», її рівень, досягнутий тими чи іншими народами.

Цивілізація – це соціокультурна система, що включає соціально-економічні умови життя суспільства, етнічні та релігійні основи, ступінь гармонії людини і природи, рівень свободи особи – економічної, політичної, соціальної і духовної.

Прихильники цивілізаційного підходу відкидають формаційний підхід як одномірний і співвідносять державу насамперед із духовно-моральними і культурними чинниками суспільного розвитку. Англійський історик А. Тойнбі

розуміє під «цивілізацією» відносно замкнений і локальний стан суспільства, яке відрізняється спільністю культурних, економічних, географічних, релігійних, психологічних та інших ознак. Кожна цивілізація (А. Тойнбі нараховує 21 цивілізацію) надає стійкої спільності усім державам, що живуть в її межах.

Виходячи із ступеня духовності народу, культури, ідеології, національного характеру, менталітету, географічного середовища та інших чинників, прихильники цивілізаційного підходу **поділяють цивілізації на:**

- первинні;
- вторинні.

До **первинних цивілізацій** віднесені держави – давньосхідна (Єгипет, Персія, Шумери, Вавилон, Бірма та ін.), еллінська (Спарта, Афіни), римська, середньовічна; до **вторинних** – держави Західної Європи, Північної Америки, Східної Європи, Латинської Америки та ін.

Первинним цивілізаціям притаманна командно-адміністративна організація державної влади. Держава забезпечує як політичне, так і господарсько-соціальне функціонування суспільства, а не визначається ними. З первинних цивілізацій збереглися лише ті, що спромоглися послідовно розвинути духовно-культурні засади в усіх видах діяльності людини (єгипетська, китайська, мексиканська, західна, православна, арабська та ін.).

Вторинні цивілізації (держави Нового і Новітнього часу, сучасні держави) виникли на основі відмінності, що позначилася від самого початку, між державною владою і культурно-релігійним комплексом. Влада виявилася не такою всемогутньою і всепроникаючою силою, якою вона поставала у первинних цивілізаціях. Європейська цивілізація, починаючи з часів античності, тяжіє до ринково-власницького устрою, громадянського суспільства і правової організації. Держави Північної Америки сприйняли і розвинули цю спрямованість європейських держав.

Відмінність цивілізаційного підходу від формаційного полягає в можливості розкриття сутності будь-якої історичної епохи через людину, через сукупність пануючих у даний період уявлень кожної особи про характер громадського життя, про цінності та мету її власної діяльності. Цивілізаційний підхід дозволяє бачити в державі не лише інструмент політичного панування експлуататорів над експлуатованими, але й найважливіший чинник духовно-культурного розвитку суспільства.

Таким чином, **відповідно до цивілізаційного підходу:**

- сутність держави визначається як співвідношенням соціальних сил, так і накопиченням, спадкоємністю культурно-духовних зразків поведінки;
- політика держави – не стільки продукт гри соціальних сил, скільки результат впливу світогляду суспільства, його моралі, ціннісної орієнтації;
- розмаїття національних культур обумовлює шляхи розвитку держав, їх типи.

4.3 Назвіть основні риси етатичної концепції держави.

Сутність етатизму полягає в обґрунтуванні необхідності

максимального втручання держави у життя суспільства і кожної конкретної особи. У відповідності з етатичними поглядами життя сучасного суспільства постійно ускладнюється, виникають і розвиваються все нові й нові взаємозв'язки як між його складовими частинами, так і між окремими громадянами. Це зумовлює необхідність існування своєрідного «соціального диригента», який впорядковував би, тобто регламентував і контролював здійснення суспільних відносин. Таким «диригентом», в силу лише її одній притаманних властивостей (наявність спеціального апарату управління і примусу, здатність надавати своїм рішенням загальнообов'язкового характеру тощо), може і повинна бути держава. При цьому стверджується необхідність практично необмеженого й вирішального втручання держави практично в усі сфери суспільних відносин – аж до найінтимніших сімейних відносин і виправданість максимального обмеження самоврядування населення. У певних своїх положеннях статична концепція держави стикується з фашистським розумінням призначення держави.

Ця концепція набуває особливої підтримки в державах з недемократичними державно-правовими режимами.

4.4 Назвіть основні риси теорії національної держави.

Концепція національної держави полягає в обґрунтуванні того, що основне призначення держави – забезпечення створення найсприятливіших умов для існування та розвитку певної нації. Нині ця теорія набула поширення у країнах колишнього СРСР, Східної та Південно-Східної Європи. У деяких державах, зокрема в Естонії, Латвії, вона поступово набуває статусу офіційної доктрини. Про те, коли її стануть тлумачити виключно в етнічному плані, ця теорія може тісно наблизитись до фашизму і набути якостей соціально небезпечної. У цьому разі вона може стати теорією національної винятковості, поширення якої на державу може знайти свій вираз у дуже небезпечних гаслах типу «Естонія для естонців», «Україна для українців» тощо. Ця теорія в такому тлумаченні небезпечна тим, що породжує недовіру між людьми різних національностей. В умовах багатонаціональних держав це неминуче веде до конфронтації, і врешті-решт – до насильства і ворожнечі, що ми бачили, наприклад, з подій у колишній Югославії та в деяких інших регіонах світу.

Нині, особливо в багатонаціональних країнах, вона може мати місце лише за певних умов, і, насамперед, коли враховуються реальний стан міжнаціональних відносин та інтереси національних меншин. Завжди треба зважати на ті правові та фактичні наслідки, що стоять за ідеєю національної державності в кожному окремому випадку.

Ідея національної держави не однозначно оцінюється у теорії держави і права, не говорячи вже про політичну практику. Про це свого часу писав В. Винниченко, виступаючи проти право націоналістичних позицій у Центральній Раді. Як міщанську характеризував ідею національної держави М. Бердяєв, різко критикував націоналізм у будь-якій формі А. Швейцер, інші представники вчених кіл гуманістичного напрямку.

4.5 Охарактеризуйте теорію елітарної демократії.

Представники цієї теорії Х. Ласвел, Д. Сарторі, Х. Зейглер вважають, що народоправство приречене на невдачу і веде до диктатури. Щоб цього не сталося, суспільством має управляти компетентна еліта. Для цього необхідно поєднати елітаризм з елементами плюралістичної демократії.

Сутність теорії елітарної демократії зводиться до такого: а) в сучасному суспільстві діє не одна, а кілька еліт; б) між ними існує конкуренція; в) еліти контролюються народними масами шляхом загального виборчого права; г) це стимулює конкуренцію еліт; д) доступ в еліту залишається відкритим для всіх, вона поповнюється за рахунок вихідців з народу.

4.6 Охарактеризуйте теорії правової та соціальної держави.

Правова держава – така держава, в якій на основі чинного права реально забезпечується здійснення прав, свобод, законних інтересів людини і громадянина, окремих груп людей і громадянського суспільства в цілому, де держава і людина несуть взаємну відповідальність згідно з чинним правовим законом.

Перші теоретично розвинені концепції правової держави виникають в період переходу суспільства від феодального ладу до капіталізму. Історично це відбувається в загальному руслі виникнення прогресивних течій буржуазної політичної та правової думки, становлення і розвитку нового юридичного світогляду, критики феодального свавілля і беззаконня, абсолютистського режиму, утвердження ідей гуманізму, принципів свободи і рівності всіх людей, невідчужуваних прав людини, пошуків різних державно-правових заходів, конструкцій і форм (розподіл державних влад, конституціоналізм, верховенство права і закону та ін.), спрямованих проти узурпації публічної політичної влади та її безвідповідальності перед суспільством. Починаючи з Нового часу, теорія правової держави була суттєво доповнена завдяки безпосередньому звертанням до ідеї прав людини.

Провідними принципами правової держави є **принципи панування права і верховенства правового закону**. Сутністю права є свобода людини, але свобода не будь-яка, а певним чином визначена та забезпечена. Розмежування права і закону має велике гуманістичне значення, бо саме право служить критерієм якості закону, дозволяє оцінити, наскільки закон відповідає правам людини, її інтересам та потребам, ідеям соціальної справедливості, формальній рівності. Закони приймаються на основі Конституції, а підзаконні акти – на основі законів та на їх виконання.

Зв'язаність держави правами і свободами особи передбачає юридичну рівність громадянина і держави і їх взаємну відповідальність, стабільний правовий статус особи і наявність ефективного механізму забезпечення прав і свобод особи.

Принцип поділу влади передбачає правове розмежування сфер діяльності гілок державної влади, розподіл владних повноважень між

державними органами, їх взаємну підконтрольність, що зменшує ризик узурпації державної влади та її свавілля.

Соціальна держава – *правова держава розвинутого громадянського суспільства із соціально орієнтованим ринковим господарством, яка здатна створити умови для реалізації економічних, соціальних і культурних прав людини, гарантувати соціальну справедливість і соціальну безпеку особи, встановити соціальну згоду в суспільстві.*

Ознаки соціальної держави:

- наявність правової держави і розвинутого громадянського суспільства як умови його функціонування;
- наявність економічної основи – соціально орієнтованого ринкового господарства;
- наявність юридичної основи – соціального законодавства і здійснення на його основі соціальної політики;
- гарантування реалізації економічних, соціальних і культурних прав людини;
- гарантування соціальної безпеки особи, здатної самостійно забезпечувати необхідний (достатній) рівень матеріального добробуту для себе і членів своєї сім'ї (професійне навчання, перекваліфікація, рівність стартових можливостей для молоді);
- надання державою соціальної допомоги громадянам хоч би на рівні прожиткового мінімуму, які неспроможні нести відповідальність за свій добробут – соціально ураженим шарам населення: старим, непрацездатним (хворим), безробітним з незалежних від них причин;
- проведення соціальної політики держави, спрямованої на зміцнення соціальної справедливості і соціальної злагоди в суспільстві, зведення до мінімуму надмірного майнового розшарування населення, формування «середнього класу» (розумне обкладання доходів).

4.7 Охарактеризуйте теорію «глобалізації».

Теорія «глобалізації» (світової держави) виникла на рубежі XX і XXI століть. Родоначальник – автор поняття американський економіст Р. Робертсон. *Ця теорія вказує про зближення держав, й про стирання державних кордонів у результаті уніфікації всіх сфер життєдіяльності різних суспільств світу.* При цьому еталоном (зразком) для всіх держав світу є західний світ, його цінності, ринкова економіка, технологічний прогрес – до них повинні «підтягуватися», добровільно чи примусово, усі суспільства планети і на їх основі передбачається побудова світової політичної системи, світової держави («загальної всесвітньої цивілізації»). Крім того, Захід одержує статус арбітра у вирішенні конфліктних ситуацій на планеті, що особливо стосуються гуманітарних цінностей, аж до втручання в справи будь-якої держави з метою їх відстоювання. Колишня «ідея держави» проголошується менш цінною і значимою, ніж світова держава. Показниками поступового стирання державних кордонів (у такій інтерпретації «глобалізації») служать існуючі наднаціональні,

міжнародні та європейські структури, співтовариства та співдружності (Міжнародний валютний фонд, Міжнародний Гаазький трибунал, Міжнародний кримінальний суд, ООН, НАТО, Європейський союз та ін.), що відпрацювали механізми нав'язування своїх рішень державам.

У теорії глобалізації є як прихильники, так і супротивники, на думку останніх глобалізація не несе нічого гарного державам, навпаки, поглинає їх національну своєрідність, позбавляє суверенітету, насамперед економічного. Нереальним є впровадження єдиного етико-правового світогляду в усьому світі.

Водночас загальні інтереси людства вимагають вирішення загальними зусиллями глобальних проблем, які загрожують самому його існуванню, що аж ніяк не означає світового державотворення. Їх успішне вирішення можливе на принципах згоди і забезпечення рівності всіх держав незалежно від їх розміру і рівня економічного розвитку, відсутності гегемонізму, на демократичній юридичній основі, повазі та обов'язковому виконанні міжнародно-правових зобов'язань і внутрішньодержавних законів.

4.8 Охарактеризуйте теорію плюралістичної демократії.

Теорія плюралістичної демократії ґрунтується на положеннях і висновках соціології та політології, але вона використовує не сферу економічної і соціальної діяльності держави, а її політичну систему. Представники цієї теорії Г. Ласкі, М. Дюверже, Р. Дарендорф, Р. Аллен та інші обґрунтовують, що сучасна держава являє собою сукупність соціальних груп і прошарків, які виникають внаслідок тих чи інших інтересів. *Для захисту своїх інтересів ці спільноти утворюють різні об'єднання громадян, які у свою чергу через свої «заінтересовані групи» чи «групи тиску» впливають на політичну владу, домагаючись реалізації своїх інтересів (потреб).*

Таким чином, соціальні групи і прошарки беруть участь у здійсненні політичної влади, а держава координує й узгоджує можливості всіх об'єднань громадян у реалізації державної влади.

ТЕМА 5

ПОНЯТТЯ, СУТНІСТЬ І ЗМІСТ ОБ'ЄКТИВНОГО ПРАВА

5.1 Розкрийте зміст природно-правового підходу до розуміння права.

Підхід до розуміння права (тип праворозуміння) – це зумовлений світоглядною позицією суб'єкта пізнання певний образ (спосіб бачення) права, що відображає його сутність і зміст, функціонування та призначення в житті людини, суспільства і держави. На науковому (теоретичному) рівні сформувалися такі основні (класичні) підходи до розуміння права: природно-правовий, позитивістський, соціологічний та інтегративний.

Природно-правовий підхід до розуміння права бере свій початок у Стародавніх Греції та Римі, пов'язаний з поглядами Демокрита, Сократа, Платона, Арістотеля, грецьких і римських стоїків, Цицерона, Ульпіана та інших римських юристів. В епоху Середньовіччя основні ідеї цього підходу були

розвинуті у працях Т. Аквінського, а в період Нового часу – Г. Гроція, Б. Спінози, Т. Гоббса, Дж. Локка, Ш. Монтеск'є, Ж. Руссо та ін.

Природно-правовий підхід до розуміння права основний акцент робить на *праві як духовному, надпозитивному феномені, ідеалах справедливості, моральності, індивідуальної свободи, рівності, невідчужуваних правах людини, суспільної злагоди та інших цінностях, без яких право просто немислиме. Вихідна форма буття права – суспільна свідомість, ідея, уявлення про право, важливою складовою якого є природні, невідчужувані права людини.*

Природне право є вічним і незмінним, воно супроводжує людство з моменту його виникнення. Природне право – це вимоги, породжені самим людським буттям – право на життя, свободу, рівність, власність, безпеку. У просторі природного права діють правові принципи-аксіоми, що одночасно є моральними імперативами: не посягай на життя іншої людини та її майно, дотримуйся обіцянки, віддай кожному належне йому та ін. *Свобода та справедливість*, а не норма – ключові поняття природно-правового підходу. *Свобода* – це можливість діяти на власний розсуд, не порушуючи прав інших людей. З нею тісно пов'язана *справедливість*, що розуміється як стримування людського егоїзму задля рівноваги в суспільних відносинах.

Головною особливістю природно-правового мислення є критична оцінка позитивного права з позицій моралі, розмежування права та закону. У разі суперечності між природним і позитивним правом перевагу має *природне право*. Мораль – не просто бажана властивість, яку потрібно запровадити у право, а радше суттєвий елемент права, яким воно є насправді. Головним джерелом права є сама природа, а не воля законодавця. Природні права належать людині від народження, вони закладені в самій її сутності й однакові для всіх.

Основні ідеї природно-правового підходу до розуміння права не втрачають свого актуального звучання й на теперішній час. Властиве їм прагнення до справедливості та захисту прав і свобод людини і всього народу продовжує бути одним з головних напрямів обґрунтування побудови правової держави. Водночас категоричне протиставлення права та закону не сприяє зміцненню законності та правопорядку в суспільстві, провокує невиконання законів під приводом їх неправового змісту.

5.2 Розкрийте зміст позитивістського підходу до розуміння права.

Позитивістський підхід до розуміння права виник на ґрунті класичного позитивізму, тобто філософського напрямку, що проголошує єдиним джерелом справжнього (позитивного) знання конкретні (емпіричні) науки, заперечуючи значення філософії як загального методу пізнання. Представниками юридичного позитивізму були Дж. Остін та його послідовники (так звана аналітична школа права), К. Бергбом, П. Лабанд, Ж. Есмен, Г. Шершеневич. Право розглядається ними як позитивний факт (догма), що не вимагає аксіологічного (ціннісного) осмислення. Право не пов'язане з іншими соціальними явищами (мораллю, політикою, економікою). У ХХ ст. юридичний позитивізм набув форми нормативізму, засновником якого був Г. Кельзен.

Позитивістський напрям праворозуміння ґрунтується на тому, що необхідного зв'язку між правом і мораллю не існує, закон і право ототожнюються, владна примусовість визнається в якості визначальної ознаки права. **Вихідна форма буття права – норма права.** Права людини розглядаються як такі, що даровані державою, тобто людина ставиться у пряму залежність від останньої. Предметом юридичної науки є *«право у власному розумінні»*, позитивне право, незалежно від того, справедливе воно чи несправедливе. Позитивне право – це чинне в певному суспільстві право, що розглядається в аспекті його конкретно-визначених змісту та форми, тобто таким, яким воно безпосередньо виступає як регулятор суспільних відносин.

У контексті позитивістського підходу до праворозуміння право відноситься до *нормативних систем суспільства*. При цьому розкриваються ознаки права, що властиві всім соціальним нормам узагалі (моралі, релігії, звичаям, традиціям, праву), так і специфічні його властивості, які відрізняють право від інших соціальних норм. Загальним для позитивістського напрямку є розуміння **права як системи норм права**; визнання їх безпосереднього зв'язку з державою та необхідності набуття ними зовнішнього вираження в законах та інших нормативно-правових актах; норми права регулюють найбільш важливі суспільні відносини; реалізація норм права забезпечується в необхідних випадках примусовою силою держави; від норм права залежить виникнення правовідносин, формування правосвідомості, правова поведінка суб'єктів.

Позитивістське розуміння права є найбільш зручним для відображення його *інструментального призначення*. Визначення права як системи правил (моделей) поведінки, які встановлюються державою та охороняються нею, дає змогу суб'єктам права ознайомитися зі змістом норм права на підставі текстів нормативно-правових актів і відповідно свідомо обирати варіант поведінки.

Позитивістський підхід до пізнання права зосереджує увагу на нормативно-інституційних аспектах права, без яких такі його вимоги як формальна визначеність, точність, передбачуваність, упорядкованість, однозначність, стабільність є недосяжними. *Проте некритичне ставлення до закону гальмує розвиток права. З позицій цього підходу виправданою є будь-яка несправедливість, якщо вона встановлена законом.* Найважливішими напрямками розвитку права юридичний позитивізм розглядає його об'єктивацію, деідеологізацію, систематизацію, класифікацію, а також тлумачення.

5.3 Розкрийте зміст соціологічного підходу до розуміння права.

Соціологічний підхід до розуміння права концептуально сформувався в другій половині XIX ст. у межах школи «вільного права». Основоположниками соціологічної юриспруденції вважають Р. Єринга, Є. Ерліха, С. Муромцева, О. Холмса, Р. Паунда, Г. Гурвіча, Л. Дюгі, Ф. Жени та ін.

Соціологічний підхід до розуміння права ґрунтується на тому, що право існує в нерозривному зв'язку з суспільними відносинами, які й є об'єктом правового регулювання, а тому норми права слід аналізувати спільно з усіма соціальними умовами, що склалися та в яких діє певна правова система. **Вихідна форма буття права – суспільні відносини, відносини, що складаються**

у сфері правозастосування. Лише право в дії є «живим правом», право ж у тексті закону – «мертве». Право являється тим, що фактично здійснюється судами й іншими службовими особами у сфері правозастосування. Право ж, яке міститься на папері (писане право), є лише ймовірним правом. Писане право не може передбачити всього, оскільки лише юридична практика здатна наповнити це право конкретним змістом, розкрити і доповнити його, зробити реальним. **Право** – це частина життя, що змінюється разом з навколишньою дійсністю, тому право може існувати поза буквою закону. Право як соціальне явище, відображає закономірні умови соціального буття, виникає безпосередньо в суспільстві, через конкретні правовідносини поступово формуючись у норми звичаїв і традицій.

Прихильники соціологічного підходу до інтерпретації права переносять акцент з абстрактних ідеалів і текстів нормативно-правових актів у площину конкретного, динамічного функціонування права, його дії в реальному житті, насамперед у *правовідносинах та юридичних рішеннях*, без чого ідеали та юридичні тексти перетворюються на декларації й перестають бути правом.

У межах соціологічного наряду право розглядається як емпіричне явище. Основний аргумент представників цього підходу полягає в тому, що *право слід шукати не в нормі чи психіці, а в реальному житті*. В основу права покладені суспільні відносини, які охороняються державою. Норми закону, правосвідомість не заперечуються, проте й не визнаються правом. Вони є ознаками права, а саме право – це порядок у суспільних відносинах, діях людей.

Зміст права прихильники соціологічного типу право розуміння обумовлюють впливом цілої низки соціологічних факторів, серед яких і суспільні потреби, і особисті якості суб'єкта правозастосування, і його емоції. Головним засобом досягнення корисного результату, запобігання конфліктам у суспільстві, здійснення соціального контролю є не закон, а належне спрямування юридичної практики, локальні норми, статuti юридичних осіб і практика їх реалізації. Представники цього підходу закликають до гнучкості права й виступають проти чіткості правової термінології та юридичних конструкцій.

Слабкою стороною соціологічного підходу до розуміння права є відсутність чітких меж між правом і правовою поведінкою. При цьому втрачаються критерії для розрізнення правомірної та протиправної поведінки. Перенесення всієї ваги правотворчості на осіб, які застосовують право (судді, прокурори), ставить під сумнів поділ органів державної влади, підвищує небезпеку адміністративного й суддівського свавілля.

5.4 Сформулюйте визначення та охарактеризуйте ознаки об'єктивного права.

Різноманіття підходів до розуміння права зумовлює існування різних його визначень, кожне з яких є результатом осмислення певного аспекту права й жодне з них не є перешкодою для можливості існування всіх інших. На підставі узагальнення різних точок зору можна запропонувати таке визначення: **об'єктивне право (право в об'єктивному значенні) – це**

загальнообов'язковий, свідомо-вольовий, формально визначений, нормативний регулятор суспільних відносин, що відповідає визнаній у суспільстві мірі справедливості, свободи та рівності, встановлений чи санкціонований державою або іншим уповноваженим суб'єктом правотворчості та забезпечується ними, включаючи можливість застосування державного примусу.

Ознаки об'єктивного права:

- відповідає визнаній у суспільстві мірі справедливості, свободи та рівності. Об'єктивне право сприймається суспільством як належний соціальний регулятор тією мірою, якою воно забезпечує справедливість, свободу та рівність;

- є регулятором суспільних відносин, тобто об'єктивне право зорієнтоване на впорядкування суспільних відносин, забезпечення стабільності їх функціонування, а також підтримку соціальних процесів у гармонійному стані;

- має свідомо-вольовий (інтелектуально-вольовий) характер, тобто об'єктивне право є формою суспільної свідомості та вираженням волі суб'єктів правотворчості, серед яких суспільство, народ, держава в особі органів державної влади;

- встановлюється чи санкціонується (офіційно схвалюється) державою або іншим уповноваженим суб'єктом правотворчості в чітко визначеному порядку. У демократичному суспільстві об'єктивне право приймається легітимним суб'єктом правотворчості в межах його компетенції, в повній відповідності зі спеціальною процедурою;

- має нормативний характер, тобто об'єктивне право як регулятор суспільних відносин складається з норм (правил, моделей поведінки);

- має загальний характер, тобто об'єктивне право поширює свою дію на неконкретного адресата (неперсоніфікованість) і на невизначену кількість випадків (неоднократність, невичерпність об'єктивного права);

- є формально визначеним, тобто об'єктивне право закріплюється в певних формах (джерелах) права (конкретної юридичної сили та сфери дії в часі, просторі та за колом осіб);

- має обов'язковий характер, тобто незаперечність, безсумнівність стосовно реалізації об'єктивного права з боку всіх суб'єктів суспільних відносин, незалежно від їх суб'єктивного ставлення до нього;

- забезпечується державою або іншим уповноваженим суб'єктом правотворчості, включаючи можливість застосування примусу. У сучасних суспільствах примус є державною монополією;

- має системний характер, тобто об'єктивне право це не просто сукупність норм права, а їх система, де всі елементи пов'язані й узгоджені та у своїй єдності утворюють цілісну нову якість.

5.5 Сформулюйте визначення принципів права та наведіть їх класифікацію.

Однією з визначальних характеристик, що свідчить про своєрідність

права в певних заданих координатах часу та простору, є принципи права. У загальному аспекті категорія «принципи права» має використовуватися в усіх випадках, коли йдеться про відправні засади та ідеї, що належать юриспруденції.

Принципи права – це найбільш загальні та стабільні засади, що сприяють утвердженню, забезпеченню і захисту суспільних цінностей, виражають сутність права та визначають напрями його подальшого розвитку.

У сучасній юридичній науці виокремлюють такі **види принципів права**:

1. За формою нормативного вираження:

– принципи права, що закріплені в міжнародних і внутрішньодержавних деклараціях, конституціях і чинному законодавстві.

2. За змістом:

– загально соціальні – відображають систему цінностей, що властиві суспільству та мають чи повинні мати правову форму вираження і забезпечення. Наприклад, *принципи пріоритетності загальнолюдських цінностей над груповими, верховенство громадянського суспільства над державою*;

– спеціально-юридичні – узагальнюють засади формування та існування власне права як специфічного соціального явища. Наприклад, *принципи верховенства права, взаємної відповідальності держави та особи, верховенства закону, юридичної рівності перед законом і судом*.

3. За сферою дії:

– *основоположні принципи права* – це найбільш важливі, фундаментальні засади, що зумовлені досягнутим рівнем розвитку людства, на яких ґрунтується право як соціальний регулятор. До **основоположних принципів права** належать принципи: *справедливості, свободи, рівності та гуманізму*;

– загальні принципи права – це засади, що притаманні праву в цілому, пронизують усі галузі та інститути права. До **загальних принципів права** належать принципи: *верховенства права, правової визначеності, пропорційності, добросовісності та розумності*;

– міжгалузеві принципи права – це засади, що притаманні декільком спорідненим галузям права, визначають їх характер і напрями подальшого розвитку. Наприклад, галузям процесуального права притаманні такі спільні принципи як *змагальність сторін, гласність судового процесу, незалежність суду, розумність строків*;

– галузеві принципи права – це засади, що притаманні певній галузі права, визначають її характер і напрями подальшого розвитку. Наприклад, цивільному праву притаманні такі принципи як *свобода договору, свобода підприємницької діяльності, судовий захист цивільного права та інтересу*;

– *принципи інститутів права* – це засади, що покладені в основу побудови певного інституту права, визначають його особливості. Наприклад, інституту призначення покарання у кримінальному праві відповідає ціла система принципів, зокрема: *визначеність покарання у вироку суду, обґрунтованість і обов'язковість його мотивування у вироку, індивідуалізація покарання тощо*.

5.6 Сформулюйте визначення функцій права та наведіть їх класифікацію.

Роль права в суспільному житті розкривається через притаманні йому функції. **Функції права** – це основні напрями впливу права на суспільні відносини з метою їх упорядкування, що визначаються його сутністю та соціальним призначенням.

У суспільстві право виконує найрізноманітніші функції. В юридичній літературі **за сферами впливу права на суспільні відносини** виокремлюють такі **види функцій права**:

- *загальносоціальні функції права* – це напрями взаємодії права та інших соціальних явищ як поєднання форми і змісту, характеризують соціальний вплив права на суспільне життя, не використовуючи спеціальних юридичних засобів;

- *спеціально-юридичні функції права* – це напрями власне правового впливу на суспільні відносини, характеризують призначення права як юридичного інструмента стосовно наявних і бажаних суспільних відносин.

До **загальносоціальних функцій права** відносяться такі:

- *культурна функція права* – право є засобом закріплення та передачі від покоління до покоління важливих соціально-культурних цінностей та ідей;

- *виховна функція права* – зорієнтована на правову свідомість і правову поведінку індивідів та їх груп, реалізується через укорінення в суспільній свідомості певних загальноприйнятих і передбачених правом форм поведінки;

- *ідеологічна функція права* – спрямована на ідеологічні відносини в суспільстві та виражається у впливі права на формування правової ідеології, а також на закріплення та охорону певного типу ідеологічних відносин;

- *інформаційна функція права* – сфокусована на інформування суб'єкта права про дозволені та заборонені форми суспільної поведінки;

- *комунікативна функція права* – право як універсальний засіб комунікації сприяє порозумінню між людьми, зміцненню соціальної довіри, формує повагу до позиції інших.

У свою чергу до **спеціально-юридичних функцій права** належать такі:

- *регулятивна функція права* – це напрям впливу права на суспільні відносини, завдяки якому окреслюються чіткі правила поведінки суб'єктів права, встановлюються юридичні права та взаємні обов'язки учасників суспільних відносин. У межах цієї функції права виокремлюються дві *підфункції*: *регулятивна статична функція права* – це напрям впливу права на суспільні відносини шляхом закріплення в нормах права вже існуючих, сталих відносин, гарантуючи в такий спосіб їх недоторканість; *регулятивна динамічна функція права* – це напрям впливу права на суспільні відносини з метою стимулювання, заохочення їх розвитку шляхом активної поведінки суб'єктів права;

- *охоронна функція права* – це напрям впливу права на суспільні відносини, за допомогою якого здійснюється їх охорона, запобігання правопорушенням. Охоронна функція права проявляється у встановленні діянь,

які є забороненими, застосуванні санкцій за їх вчинення. Ця функція розкриває важливий аспект призначення права, пов'язаний з охороною правомірної поведінки.

5.7 Розкрийте сутність і цінність об'єктивного права.

Сутність об'єктивного права – це внутрішня цілісність усіх його багатоманітних якостей (властивостей). Вихідне розуміння сутності об'єктивного права пов'язане з сутністю людини. Сутність людини наддержавна – не держава створює людину, а людина державу. Людина є основною метою, засобом і сенсом об'єктивного права.

Сутність об'єктивного права полягає в тому, що воно одночасно є:

- універсальним регулятором суспільних відносин, засобом (інструментом) узгодження особистих, суспільних і державних інтересів, встановлення та забезпечення правопорядку;
- виразником міри справедливості, свободи та рівності в суспільстві відповідно до рівня його соціального, економічного та культурного розвитку, що уможливило досягнення компромісів між суб'єктами права.

Цінність об'єктивного права – це здатність об'єктивного права завдяки притаманним йому змістовим і формальним властивостям задовольняти особисті, суспільні та державні інтереси в упорядкованості, безпеці, свободі, справедливості тощо.

Основні аспекти цінності об'єктивного права:

– власна цінність об'єктивного права – пов'язана з сутнісними характеристиками права, сприйняттям його як правильного регулятора. Об'єктивне право втілює міру справедливості, свободи та рівності, узгоджує права та обов'язки, надає свободу вибору, встановлює взаємну відповідальність особи і держави, поєднує свободу та порядок;

– інструментальна (службова) цінність об'єктивного права – зумовлена передусім його формальними властивостями. Завдяки своїм перевагам як універсального, обов'язкового, формально визначеного, гарантованого та примусового нормативного регулятора об'єктивне право виступає ефективним інструментом, засобом регламентації різних сфер життя суспільства;

– історико-культурна цінність об'єктивного права – полягає в тому, що воно належить до фундаментальних цінностей світової культури, створених людством у процесі розвитку.

Цінність об'єктивного права має специфіку стосовно різних суб'єктів, що дозволяє розглядати її в таких **вимірах**:

– загальнолюдський вимір – віддзеркалює цінність об'єктивного права для людства в цілому як необхідної основи міжнародних відносин, засобу, який сприяє універсальному утвердженню прав людини, розв'язанню глобальних проблем сучасності, а також здатний забезпечити мир і безпеку;

– соціальний вимір – дає змогу продемонструвати цінність об'єктивного права для конкретного суспільства, яка виявляється в тому, що об'єктивне право захищає його фундаментальні цінності, забезпечує нормальне існування та розвиток, гарантує впорядкованість суспільних відносин, цілісність,

солідарність соціуму, сприяє реалізації прав його членів у цілому;

– *особистісний вимір* – визначає цінність об’єктивного права для окремої особи, виступає надійним та ефективним засобом захисту її гідності, забезпечує індивідуальну автономію, сприяє всебічному розвитку людини.

5.8 Сформулюйте визначення та охарактеризуйте структуру права.

Право – багатовимірне явище, яке має складну внутрішню будову, між її елементами існують генетичні, функціональні та ієрархічні зв’язки.

Структура об’єктивного права – це внутрішня будова об’єктивного права, спосіб закономірного зв’язку між його взаємозумовленими та взаємодіючими елементами.

У структурі об’єктивного права виокремлюють такі **елементи**:

За методом правового регулювання:

– *приватне право* – це сукупність норм права, предметом регулювання яких є відносини у сфері реалізації приватних (особистих) інтересів суб’єктів права за допомогою диспозитивного методу. До приватного права належать такі галузі права: цивільне право, сімейне право, авторське право, трудове право, житлове право, цивільно-процесуальне право, міжнародне приватне право та інші;

– *публічне право* – це сукупність норм права, предметом регулювання яких є відносини у сфері реалізації публічних (суспільних і державних) інтересів суб’єктів права за допомогою імперативного методу. До публічного права відносяться такі галузі права: конституційне право, адміністративне право, кримінальне право, фінансове право, міжнародне публічне право та ін.

За функціональним призначенням:

– *регулятивне право* – це сукупність норм права, що впорядковують поведінку суб’єктів права шляхом розподілу між ними суб’єктивних прав та юридичних обов’язків, а також розраховані на правомірність їхніх дій. Предметом регулятивного права є суспільні відносини, що виникають як правомірні та не розраховані на застосування санкцій. До регулятивного права належать такі галузі права: конституційне право, цивільне право, сімейне право, трудове право, підприємницьке право та інші;

– *охоронне право* – це сукупність норм права, що охороняють урегульовані правом суспільні відносини від будь-яких посягань і поновлюють порядок їхнього функціонування шляхом застосування засобів державно-владного впливу. Охоронне право визначає міру юридичної відповідальності та спеціальні засоби державного захисту суб’єктивних прав. До охоронного права відносяться такі галузі права: кримінальне право, адміністративне право та ін.

За субординацією у правовому регулюванні:

– *матеріальне право* – це сукупність норм права, що безпосередньо регулюють відносини в різних сферах суспільного життя, встановлюють суб’єктивні права та юридичні обов’язки їх учасників, визначають відповідальність за правопорушення. Основна мета матеріального права полягає в установленні бажаних зразків (моделей) поведінки суб’єктів права в тих або інших суспільних відносинах. До матеріального права належать такі

галузі права: конституційне право, цивільне право, адміністративне право та інші;

– *процесуальне право* – це сукупність норм права, що впорядковують процедуру (послідовність дій) реалізації норм матеріального права. До процесуального права відносяться такі галузі права: конституційно-процесуальне право, цивільно-процесуальне право, кримінально-процесуальне право, адміністративно-процесуальне право та ін.

ТЕМА 6

СИСТЕМА ПРАВА ТА СИСТЕМА ЗАКОНОДАВСТВА

6.1 Сформулюйте визначення та розкрийте структуру норм права.

Норма права – формально визначене правило загального характеру, що встановлене чи санкціоноване державою або іншим уповноваженим суб'єктом правотворчості з метою регулювання чи охорони суспільних відносин та забезпечується можливістю застосування примусу.

Структура норми права – це сукупність чітко визначених елементів, що у процесі взаємодії, в межах єдності існуючих між ними зв'язків, забезпечують функціональну самостійність норми права.

Гіпотеза – це структурний елемент норми права, що вказує на конкретні життєві обставини (умови), наявність або відсутність яких надає можливість суб'єктам права реалізувати закріплені в диспозиції права та обов'язки.

Диспозиція – це структурний елемент норми права, що вказує на те, якою повинна бути поведінка суб'єктів при настанні умов, передбачених гіпотезою.

Санкція – це структурний елемент норми права, що встановлює невідгідні (негативні) наслідки на випадок порушення прав і обов'язків, визначених у диспозиції.

6.2 Здійснить класифікацію норми права.

Класифікація норм права:

За суб'єктами правотворчості: норми права як результат прямого волевиявлення народу; норми законодавчої влади; норми глави держави; норми органів виконавчої влади; норми органів місцевого самоврядування та ін.

За предметом правового регулювання: норми конституційного права; норми цивільного права; норми трудового права; норми сімейного права; норми адміністративного права; норми кримінального права; норми екологічного права; норми права соціального забезпечення; норми міжнародного права та ін.

За методом правового регулювання (за способом встановлення диспозиції): імперативні, диспозитивні, рекомендаційні, заохочувальні.

За способом правового регулювання або за характером диспозиції регулятивних (правовстановлюючих) норм права: уповноважуючі (дозвільні), зобов'язуючі, забороняючі.

За функціональним призначенням норм права (спеціалізацією) в механізмі правового регулювання: регулятивні (правовстановлюючі), охоронні (правоохоронні), спеціалізовані (нетипові).

За рівнем правового регулювання: матеріальні, процесуальні.

За терміном дії в часі: постійні, тимчасові.

За сферою територіальної дії (дією в просторі): загальні, місцеві.

За колом суб'єктів, на яких норма поширює свою дію: загальні, спеціальні, виняткові.

6.3 Надайте визначення системи права та охарактеризуйте її елементи.

Система права – це об'єктивно зумовлена внутрішня організація права певного суспільства, що полягає в єдності та узгодженості всіх норм права, їх розподілі (диференціації) за галузями, підгалузями та інститутами.

Основними структурними елементами системи права є галузь, підгалузь, інститут та норма права.

Галузь права – це відносно самостійна сукупність норм права в межах підгалузей та інститутів права, що регулюють якісно однорідну сферу суспільних відносин особливим методом правового регулювання.

Види галузей права:

– за фундаментальністю норм права, сконцентрованих у галузях права, їх можна поділити на: базові (фундаментальні), профілюючі (спеціальні, конкретизуючі), комплексні;

– за субординацією в правовому регулюванні: матеріальні, процесуальні.

Підгалузь права – це система однорідних предметно пов'язаних інститутів певної галузі права, що впорядковують спеціальні види суспільних відносин.

Інститут права – це система відносно самостійних норм права в межах певної галузі (підгалузі) права, що регулюють окрему якісно однорідну групу взаємозалежних суспільних відносин.

Види інститутів права:

– за галузевою приналежністю: інститути конституційного права, інститути цивільного права, інститути кримінального права, інститути екологічного права тощо;

– за функціональним призначенням у механізмі правового регулювання: регулятивні (правовстановлюючі), охоронні (правоохоронні);

– залежно від елементного складу: прості (галузеві), складні (комплексні, міжгалузеві);

– за характером або за субординацією у правовому регулюванні: інститути матеріального права, інститути процесуального права.

Норма права – формально визначене правило загального характеру, що встановлене чи санкціоноване державою або іншим уповноваженим суб'єктом правотворчості з метою регулювання чи охорони суспільних відносин та забезпечується можливістю застосування примусу.

6.4 Надайте визначення та розкрийте структуру системи законодавства.

Поняття «**система законодавства**» розглядають у таких основних значеннях:

– у *вузькому розумінні* – як цілісна сукупність законів, прийнятих уповноваженими суб'єктами;

– у *широкому розумінні* – як цілісна сукупність усіх упорядкованих певним чином нормативно-правових актів (законів і підзаконних нормативно-правових актів).

Структура системи законодавства – це зумовлена системою права внутрішня організація нормативно-правових актів, що виражається в їх єдності, об'єктивності, визначеності, а також у розподілі законів і підзаконних нормативно-правових актів за галузями та інститутами законодавства.

Види структурної організації законодавства:

1) *субординаційна, або ієрархічна (вертикальна)* – зумовлена різною юридичною силою нормативно-правових актів, що залежить передусім від їх різновиду (закон чи підзаконний нормативно-правовий акт) і від місця правотворчого органу, який приймає відповідні акти, в апараті держави;

2) *галузева (горизонтальна)* – відображає поділ, розташування нормативно-правових актів відповідно до предмета правового регулювання суспільних відносин;

3) *федеративна (державно-організаційна)* – розглядається як організаційний принцип, що випливає з федеративної форми державного устрою, який передбачає наявність двох основних рівнів законодавства: федеративного (загальнодержавного) та законодавства суб'єктів федерації.

6.5 Зазначте аспекти співвідношення системи права та системи законодавства.

Система права та система законодавства характеризують сутність одного явища – права, і *співвідносяться* між собою як *зміст і форма*. Водночас між ними існують і суттєві **відмінності**:

1. Система права є невидимою, оскільки розкриває внутрішню будову права, а система законодавства є видимою, зовнішньою формою системи права.

2. Система права є сукупністю правових норм, а система законодавства – сукупністю нормативно-правових актів.

3. У системі права норми права логічно розподілені за галузями, підгалузями та інститутами. У системі законодавства нормативно-правові акти об'єднані за галузями законодавства, які поділені на інститути законодавства.

4. Система права складається з галузей права, сформованих на основі єдності предмета і метода правового регулювання, а система законодавства охоплює галузі законодавства, в яких відсутній метод регулювання, а предмет регулювання є неоднорідним (галузь законодавства може містити норми різних галузей права (комплексні галузі) або створюватися на підґрунті інституту або

підгалузі права. Можливим є варіант, коли галузь законодавства існує без галузі права (наприклад, митне законодавство).

5. Система права має лише горизонтальну (галузеву) будову, а система законодавства може мати будову і горизонтальну (галузеву), і вертикальну (ієрархічну).

6. Первинним елементом системи права виступає норма права зі своєю структурою: гіпотеза, диспозиція, санкція, а первинний елемент системи законодавства – стаття закону, яка містить нормативне розпорядження, котре, як правило, не містить у собі всі три структурні елементи логічної правової норми. Нормативне розпорядження нерідко складається лише з гіпотези і санкції; диспозиція може міститися або в іншій статті цього закону (відсильний спосіб викладу), або в іншому правовому акті (□анкетний спосіб викладу). Закони, що включають норми різних галузей права, забезпечуються санкціями, які викладені в інших нормативно-правових актах (наприклад, закони про власність, підприємницьку діяльність тощо).

7. Система права формується об'єктивно, відповідно до розвитку суспільних відносин, а система законодавства створюється в результаті цілеспрямованої діяльності уповноважених суб'єктів, тобто має суб'єктивний момент.

8. Структурні елементи системи права не мають зовнішніх реквізитів: назв розділів, статей, глав та інших частин, властивих закону. Структурні елементи системи законодавства (нормативно-правові акти), як правило, мають назви розділів, глав, статей. Вони можуть містити преамбули, формулювання цілей і принципів, загальні нормативні визначення, що складають загальну частину тощо.

6.6 Розкрийте співвідношення норм права та статті нормативно-правового акта.

Норма права та стаття нормативно-правового акта як первинні елементи системи права та системи законодавства відповідно мають такі варіанти ***взаємозв'язку***:

- норма права та стаття нормативно-правового акта збігаються, тобто в межах однієї статті нормативно-правового акта містяться всі структурні елементи норми права: гіпотеза, диспозиція, санкція;

- в одній статті нормативно-правового акта міститься кілька норм права;

- норма права розташовується в різних статтях, тобто структурні елементи однієї норми права містяться в різних статтях нормативно-правового акта.

6.7 Наведіть способи викладення норм права у статтях нормативно-правових актів.

1. Залежно від повноти викладу:

- ***повний (прямий, визначений)*** – у статті або її частині містяться всі необхідні елементи норми права без відсилань до інших статей нормативно-

правового акта;

– *відсилний (відсилочний)* – у статті або її частині містяться не всі елементи норми права, для їх заповнення є посилання до інших статей цього нормативно-правового акта, де містяться відомості, яких не вистачає;

– *бланкетний* – у статті або її частині містяться не всі елементи норми права, для їх об'єднання є посилання не до конкретної статті цього нормативно-правового акта, а до іншого нормативно-правового акта.

2. Залежно від рівня узагальнення:

– *абстрактний* – зміст норми права розкривається загальними, абстрактними, не індивідуалізованими поняттями, через родові особливості;

– *казуїстичний* – зміст норми права розкривається індивідуалізованими поняттями через певні факти, випадки суспільної дійсності.

6.8 Сформулюйте визначення та проаналізуйте види систематизації нормативно-правових актів.

Систематизація законодавства – це діяльність з упорядкування та вдосконалення нормативного матеріалу шляхом його зовнішньої чи внутрішньої обробки за відповідними критеріями.

Предметом систематизації законодавства є юридичні нормативні акти, тобто акти, які містять норми права.

В юридичній літературі здебільшого виокремлюються два основні підходи щодо видів (форм) систематизації. Згідно з *першим підходом* виділяють чотири її види: кодифікацію, консолідацію, інкорпорацію та облік. Відповідно до *другого* виокремлюються винятково кодифікацію, інкорпорацію та консолідацію, визначаючи при цьому облік як необхідний етап здійснення кодифікаційної діяльності, технічний засіб, спрямований на полегшення систематизації.

Кодифікація – це діяльність уповноваженого законодавчого органу, що полягає у змістовій переробці норм права, пов'язаних спільним предметом регулювання та їх об'єднання в єдиному акті.

Інкорпорація – це спосіб систематизації нормативно-правових актів, що полягає в об'єднанні їх за певним критерієм без зміни змісту норм права.

Консолідація – це спосіб (форма) систематизації, що полягає в об'єднанні кількох нормативно-правових актів, що діють в одній і тій самій сфері суспільних відносин, в єдиний нормативно-правовий акт, як правило, без зміни змісту.

ТЕМА 7 ПРАВОТВОРЧІСТЬ ТА ФОРМА (ДЖЕРЕЛА) ПРАВА

7.1 Наведіть визначення правотворчості та охарактеризуйте її ознаки.

Правотворчість – це одна з форм діяльності держави в особі компетентних органів, установ та організацій, які уповноважені в

передбачених законом випадках готувати, видавати або вдосконалювати нормативно-правові акти.

Соціальне призначення правотворчості полягає у встановленні певних стандартів, вимог до правової поведінки учасників суспільних відносин, які (з позиції суспільства) є припустимі, бажані або необхідні (обов'язкові чи заборонені).

Ознаки правотворчості:

1. Це активна, творча, постійна діяльність уповноважених народом суб'єктів.

2. Суб'єктами правотворчості виступають державні органи, уповноважені недержавні структури (органи місцевого самоврядування, профспілки), а також народ при винесенні нормативно-правових актів на референдуми.

3. Правотворча діяльність здійснюється в межах встановлених процесуальних норм (процедур), що містяться в Конституції, регламентах, статутах.

4. Змістом правотворчості є прийняття нових норм права, скасування або вдосконалення старих.

7.2 Надайте характеристику принципів правотворчості.

Правотворчість здійснюється на основі загальноновизнаних принципів, які визначають суть цієї діяльності, її характерні риси та основні напрями. Такими ***принципами є:***

1. Верховенство права. Принцип верховенства права виникає та існує за умови, що саме право існує паралельно з державою, діяльність якої пов'язується цим правом. Більш того, воно стабілізує діяльність держави та її органів. У разі панування прав людини в ієрархії прав і правової системи, свою реалізацію знаходить принцип верховенства права.

2. Демократизм. Цей принцип виявляється в публічному установленні і здійсненні відкритого порядку підготовки і затвердження нормативно-правових актів. У першу чергу йдеться про доступність і відкритість підготовки законів для українського народу. Усе це забезпечується активною участю народних депутатів, усього депутатського корпусу, широкої громадськості в правотворчості, максимальним врахуванням у законотворчих рішеннях громадської думки, інтересів громадян.

3. Гуманізм. Цей принцип передбачає спрямованість нормативно-правових актів на забезпечення і захист прав і свобод людини, на максимально можливе задоволення її духовних і матеріальних потреб. Правотворчість повинна формулювати, захищати загальнолюдські цінності, природні права людини, створювати гарантії, умови і механізми їх втілення в життя. Цей принцип знайшов втілення в послідовній правотворчій діяльності Української держави. Кожен нормативно-правовий акт приймається з оглядом на рівень захисту та охорони прав і свобод людини та громадянина.

4. Законність. Цей принцип є універсальним і адресується як суб'єктам правотворчості, так і суб'єктам правозастосування. Він вимагає, щоб закони і підзаконні акти приймалися лише в межах компетенції відповідного

правотворчого органу (уповноваженої особи) і відповідали Конституції, законам та актам більш високої юридичної сили.

5. Професійність. За цим принципом правотворчість покликана максимально повно відповідати назрілим потребам суспільного розвитку, його об'єктивним закономірностям, бути науково-обґрунтованою, враховувати і використовувати досягнення науки і техніки, базуватися на теоретичних розробках проблем, що вимагають нового нормативного рішення. До нормопроєктування повинні залучатися наукові установи, фахівці певних галузей знань, особливо вчені-юристи та практики.

7.3 Визначте суб'єктів та види правотворчості.

Складність категорії правотворчості зумовлює різноманіття критеріїв її **класифікації:**

За способами правотворчості:

- затвердження нормативно-правових актів і договорів референдумом;
- прийняття або видання нормативно-правових актів компетентними державними органами. У сучасних державах цей вид правотворчості є основним;

- створення правових прецедентів судовими та адміністративними органами держави. В Україні розповсюджено мало, а є одним з основних у країнах англо-американської правової сім'ї;

- укладення нормативно-правових договорів компетентними державними органами (або, з дозволу держави – іншими суб'єктами, зокрема трудовими колективами);

- офіційне визнання державою правового звичаю або релігійної норми як форми права.

За формою створюваного права:

- *законотворчість*;
- *підзаконну правотворчість*;
- *прецедентну правотворчість*;
- *договірну правотворчість*.

За суб'єктом правотворчості:

- *безпосередню правотворчість народу (суспільства)*. Цей вид правотворчості здійснюється в процесі референдуму;

- *делегована правотворчість* – це нормотворча діяльність уповноважених органів держави, яка здійснюється за дорученням вищого представницького органу державної влади: *правотворчість* найвищого представницького органу (*парламенту*) держави або суб'єкта федерації. У більшості країн світу парламент має «монополію» на законотворчу діяльність; *правотворчість органів і посадовців виконавчої гілки влади* (уряду, міністерств, інших центральних органів виконавчої влади, місцевої адміністрації тощо); *правотворчість глави держави*; *судову правотворчість* (характерно для країн англо-американської правової сім'ї); *правотворчість громадських організацій* (наприклад, профспілок); *локальна правотворчість* (на підприємстві, в установі, організації).

За юридичною силою нормативно-правових актів:

- *законотворчість* – правотворчість вищого представницького органу, наприклад, парламентом видаються нормативно-правові акти найвищої юридичної сили – закони;
- *підзаконна правотворчість* – її змістом є видання норм права Президентом, урядом, міністерствами, іншими центральними органами виконавчої влади, главами адміністрацій, керівниками підприємств.

7.4 Охарактеризуйте стадії правотворчого процесу.

Розглядаючи процес правотворчості з більш широким, загальносоціальним позицій, можна вести мову про існування більшої кількості його **стадій**, а саме:

- аналіз певних суспільних відносин і встановлення потреби в їх правовій регламентації;
- визначення суб'єкта правотворчості, юридичної сили та виду нормативно-правового акта;
- прийняття рішення про підготовку проекту нормативно-правового акта в разі необхідності;
- розробка концепції та основних ідей норм права, що будуть утворювати зміст нормативно-правового акта;
- підготовка змісту проекту нормативно-правового акта (розробником, робочою групою, правотворчим органом);
- попередній розгляд проекту нормативно-правового акта;
- громадське обговорення проекту нормативно-правового акта (проводиться в разі потреби);
- офіційний розгляд проекту нормативно-правового акта відповідним суб'єктом правотворчості з додержанням встановлених процедур;
- прийняття нормативно-правового акта;
- опублікування й оприлюднення нормативно-правового акта;
- набуття нормативно-правовим актом чинності.

Мета, зміст і результати правотворчої діяльності зумовлюються різного роду факторами, об'єктивно існуючими в суспільстві, його різних сферах. Серед них: рівень розвитку державно-правових інститутів, правова культура населення, форма державного устрою, правління та режиму, характер ментальності суспільства тощо. Відповідно ефективність правотворчої діяльності залежить від врахування цих чинників, а також принципів правотворчої діяльності. Це найважливіший засіб управління суспільством, з точки зору формування стратегії його розвитку, а також показник цивілізованості й демократизації суспільства.

Метою правотворчості є створення єдиної, внутрішньоузгодженої системи норм, яка регулює різноманітні за змістом суспільні відносини; розвиток і вдосконалення національного права в контексті основних тенденцій розвитку міжнародного права та відповідності його основним стандартам; утвердження принципу верховенства права.

7.5 Надайте визначення форми (джерела) права та охарактеризуйте їх види.

Форми права – це спосіб вираження зовні юридичних правил поведінки, засіб об'єктивізації норм права.

Перед тим як почати аналізувати різні форми права, необхідно спочатку розглянути співвідношення понять «форма права» та «джерело права».

Одні автори ототожнюють ці категорії, інші вважають, що друге поняття ширше першого. І, дійсно, якщо виходити із загальноприйнятого значення слова «джерело» як «будь-якого начала або основи, коріння чи причини, вихідної точки», то, застосовуючи до юридичних явищ, слід розуміти під джерело права три фактори:

1) джерело в матеріальному значенні (матеріальні умови життя суспільства, форми власності, інтереси та потреби людей);

2) джерело в ідеологічному значенні (різні правові вчення і доктрини, правосвідомість);

3) джерело в формально-юридичному значенні – це й є форма права.

В юридичній літературі виокремлюють такі основні **форми (джерела) права**:

Нормативно-правовий акт – це юридичний документ компетентного органу держави, в якому закріплено формально визначене, загальнообов'язкове правило поведінки, що охороняється державною владою від порушень. Нормативно-правовий акт є основною формою (джерелом) права в Україні, результатом діяльності компетентних суб'єктів держави.

Правовий звичай – це історично зумовлене, неписане правило поведінки загального характеру, яку ввійшло в звичку через багаторазове застосування протягом тривалого часу та санкціоноване державою.

Судовий чи адміністративний прецедент – це рішення компетентного органу держави в конкретній справі, яка розглядалась уперше, і якому надається формальна обов'язковість при розв'язанні всіх наступних аналогічних судових чи адміністративних справ (притаманне для англосаксонської системи права).

Нормативний договір – це об'єктивне, формально обов'язкове правило поведінки загального характеру, яке встановлене за взаємною домовленістю двох і більше суб'єктів суспільних відносин і забезпечується державою (наприклад, колективний договір).

Релігійні тексти – це документи, які містять церковний канон або іншу релігійну норму, що переплетена з нормами моралі та права, санкціонована державою для надання їй загальнообов'язкового значення і забезпечена нею (наприклад, Талмуд, Коран, Сунна тощо).

Правова доктрина – це витоки формування права, його джерела, опубліковані праці юристів, які дістали загального визнання.

Принципи права – це основні ідеї, вихідні положення, які закріплені в законі, мають загальну значущість, вищу імперативність (веління) та відображають суттєві положення права.

7.6 Охарактеризуйте нормативно-правовий акт як основну форму (джерело) права України.

Нормативно-правовий акт – це офіційний письмовий документ певної форми виразу, прийнятий уповноваженим на це суб'єктом нормотворення у визначеній законодавством формі та за встановленою законодавством процедурою, спрямований на регулювання суспільних відносин визначеної сфери, що містить норми права, має неперсоніфікований характер, розрахований на неодноразове застосування невизначеним колом суб'єктів і забезпечується державою.

Нормативно-правовий акт має певні переваги перед іншими джерелами:

- він може бути оперативно виданий і змінений у будь-якій своїй частині, що дозволяє відносно швидко реагувати на соціальні процеси в суспільстві;

- нормативно-правові акти, як правило, відповідним чином систематизовані, що дозволяє легко віднайти потрібний документ для застосування та реалізації;

- нормативно-правові акти дозволяють точно фіксувати зміст правових норм, що сприяє проведенню єдиної політики та не допускає довільного тлумачення і застосування норм;

- нормативно-правові акти підтримуються й охороняються державою.

З урахуванням наукових підходів до цього питання вітчизняних і зарубіжних учених-юристів визначимо **основні ознаки нормативно-правового акта:**

- приймається або санкціонується уповноваженими органами держави (правотворчими органами) або народом (через референдум) і носить офіційний характер;

- завжди містить нові норми права або змінює (скасовує) чинні, чітко формулює зміст юридичних прав і обов'язків, містить правила поведінки загального характеру;

- приймається з дотриманням певної процедури;

- має форму письмового акта-документа і точно визначені реквізити, що дозволяють виділити його з багатьох інших правових актів (найменування акта, назву видав органу, дату прийняття, номер, підпис відповідної посадової особи тощо);

- публікується в офіційних спеціальних виданнях з обов'язковою відповідністю автентичності тексту офіційного зразка;

- є обов'язковим для виконання, забезпечується системою державних гарантій, у тому числі й примусовими засобами;

- володіє певною юридичною силою в залежності від місця акта в системі нормативно-правових актів і рівня органу що його видав;

- може бути оперативно виданий і змінений у будь-якій своїй частині, що дозволяє відносно швидко реагувати на соціальні процеси у суспільстві;

- нормативно-правові акти, як правило, відповідним чином систематизовані, що дозволяє легко віднайти потрібний документ для

застосування та реалізації;

- має внутрішню структуру – розділи, глави, статті, частини статей, які містять норми права;

- входить в єдину ієрархію нормативно-правових актів, займає в ній своє місце, взаємопов'язаний з іншими нормативно-правовими актами;

- має певний предмет регулювання у відповідній сфері суспільних відносин;

- діє протягом певного терміну (що вказується в самому акті, або безстроково до його скасування компетентним органом), розрахований на багаторазове застосування, його дія не вичерпується одноразовим виконанням;

- охоплює своєю дією конкретну територію (всю країну, її частину, окрему установу тощо).

7.7 Проаналізуйте види нормативно-правових актів.

Види нормативно-правових актів:

За юридичною силою:

- *закони* – нормативно-правові акти вищої юридичної сили;

- *підзаконні акти* – нормативно-правові акти, засновані на законах, що їм не суперечать.

За суб'єктами правотворчості:

- нормативно-правові акти, прийняті *народом, главою держави, органами законодавчої, виконавчої влади, органами місцевого самоврядування* та ін.

За обсягом і характером дії:

- *нормативно-правові акти загальної дії* – охоплюють цю сукупність відносин певного виду на певній території;

- *нормативно-правові акти обмеженої дії (спеціальні)* – поширюються на частину території, або на певне коло осіб;

- *нормативно-правові акти виняткової дії (надзвичайної)* – регулятивні можливості яких реалізуються за наявності виняткових обставин (воєнних дій, стихійного лиха тощо).

За галузевою належністю:

- нормативно-правові акти, які містять норми *конституційного, адміністративного, цивільного, кримінального, трудового, сімейного права* тощо.

За зовнішньою формою виразу:

- *закони, укази, постанови, рішення, розпорядження, накази* та ін.

Найбільш значущою, на нашу думку, є класифікація нормативно-правових актів за **юридичною силою**.

Отже, **юридична сила нормативно-правового акта** – це специфічна його властивість мати чітко визначене місце в системі правових актів і залежати за формальною обов'язковістю від рівня та обсягу повноважень органу, який видає (приймає) цей акт, тобто від того, хто є суб'єктом нормотворчості.

За юридичною силою нормативно-правові акти поділяються на дві великі

групи: **закони та підзаконні акти.**

Традиційно у вітчизняній юридичній науці під **законом** розуміють *нормативно-правовий акт вищого представницького органу державної влади (парламенту) або народу, який приймається в особливому порядку, регулює найважливіші суспільні відносини, виражає волю, інтереси більшості населення, має найвищу юридичну силу щодо інших нормативно-правових актів, загальнообов'язковий для всього населення і держави та охороняється державною владою.* Ці ознаки виокремлюють закон у системі інших правових актів, надаючи йому якість верховенства.

Підзаконний нормативно-правовий акт – це письмовий документ уповноваженого суб'єкта, прийнятий на підставі та на виконання закону, в якому закріплені правила поведінки загального характеру, що забезпечуються державою.

7.8 Охарактеризуйте дію нормативно-правових актів у часі, в просторі та за колом осіб.

Будь-який **нормативно-правовий акт** має межі своєї дії в трьох «**вимірах**»:

- 1) у *часі*, тобто обмежений періодом дії, коли нормативно-правовий акт має юридичну чинність;
- 2) у *просторі*, на який поширюється дія нормативно-правового акта;
- 3) *за колом осіб*, які підпадають під вплив нормативно-правового акта: на основі нормативно-правового акта в них виникають юридичні права і обов'язки.

Початковим і кінцевим моментами **дії нормативно-правового акта в часі** є вступ нормативно-правового акта в дію і припинення дії нормативно-правового акта. Слід відрізнити момент (день) вступу нормативно-правового акта в дію від моменту (дня) набуття ним юридичної сили.

Закони починають діяти:

- з моменту ухвалення (наприклад, Конституція України);
- з моменту опублікування;
- з часу, який позначено в самому законі;
- з часу, який зазначено в постанові про порядок введення закону в дію.

Закони втрачають дію:

- після закінчення строку, на який вони були ухвалені;
- у разі прямого скасування (призупинення дії) цього закону іншим законом або спеціально призначеним актом (в Україні закон може бути скасований рішенням Конституційного Суду в разі визнання його невідповідності Конституції України);
- у разі фактичного скасування, коли ухвалений новий закон з того самого питання, а старий формально не скасований.

Дія нормативно-правового акта у просторі може бути *територіальною* й *екстериторіальною*.

Територіальна дія нормативно-правового акта окреслена територією держави або окремого регіону і визначається державним суверенітетом. *Екстериторіальна дія нормативно-правового акта* регулюється міжнародними

договорами і передбачає поширення законодавства певної держави за межами її території. Вона відома як право екстериторіальності держав – порядок, відповідно до якого установи або фізичні особи, що розташовані або перебувають на території іншої держави, розглядаються як такі, що розташовані або перебувають на власній національній території і підвладні законам і юрисдикції власної держави. Правом екстериторіальності користуються військові кораблі та літаки, що із дозволу держави перебування знаходяться на її території, але розглядаються як частина території держави прапора або пізнавальних знаків. Право екстериторіальності завжди використовувалося для обґрунтування дипломатичних привілеїв та імунітетів – особливих прав і привілеїв, якими наділяються дипломати і члени їх сімей.

На порядок дії **нормативно-правового акта за колом осіб** поширюється загальне правило: закон діє стосовно всіх осіб, які перебувають на території його дії і є суб'єктами відносин, на які він розрахований.

До таких осіб відносяться:

- громадяни держави;
- іноземці;
- особи без громадянства (апатриди);
- особи з подвійним громадянством (біпатриди);
- мігранти, біженці;
- усі внутрішньодержавні, спільні, іноземні, міжнародні організації, які не користуються правом екстериторіальності.

ТЕМА 8

РЕАЛІЗАЦІЯ НОРМ ПРАВА

8.1 Надайте визначення та розкрийте форми реалізації норм права.

Реалізація норм права – це реальне, практичне втілення у життя формально-визначених норм завдяки правомірній поведінці суб'єктів права.

Форми реалізації норм права:

- дотримання;
- виконання;
- використання.

Дотримання – це така форма реалізації забороняючих чи охоронних правових норм, яка полягає в утриманні від дій, заборонених цими нормами, суворому додержанні встановлених заборон. Для реалізації забороняючих норм необхідним є утримання від заборонених дій, тобто пасивна поведінка. Наприклад, в ст. 54 Конституції України закріплено положення про те, що ніхто не може поширювати результати творчої, інтелектуальної діяльності іншого громадянина без його згоди.

Виконання – це така форма реалізації, яка полягає в обов'язковому вчиненні діянь, що передбачаються нормами права та (або) укладеними на їх підставі договорами. Виконання незалежно від того, яким шляхом воно досягається – в результаті активних дій або ж утриманням від них

(бездіяльності), завжди пов'язано з втіленням у життя зобов'язуючих норм. Наприклад, виконання правил техніки безпеки під час роботи на верстаті передбачає як активні, так і пасивні діяння.

Використання – це форма реалізації суб'єктивного права, при якій здійснюється втілення в життя уповноважуючих норм. Останні надають суб'єктам право на здійснення передбачених в них позитивних діянь. Наприклад, відповідно до ч. 1 ст. 35 Конституції України, кожен має право на свободу світогляду і віросповідання.

8.2 Визначте особливості застосування норм права як форми реалізації норм права.

Застосування норм права – це особлива форма реалізації норм права компетентними суб'єктами з вирішення конкретної справи, яка має владний та (або) творчо-організуючий характер, здійснюється у встановленому процедурному порядку і завершується виданням правозастосовного акту.

Ознаки застосування норм права:

- *владний характер.* Це один з видів юридичної діяльності державних органів чи уповноважених на це державою суб'єктів, які є носіями владних повноважень. Наприклад, лише в судовому порядку можливо безперечне списання (стягнення) коштів з рахунків юридичних осіб і фізичних осіб – суб'єктів підприємницької діяльності;

- *чітка визначеність суб'єктів цієї діяльності.* Якщо реалізацію норм права в безпосередніх формах (дотримання, виконання, використання) здійснюють як державні органи, так і громадяни, то застосуванням права громадяни займатися не можуть;

- *здійснюється в певних процедурних формах, які регламентують цей процес;*

- *здійснюється на підставі норм права, носить творчий, інтелектуальний характер;*

- *завершується виданням правозастосовного акту, в якому фіксується індивідуально-конкретний правовий припис, який має державно-владний характер, відіграє роль юридичного факту, який породжує, змінює або припиняє конкретні правові відносини.*

Випадки, коли виникає необхідність у застосуванні норм права:

- коли передбачені нормами права суб'єктивні права і юридичні обов'язки не можуть виникнути і реалізуватися без владного рішення компетентного органу чи посадової особи. Наприклад, для реалізації права на освіту необхідно видати наказ ректора про зарахування конкретної особи на навчання; для реалізації обов'язку громадянина на проходження дійсної військової служби в Збройних Силах також потрібен наказ про призов його на службу;

- коли правові відносини, що виникають на підставі норми, є настільки важливими, що в кожному конкретному випадку державні органи засвідчують і контролюють законність дій суб'єктів цих відносин. Наприклад, приватизація житла громадянином, видача посвідчення водія тощо;

- якщо виникає спір, що має юридичне значення, а сторони не можуть самостійно виробити узгоджене рішення про наявність або обсяг суб'єктивних прав і юридичних обов'язків. Наприклад, поділ майна між подружжям у випадку розлучення, вирішення спорів між учасниками цивільного договору;
- коли для виникнення правових відносин слід офіційно засвідчити наявність, або навпаки – відсутність юридичних фактів або конкретних документів. Наприклад, установлення факту батьківства, смерті, розірвання шлюбу;
- коли вчинено правопорушення і особа притягується до юридичної відповідальності, в процесі якої необхідно визначити відповідну міру покарання правопорушника. Наприклад, обвинувальний вирок суду відносно особи, яка вчинила кримінальне правопорушення;
- при вирішенні питань про статуси об'єднань. Наприклад, ресстрація уповноваженим органом громадської організації.

8.3 Охарактеризуйте стадії застосування норм права.

Застосування норм права складається з наступних стадій:

- встановлення фактичних обставин справи;
- вибір і аналіз норми права;
- прийняття рішення по справі і документальне оформлення ухваленого рішення;
- виконання прийнятого рішення.

Встановлення фактичних обставин справи. Наприклад, слідчий прибуває на місце вчинення кримінального правопорушення та організовує роботу слідчо-оперативної групи з метою встановлення таких фактичних обставин:

- чи відома особа, яка вчинила кримінальне правопорушення і якщо так, то дані про неї (вік, стать, місце проживання чи можливого перебування, місце роботи чи навчання, коло спілкування, особисті якості, прикмети тощо);
- місце та час вчинення кримінального правопорушення;
- спосіб вчинення кримінального правопорушення;
- можливі мотиви кримінального правопорушення тощо.

Вибір і аналіз норми права. Наприклад, після збору фактичних обставин справи слідчий повинен здійснити юридичну кваліфікацію. Остання представляє собою оцінку обставин справи шляхом співвіднесення конкретного випадку з нормами права. Слідчому необхідно встановити:

- в якій статті (чи її частині), якого закону міститься норма права, що визначає вчинене діяння як заборонене;
- чи діє ця норма права на конкретній території, в даний момент та чи поширюється її дія на осіб, пов'язаних з цією справою. При цьому слід керуватися останньою редакцією офіційного видання закону з усіма змінами і доповненнями на день застосування норми права та дотримуватись положення ст. 58 Конституції України за яким «закони та інші нормативно-правові акти не мають зворотної дії в часі, крім випадків, коли вони пом'якшують або скасовують відповідальність особи»;

– як необхідно розуміти норму права, виражену в конкретній статті (цей процес має назву – тлумачення норм права).

Прийняття рішення по справі і документальне оформлення ухваленого рішення. В межах даної основної стадії необхідно говорити також і про можливість (але не обов'язковість) оскарження (або опротестування) прийнятого рішення, що в свою чергу ініціює розгляд справи вищою інстанцією чи іншим державним органом і може привести до факультативної стадії – винесення зміненого рішення.

Виконання прийнятого рішення. На цій стадії можна виділити дві факультативні: організація контролю за виконанням прийнятого рішення (є характерною для галузей публічного права) та доведення прийнятого рішення до зацікавлених осіб.

8.4 Розкрийте вимоги правильного застосування норм права.

Вимоги до застосування норм права – юридичні правила (умови), за допомогою яких правозастосовний орган (суд, адміністрація державних органів та ін.) втілює в життя принципи права.

Вимоги до застосування норм права:

- законність;
- обґрунтованість;
- доцільність;
- справедливість.

Законність означає, що при вирішенні конкретної справи суб'єкт правозастосування повинен діяти точно у відповідності зі змістом норми права, яку він застосовує, в межах своєї компетенції, суворо дотримуватися процедури розгляду справи. Наприклад, слідчий при вирішенні кримінальної справ вивчає обставини в такому вигляді, в якому вони існували фактично, не допускаючи помилкових уявлень і дотримується тим самим вимоги законності.

Обґрунтованість означає, що правозастосовні акти повинні бути мотивованими.

Доцільність визначається як співвідношення між метою, що міститься в нормі права і діяльністю суб'єкта щодо реалізації цієї норми. Правозастосування повинно здійснюватись оптимальним шляхом.

Справедливість передбачає застосування рівної міри за юридично однакові діяння. Необхідно також враховувати індивідуальні особливості особи та конкретні обставини справи. Наприклад, справедливий вирок суду сприяє як виправленню злочинця, так і попередженню кримінальних правопорушень.

8.5 Охарактеризуйте акти застосування норм права як різновид правових актів.

Акт застосування норм права – це зовнішній прояв владного рішення, що приймається компетентним суб'єктом у результаті розгляду конкретної справи.

Ознаки актів застосування норм права:

- *владний характер*, тобто правозастосовні акти мають обов’язкове значення (юридичну силу) для всіх, кому вони адресується. У випадках, коли приписи актів не виконуються, застосовується примусова сила держави;
- *відповідність нормам права*. Якщо правозастосовні акти не відповідають вимогам цих норм, вони повинні бути скасовані;
- *персоніфікований характер* правозастосовних актів означає, що вони адресуються чітко визначеним суб’єктам і стосуються конкретних випадків;
- *видаються у певній формі* та у передбаченому законом порядку;
- *зумовлюють виникнення, зміну або припинення правових відносин*;
- *можуть бути оскаржені чи опротестовані зацікавленими особами*.

Види правозастосовних актів:

За значенням у юридичному процесі:

- *основні акти*, в них міститься розв’язання юридичної справи в цілому (наприклад, вирок суду);
- *допоміжні акти* оформлюються при встановленні фактичних обставин справи, під час судового процесу тощо (наприклад постанова про обрання запобіжного заходу певного виду тощо).

Залежно від суб’єктів, які здійснюють застосування:

- *акти, що видані державними органами* (наприклад, обвинувальний акт слідчого);
- *акти, які видані уповноваженими недержавними організаціями* (наприклад, наказ директора приватного підприємства про прийняття на роботу нового працівника).

Залежно від способу прийняття:

- *одноособові* (таких більшість);
- *колегіальні* (наприклад, рішення Вченої Ради Національної академії внутрішніх справ).

За юридичними наслідками:

- *правовстановлюючі* (про присвоєння звання);
- *правоконстатуючі* (свідectво про шлюб; свідectво про смерть);
- *правоприпиняючі* (протест прокурора з приводу незаконного виселення громадянина);
- *правозмінюючі* (заміна арешту підслідного на підписку про невиїзд);
- *правоскасовуючі* (винесення судом рішення про ліквідацію акта, про втрату ним юридичної сили).

За характером індивідуальних велінь (розпоряджень):

- *дозвільні* (ліцензія про право займатись певним видом діяльності);
- *зобов’язуючі* (рішення органу місцевого самоврядування про додаткове прибирання території);
- *заборонні* (рішення суду про заборону займатись певним видом діяльності).

За часом дії:

- *одноразової дії* (наприклад, накладення адміністративного стягнення у вигляді штрафу);
- *продовжуваної дії* (наприклад, вирок суду, який встановлює кримінальне покарання у вигляді позбавлення волі на певний строк).

Залежно від видів правових відносин:

- *регулятивні* здійснюються з метою встановлення юридичних прав і обов'язків у зв'язку з правомірною поведінкою (наприклад, наказ керівника поліції про призначення на посаду);
- *охоронні* призначені для охорони існуючих норм від можливих порушень. Наприклад, правозастосовні акти слідчих, прокурорів тощо.

Залежно від форми зовнішнього вираження:

- *письмовий акт*: окремий документ (наприклад, вирок суду) чи резолюція за матеріалами справи;
- *усний акт* (запрошення понять для прийняття участі у здійсненні слідчої дії);
- *жестовий акт* (конклюдентний) – акт дії (наприклад, застосування жестів поліцейським-регулювальником дорожнього руху).

8.6 Розкрийте особливості реалізації норм права у сфері професійної діяльності поліцейського.

Існує відмінність між реалізацією норм права фізичними особами і представниками влади (в тому числі й поліцейськими).

Особливістю реалізації права у формі **дотримання** працівниками поліції є те, що для них порушення деяких забороняючих норм є правопорушенням у сфері службової діяльності та карається згідно санкції відповідної норми права. На працівників поліції поширюється загальнозабороняючий тип правового регулювання, що виражається формулою «заборонено все, що прямо не дозволено», тобто дотримання – це невиконання дій, які прямо не дозволені.

Особливостями реалізації норм права працівниками поліції у формі **виконання** є: розширення кількості зобов'язуючих норм права, яка ними реалізується (що зумовлено спеціальним правовим статусом); за належне виконання ними своїх юридичних обов'язків держава виплачує заробітну плату; невиконання обов'язків тягне за собою застосування дисциплінарних стягнень, аж до звільнення з посади.

Особливістю реалізації норм права у формі **використання** працівниками поліції є те, що для них така форма реалізації досить часто є не тільки правом, але й обов'язком. Наприклад, слідчий не тільки має право проводити огляд місця події, але й зобов'язаний це робити.

Особливістю реалізації норм права у формі **правозастосування** працівниками поліції є те, що така діяльність носить владний творчий та інтелектуальний характер, здійснюється в певних процедурних формах і завершується виданням правозастосовного акту.

8.7 Надайте визначення і охарактеризуйте види тлумачення норм права.

Тлумачення норми права – це діяльність різних суб'єктів щодо з'ясування та роз'яснення змісту норми права з метою її правильної реалізації.

За суб'єктами виділяють такі види тлумачення норм права:

- офіційне (нормативне та казуальне);
- неофіційне (компетентне та буденне).

Офіційне тлумачення норм права – це роз’яснення змісту норм права, що здійснюється уповноваженим органом, має юридично обов’язкову силу для всіх, хто застосовує норми, що роз’яснюються і сформульоване у спеціальному акті.

Офіційне тлумачення норм права поділяється на:

- нормативне (авторське та делеговане);
- казуальне (судове та адміністративне).

Нормативне тлумачення норм права – це офіційне роз’яснення, що поширюється на необмежену кількість випадків, передбачених нормою права, що тлумачиться. Наприклад, результати нормативного тлумачення норм права містяться в Постанові Верховної Ради України «Про тлумачення Закону України «Про реабілітацію жертв політичних репресій в Україні».

Нормативне тлумачення норм права, в свою чергу, **поділяється на:**

– **авторське тлумачення норм права** – це нормативне тлумачення норм права, що здійснюється органом, який видав відповідну норму права. Наприклад, указ Президента про роз’яснення деяких положень його попереднього указу є авторським тлумаченням норм права;

– **делеговане тлумачення норм права** – це нормативне тлумачення норм права, що здійснюється органом, який цю норму не видавав, але уповноважений її тлумачити. Наприклад, у ч. 2 ст. 147 Конституції України зазначено, що Конституційний Суд України дає офіційне тлумачення Конституції України та законів України.

Казуальне тлумачення норм права – це офіційне роз’яснення норм права, обов’язкове лише для конкретного випадку та для осіб, стосовно яких воно здійснюється. Наприклад, вирок суду, в якому обґрунтовується вид і міра покарання за вчинений кримінальне правопорушення.

Казуальне тлумачення норм права поділяється на різновиди:

– **судове тлумачення норм права** здійснюють судові органи під час розгляду конкретних справ, воно знаходить свій вираз у вироках чи рішеннях по цих справах. Тобто прикладом судового тлумачення є будь-яке судове рішення чи вирок в якому встановлюються права та обов’язки сторін;

– **адміністративне тлумачення норм права** здійснюють міністерства, служби, місцева державна адміністрація. Наприклад, наказ міністра у зв’язку з розглядом конкретної скарги.

Неофіційне тлумачення норм права – це роз’яснення змісту норм права, що дають особи, які не мають на те офіційних повноважень, а тому, воно не має юридично обов’язкової сили.

Неофіційне тлумачення поділяється на:

- компетентне (наукове, професійне та службове);
- буденне.

Компетентне тлумачення норм права – здійснюється особами, які мають спеціальні знання у сфері права. Воно **поділяється на:**

– **наукове тлумачення норм права** передбачає науково обґрунтоване тлумачення норм права вченими і науково-дослідними закладами, що було

зроблено у статтях, монографіях, наукових коментарях, усних чи письмових обговореннях проектів нормативних актів;

– *професійне тлумачення норм права* здійснюється юристами-практиками під час здійснення практичної діяльності (в тому числі і правоохоронної). Прикладом як наукового так і професійного тлумачення норм права може бути науково-практичний коментар до Кримінального кодексу України;

– *службове тлумачення норм права* здійснюється представниками інших професій, досвідченими в питаннях права (начальники навчальних центрів, відділів та інші).

Буденне тлумачення норм права здійснюється суб'єктами, які не мають спеціальних знань у сфері права. Таке тлумачення здійснюється переважно на підставі життєвого досвіду. Наприклад, з'ясування для себе та роз'яснення своїм подругам основних положень указу Президента домогосподаркою.

За обсягом тлумачення норм права поділяється на:

- *буквальне;*
- *обмежувальне;*
- *розишрювальне.*

Буквальне тлумачення норм права має місце тоді, коли зміст норми права збігається з її текстуальним відображенням. Наприклад, ст. 67 КК України чітко визначає обставини, які обтяжують покарання.

Обмежувальне тлумачення норм права здійснюється у випадках, коли текстуальне вираження норми є більш широким за її зміст. Наприклад, у ч. 1 ст. 42 Конституції України зазначено, що кожен має право на підприємницьку діяльність. Разом з тим, малолітні діти займатися підприємницькою діяльністю не можуть. Тому термін «кожен» необхідно тлумачити звужено і розуміти, що існують й певні винятки.

Розишрювальне тлумачення норм права має місце тоді, коли зміст норми є більш широким, ніж її текстуальне вираження. Це означає, що норма права викладена дуже лаконічно та необхідні додаткові засоби, щоб правильно зрозуміти її зміст. Наприклад, у ст. 66 КК України передбачені обставини, які пом'якшують покарання. Водночас при призначенні покарання суд може визнати такими, що його пом'якшують, й інші обставини, не зазначені у вищезгаданій статті.

8.8 Надайте визначення актів тлумачення норм права та охарактеризуйте їх види.

Акт тлумачення норми права (інтерпретаційний акт) – це акт-документ, що містить офіційне, формально-обов'язкове роз'яснення змісту норм права.

Ознаки акту тлумачення норм права:

– діє разом з тим нормативно-правовим актом, у якому містяться норми права, що підлягають тлумаченню і залежить від них;

- є формально-обов'язковим для всіх, хто застосовує норми, що роз'яснюються;
- приймається лише правотворчими або спеціально уповноваженими суб'єктами;
- як правило має спеціальну письмову форму вираження;
- не змінює норми права, а лише допомагає зрозуміти їх зміст.

Класифікація актів тлумачення норм права:

За суб'єктами їх прийняття можуть бути акти авторського та делегованого тлумачення норм права.

За місцем суб'єктів тлумачення норм права в апараті держави: акти тлумачення норм права правотворчих органів та акти тлумачення норм права правозастосовних органів.

За галузевою належністю норми, яка тлумачиться: акти тлумачення норм конституційного, адміністративного, кримінального, кримінально-процесуального, кримінального-виконавчого права тощо.

За структурними елементами норми, що тлумачиться: акти тлумачення гіпотези, диспозиції, санкції.

Залежно від обсягу тлумачення: акти буквального, обмежувального та розширювального тлумачення.

ТЕМА 9 ПРАВОВІ ВІДНОСИНИ

9.1 Надайте визначення правовідносин та охарактеризуйте їх ознаки.

Правові відносини – це свідомі вольові суспільні відносини, що виникають і здійснюються на основі норм права, учасники яких пов'язані закріпленими в нормах права взаємними правами та обов'язками, реалізація яких забезпечується можливістю застосування державного примусу.

Правовідносинам притаманні такі суттєві ознаки, а саме:

- є різновидом суспільних відносин. Правовідносини виникають між людьми, їх об'єднаннями та спільнотами як суб'єктами права з приводу соціального блага або забезпечення будь-яких законних інтересів;
- є свідомо-вольовими відносинами, оскільки до свого виникнення вони проходять крізь свідомість людей та для їх виникнення необхідна воля як мінімум одного з учасників. Щоправда, правовідносини можуть виникати та припинятися поза волею (інтересом) їх учасників (наприклад, особа стосовно якої було вчинено протиправне діяння, вимушено, не з власної волі набуває статусу суб'єкта кримінально-правових відносин);
- виникають із приводу соціального блага або забезпечення будь-яких інтересів, які виступають як передумова правовідносин;
- виникають, тривають, змінюються, припиняються, призупиняються, припиняються або відновлюються на основі норм права;
- учасники правовідносин пов'язані між собою суб'єктивними правами та юридичними обов'язками. Сторони в правовідносинах виступають як

уповноважені та зобов'язані особи, де права й інтереси одних осіб можуть бути реалізовані через виконання обов'язків іншими;

– *охороняються державою і в разі потреби забезпечуються силою державного примусу.*

9.2 Наведіть класифікацію правовідносин.

Правовідносини, залежно від певних ознак та критеріїв поділяють на **види:**

За спеціально-юридичними функціями права:

– *регулятивні*, які виникають у результаті правомірної поведінки суб'єктів і в яких поведінка їх учасників повністю відповідає нормам права, тобто є правомірною;

– *охоронні*, які виникають з факту неправомірної поведінки суб'єктів як негативна реакція держави на таку поведінку. До цього виду відносяться правовідносини, в ході яких відбувається притягнення суб'єкта за вчинене правопорушення до юридичної відповідальності.

За рівнем індивідуалізації суб'єктів:

– *відносні*, в яких точно визначені права й обов'язки всіх учасників (відносно кожного) – як уповноважених, так і зобов'язаних. Наприклад, відносними правовідносинами є договори купівлі-продажу – домовленості, в межах яких права й обов'язки сторін (продавця і покупця) визначені вичерпно й однозначно;

– *абсолютні*, в яких визначена лише одна уповноважена сторона, що є носієм певного суб'єктивного права, а всі інші суб'єкти (абсолютно кожен) визнаються зобов'язаними не заважати здійсненню уповноваженим своїх прав. Прикладом можуть бути відносини власності, в яких завжди точно визначений власник певних об'єктів, а абсолютно всі інші суб'єкти визнаються зобов'язаними поважати і не перешкоджати здійсненню прав власника.

За предметом правового регулювання:

– *конституційно-правові*. Своєрідність конституційних правовідносин, учасниками яких є правоохоронні органи, зумовлена: особливим юридичним змістом цих відносин; права і обов'язки суб'єктів конституційних правовідносин за участю правоохоронних органів бувають двох видів: перші безпосередньо здійснюються в певних відносинах, інші реалізуються на підставі норм інших галузей права, що конкретизують вказані права та обов'язки; мають особливий склад суб'єктів – учасників цих відносин;

– *адміністративно-правові*. Специфічними рисами адміністративно-правових відносин у діяльності правоохоронних органів є: ці відносини виникають у особливій сфері державного управління; аналіз адміністративно-правових відносин в діяльності правоохоронних органів дозволяє зробити висновок, що їх об'єкт відрізняється від об'єкта інших правових відносин. Його специфіка зумовлена компетенцією правоохоронних органів, а також формами і методами їх діяльності; саме в адміністративно-правових відносинах правоохоронні органи виступають безпосередньо як органи примусу, в той же час тісно пов'язані з населенням, тим самим слугують у ролі інструменту

формування ставлення населення до суб'єктів правоохоронної системи; цей вид правовідносин є основним змістом діяльності Національної поліції;

- *кримінально-процесуальні*. Правовідносини пронизують усі стадії кримінального процесу. У кримінальному процесі немає дій, що вчиняються поза правовідносинами, як і немає учасників кримінального процесу, які могли б реалізувати свої права або виконати обов'язки поза правовідносинами. Класифікацію правовідносин за предметом правового регулювання можна продовжувати перераховуючи існуючі галузі права.

За кількістю суб'єктів:

- *прості*, що відбуваються лише між двома суб'єктами (сторонами), наприклад купівля-продаж, де сторонами є продавець і покупець;

- *складні*, учасниками яких є три і більше суб'єктів (сторін), наприклад судові засідання, сторонами якого можуть бути суд, обвинувачений, захисник, обвинувач, свідки, експерти тощо.

За розподілом прав і обов'язків між суб'єктами:

- *односторонні*, в яких кожна сторона відносно іншої має або лише права, або лише обов'язки. До таких відноситься, наприклад, видача довіреності;

- *двосторонні*, в яких кожна із сторін має як права, так і обов'язки. Наприклад, навчання студента у вищому навчальному закладі є правовідношенням, у якому кожна із сторін (студент і вищий навчальний заклад) мають по відношенню один до одного як права, так і обов'язки.

За характером обов'язків:

- *активні*, в яких зобов'язаний суб'єкт повинен вчинити певні дії, наприклад студент своєчасно повинен підготувати дипломну роботу;

- *пасивні*, в яких зобов'язаний суб'єкт повинен утриматись від вчинення певних дій, наприклад студент повинен не вчиняти дій, що порушують дисципліну під час проведення навчальних занять.

За характером волевиявлення сторін:

- *договірні*, для виникнення яких необхідне волевиявлення (згода) як уповноваженої, так і зобов'язаної сторони (наприклад, договір охорони);

- *управлінські*, для виникнення яких досить волевиявлення лише уповноваженої сторони (наприклад, накладення адміністративного стягнення).

За часом тривалості:

- *короткочасні*, що завершуються одноактною реалізацією учасниками правовідносин своїх прав і обов'язків (наприклад, поліцейський поінформував водія про тимчасову заборону проїзду у зв'язку дорожньо-транспортною пригодою);

- *тривалі*, що не завершуються одноактною реалізацією прав і обов'язків (наприклад, пенсійні правовідносини).

За субординацією в правовому регулюванні:

- *матеріально-правові відносини*, що виникають на основі норм матеріального права та є юридично первинними (наприклад, адміністративно-правові, цивільно-правові та інші);

- *процесуально-правові відносини*, що виникають на основі норм процесуального права та є похідними від матеріальних правовідносин

(наприклад кримінально-процесуальні, цивільно-процесуальні тощо).

9.3 Сформулюйте визначення і класифікуйте об'єкти правовідносин.

Суб'єкти права вступають у правові відносини з метою задоволення своїх інтересів і потреб. Інакше кажучи, для суб'єкта права правовідносини є юридично регламентованим способом досягнення певних соціальних благ. Ці матеріальні, духовні й інші соціальні блага, які слугують задоволенню інтересів і потреб суб'єктів, з приводу яких і заради досягнення яких вони вступають у правовідносини та наділяються взаємними суб'єктивними правами та юридичними обов'язками, називаються **об'єктами правовідносин**.

Коło можливих об'єктів правовідносин визначається чинними нормативно-правовими актами. Усі можливі об'єкти правовідносин поділяють на такі **види**:

- *засоби виробництва* – об'єкти, за допомогою яких створюється новий продукт. Це можуть бути заводи, окремі верстати, машини, механізми тощо. Для суб'єкта, який займається інтелектуальною діяльністю, засобом виробництва може бути комп'ютер, для художника – пензлі, для письменника – авторучка тощо;
- *предмети споживання* – предмети, призначення яких полягає в задоволенні життєвих потреб людей (продукти харчування, одяг, житло тощо);
- *продукти духовної (інтелектуальної) творчості людини* – твори літератури, образотворчого мистецтва, наукові твори;
- *особисті немайнові блага людини* – здоров'я, ім'я, життя, честь, гідність;
- *поведінка певних суб'єктів* – можливість відвідувати заняття в навчальному закладі, вистави в театрі, визначення в поведінці суб'єкта складу правопорушення;
- *результати поведінки суб'єктів* – ремонт побутової техніки, будівництво будинку;
- *гроші та цінні папери* – облігації, заставні розписки;
- *стан природних об'єктів* – заповідники, екологічна чистота водосховищ тощо.

У сучасній юриспруденції не визнається об'єктом правовідносин людина (яка може бути лише суб'єктом правовідносин). Разом з тим, історія людської цивілізації знає рабовласницькі відносини, при яких раб був об'єктом купівлі-продажу («річчю, що говорить»).

Об'єкт правовідносин необхідно відрізняти від об'єкта права, під яким розуміють предмет правового регулювання, тобто соціальна сфера, що піддається правовому впливу.

9.4 Сформулюйте визначення суб'єктів правовідносин, назвіть їх види та розкрийте структуру правосуб'єктності.

Суб'єкти правовідносин – це учасники правових відносин, які виступають носіями взаємних суб'єктивних прав та юридичних обов'язків.

Види суб'єктів правових відносин:

– *люди (фізичні особи)* – громадяни певної держави, іноземці (громадяни інших держав), біпатриди (громадяни двох чи більшої кількості держав), апатриди (особи без громадянства жодної держави);

– *спільноти* – народ (нація), територіальні громади, трудові й навчальні колективи, інші соціальні групи (демографічні, соціально-економічні, професійні тощо);

– *об'єднання* – державні (держава в цілому, її організації – органи держави, державні установи, державні підприємства) і громадські (громадські організації, громадські рухи, органи громадської самодіяльності, недержавні підприємства й установи).

Люди, спільноти та їх об'єднання відповідно до норм права володіють *правосуб'єктністю*, тобто передбаченою нормами права здатністю бути учасниками правовідносин.

Правосуб'єктність – *здатність виступати суб'єктом правовідносин, що складається з правоздатності та дієздатності.*

Правосуб'єктність є соціально-юридичною властивістю особи: вона має дві сторони – *соціальну та юридичну.*

Соціальна сторона правосуб'єктності виражається в тому, що ознаки суб'єктів права законодавець не може обирати довільно – вони визначаються як самим життям, так і інтересами, потребами та закономірностями суспільного розвитку.

Юридична сторона – полягає в тому, що ознаки суб'єктів права обов'язково повинні бути закріплені в нормах права. У теорії права є достатньо обґрунтована точка зору, яка полягає в тому, що правосуб'єктність може розглядатися як свого роду суб'єктивне юридичне право – «право на право».

Правосуб'єктність – це самостійна правова категорія, що існує поряд із правами і обов'язками. Вона свідчить про правову здатність особи бути носієм цих прав і обов'язків, тобто правосуб'єктність – не кількісне вираження прав суб'єкта, а постійний громадянський стан особи; не саме володіння правами, а передумова, здатність здобувати і здійснювати суб'єктивні права.

До *соціально-юридичних властивостей правосуб'єктності* відносять такі характеристики особи:

Правоздатність – *здатність особи мати суб'єктивні юридичні права та юридичні обов'язки.*

Розрізняють такі ***види правоздатності:***

– *загальна правоздатність* – загальна здатність суб'єкта мати права й обов'язки, закріплені в нормах права. У людини загальна правоздатність виникає з моменту її народження і припиняється з її смертю;

– *галузева правоздатність* – здатність суб'єкта мати права та обов'язки, закріплені певною галуззю права. Існування такої правоздатності обумовлено тим, що в різних галузях права строки виникнення правоздатності визначаються по-різному. Слід зауважити, що цивільне право відходить від розуміння правоздатності як статичного явища. Так, ч. 3 ст. 25 ЦК України передбачає, що у встановлених законом випадках, здатність фізичної особи мати окремі права та обов'язки може пов'язуватися з досягненням нею

відповідного віку. Таким чином, правоздатність – це така правова категорія, яка розвивається динамічно. Наприклад, фізична особа, якій виповнилось 14 років, має право вільно обирати місце проживання (ч. 2 ст. 29 ЦК України);

– *спеціальна правоздатність* – здатність суб'єкта мати права та обов'язки, що пов'язана з особливими знаннями, уміннями, навиками, якими повинен володіти суб'єкт права (президента, судді, водія громадського транспорту тощо).

Головним змістом правоздатності фізичних осіб є не реальні права учасників правовідносин, а принципова можливість їх мати. Правоздатність людини невід'ємна від особистості, її неможливо відібрати, вона не може нікому передаватися, але вона у визначених законом випадках може бути обмежена. Юридична особа здатна мати такі права і обов'язки, як і фізична особа, крім тих, які за своєю природою можуть належати лише людині. Правоздатність юридичних осіб є завжди спеціальною.

Дієздатність – *здатність особи своїми діями набувати і здійснювати суб'єктивні права та юридичні обов'язки*. Включає в себе *правочиноздатність і деліктоздатність*.

Таким чином, на відміну від правоздатності, дієздатність характеризує можливість індивіда шляхом виконання певних дій оволодівати тими чи іншими правами й обов'язками, а також здатність індивіда своїми діями реалізовувати їх на практиці. Саме наявність дієздатності обумовлює можливість особи, яка досягла певного віку і має закінчену середню освіту, здійснювати певні дії, в результаті яких вона стає студентом вищого навчального закладу.

Рівень дієздатності індивідів залежить від певних факторів:

– *віку*. Повною мірою дієздатність виникає з досягненням повноліття (18 років). До цього часу неповнолітні мають часткову або неповну дієздатність, яка доповнюється дієздатністю їх батьків або осіб, які їх замінюють;

– *стану психічного та фізичного здоров'я*. Особи, визнані в установленому законом порядку душевнохворими, вважаються такими, що не усвідомлюють своїх дій та їхніх наслідків, а тому не можуть бути суб'єктами багатьох правовідносин і не притягаються до юридичної відповідальності, хоча б їх дії мали ознаки правопорушення;

– *рівня і ступеня освіти та низки інших обставин*. Так, слідчим Національної поліції може бути лише особа яка здобула вищу юридичну освіту.

Враховуючи відповідні фактори дієздатності, в ЦК України визначено такі **рівні**: *часткова, неповна, повна, обмежена, недієздатність особи*.

Часткова дієздатність встановлюється для малолітніх осіб (що не досягли 14 років).

Неповна дієздатність встановлюється для фізичних осіб віком від 14 до 18 років (неповнолітніх осіб).

Повна дієздатність настає при досягненні фізичними особами 18 річного віку (повноліття), а також можливе *набуття* повної цивільної дієздатності в разі реєстрації за рішенням суду шлюбу фізичної особи, яка не досягла повноліття. Повна цивільна дієздатність може бути *надана* фізичній особі яка:

а) досягла 16 років і працює за трудовим договором; б) є неповнолітньою і яка записана матір'ю або батьком дитини; в) досягла 16 років і яка бажає займатися підприємницькою діяльністю (за наявності письмової згоди на це батьків (усиновлювачів), піклувальника та (або) органу опіки та піклування).

Обмежена дієздатність фізичної особи встановлюється судом, якщо вона страждає на психічний розлад, який істотно впливає на її здатність усвідомлювати значення своїх дій та (або) керувати ними. Також суд може обмежити цивільну дієздатність особи, якщо вона зловживає спиртними напоями, наркотичними засобами, токсичними речовинами тощо і тим ставить себе чи свою сім'ю, а також інших осіб, яких вона за законом зобов'язана утримувати, у скрутне матеріальне становище.

Недієздатною фізична особа може бути визнана судом, якщо вона внаслідок хронічного, стійкого психічного розладу не здатна усвідомлювати значення своїх дій та (або) керувати ними.

Правочиноздатність – здатність суб'єкта правовідносин особисто своїми діями вчиняти правочини.

Деліктоздатність – здатність особи нести юридичну відповідальність за вчинене нею правопорушення. Рівень деліктоздатності залежить від тих самих факторів, що й рівень дієздатності. Деліктоздатність фізичної особи залежить від осудності (здатності віддавати собі звіт у своїх діях і керувати ними) і досягнення певного віку. Вік настання адміністративної відповідальності складає в Україні 16 років, загальний вік настання кримінальної відповідальності встановлений на такому ж рівні, а знижений – на рівні 14 років.

9.5 Розкрийте зміст правовідносин.

Правові відносини поєднують у собі фактичні відносини між людьми та юридичні норми, що регулюють ці відносини. Таким чином, **зміст правовідносин складають права й обов'язки учасників правовідносин, закріплені у правових нормах, а також реальна поведінка учасників з реалізації цих прав і обов'язків та її результати.** У зв'язку з цим розрізняють юридичний і фактичний зміст правовідносин.

Юридичний зміст правовідносин утворюють зафіксовані в нормах права суб'єктивні права та юридичні обов'язки їх учасників (сторін).

Суб'єктивне право – це встановлена нормами права міра можливої поведінки уповноваженої особи для задоволення її інтересів і потреб, яка забезпечується відповідними юридичними обов'язками інших (зобов'язаних) осіб.

Структура суб'єктивного права:

- *праводія*, тобто право поводити себе відповідним чином (право на свої дії);
- *правовикористання*, тобто можливість користуватись відомим соціальним благом;
- *правовимога*, тобто право вимагати відповідної поведінки від інших суб'єктів, як мають юридичні обов'язки (право на чужі дії);

– *праводомагання*, тобто право звертатися до держави за захистом свого юридичного права, в тому числі, і використання міжнародного захисту конвенційних прав і свобод людини.

Види суб'єктивних прав:

– *громадянські (особисті)* (до них належать права: на життя, свободу і особисту недоторканність; недоторканість житла; охорону приватного життя; таємність листування й телефонних розмов, поштових, телеграфних та інших повідомлень; захист приватного життя особи; визначення національності; користування рідною мовою, а також свобода пересування й вибору місця проживання, свобода совісті (ст. ст. 27, 29 – 35 Конституції України));

– *політичні* (політичні права, пов'язані з наявністю громадянства України та на відміну від особистих прав, адресованих Конституцією України «кожному», належать тільки громадянам. Реалізація цих прав дає змогу громадянам брати участь у політичному житті суспільства, управлінні державою (ст. ст. 36, 38 – 40 Конституції України));

– *соціально-економічні* (належать до таких важливих сфер життя як власність, трудові відносини, здоров'я, відпочинок, і слугують забезпеченню матеріальних, духовних, фізичних та інших соціально-значущих потреб й інтересів особи (ст. ст. 13, 14, 41, 42 Конституції України – економічні; ст. ст. 43 – 49 Конституції України – соціальні), їх реальність робить державу соціальною, тобто такою, що забезпечує належний рівень життя людини, її вільний розвиток);

– *культурні* (до культурних прав і свобод належать право на освіту, свободу літературної, художньої, наукової і технічної творчості, на результати своєї інтелектуальної, творчої діяльності (ст. ст. 53, 54 Конституції України));

– *права-гарантії* (гарантії конституційних прав і свобод людини закріплені Конституцією України (ст. ст. 55 – 57, 59, 64). До них належать права на судовий захист, відшкодування матеріальної та моральної шкоди, знання кожним своїх прав і обов'язків, правову допомогу, а також неприпустимість обмеження конституційних прав і свобод людини та громадянина).

Юридичний обов'язок – це покладена нормами права на зобов'язану особу й забезпечена можливістю застосування засобів державного примусу міра необхідної поведінки, яку вона повинна здійснювати в інтересах уповноваженої особи.

Структура юридичного обов'язку включає:

– *зобов'язання дією*, тобто здійснювати певні дії;

– *зобов'язання необхідною поведінкою*, тобто не перешкоджати контрагенту користуватись тим благом, по відношенню до якого він наділений правом;

– *зобов'язання виконанням*, тобто реагувати на законні вимоги правомочної сторони;

– *зобов'язання претерпінням (позбавленням)*, тобто нести юридичну відповідальність у разі відмови від виконання юридичних обов'язків або несумлінного їх виконання, в тому числі, і необхідність держави-порушниці конвенційних зобов'язань понести встановлену відповідальність.

Аналіз положень Конституції України дозволяє виокремити наступні *обов'язки громадян*:

- неухильно додержуватись Конституції та законів України;
- не посягати на права та свободи, честь і гідність інших людей;
- сплачувати податки і збори у порядку і розмірах, встановлених законом;
- подавати щорічно декларації про майновий стан та доходи за минулий рік;
- не заподіювати шкоди природі, культурній спадщині та відшкодовувати завдані збитки;
- захист Вітчизни, незалежності та територіальної цілісності України;
- шанувати державні символи України;
- відбувати військову службу відповідно до закону.

Невиконання юридичного обов'язку є юридичним фактом для виникнення правоохоронних відносин, в межах яких реалізується юридична відповідальність.

Таким чином, юридичний зміст правовідносин закріплений у нормах права своєрідним юридичним сценарієм правовідносин і визначає те, як вони повинні забезпечуватись у реальній дійсності.

Фактичний зміст правовідносин – це рівень реального здійснення юридичних прав і обов'язків учасниками правовідносин.

Фактичний зміст правовідносин показує, в якій мірі фактична поведінка їх учасників відповідає юридичному змісту правовідносин, тобто те, як вони відбуваються або відбулися у реальній дійсності. Виходячи з цього, можна стверджувати, що будь-яке правопорушення є результатом невідповідності фактичного змісту певних правовідносин його юридичному змісту.

Розглянемо такі правовідносини, як навчальні заняття у вищому закладі освіти з точок зору деяких складових його юридичного та фактичного змісту.

Елементом юридичного змісту цих правовідносин є обов'язок студентів своєчасно, без запізнь з'явитись в аудиторії на заняття, якісно підготуватись до семінарських і практичних занять, не користуватись шпаргалками при написанні контрольних робіт та при підготовці до відповіді на екзаменах тощо.

Те, наскільки своєчасно студенти з'являються в аудиторії, реальний рівень підготовки до занять та іспитів, реальна кількість студентів, які не користуються шпаргалками, утворюватимуть фактичний зміст даних правовідносин.

Юридичний зміст є завжди типовим для певного виду правовідносин, а фактичний зміст – завжди унікальний, неповторний. Наприклад, всі покупки супермаркету здійснюють юридично однакові дії (оплачують ціну купленого товару), але фактична поведінка у кожного різна (різні товари, суми грошей, наявність або відсутність дисконтних карток тощо).

9.6 Охарактеризуйте структуру правовідносин за участю Національної поліції.

Правовідносини за участю Національної поліції є конструкцією, що

складається з таких елементів:

– *суб'єкти правовідносин;*

Враховуючи специфіку діяльності Національної поліції, і зокрема того, що переважна більшість правовідносин за участі поліцейських з моменту їх виникнення характеризуються як відносини влади-підпорядкування, виділяють два види суб'єктів відносин: 1) поліцейські, які наділені правами і виступають у них уповноваженою стороною; 2) суб'єкти, на яких у правовідносинах покладається обов'язок, тобто вони виступають зобов'язаною стороною. До таких суб'єктів відносять: індивідів (фізичних осіб); організації та об'єднання, які в правоохоронних відносинах виступають як юридичні особи; соціальні спільноти (держава в цілому, адміністративно-територіальні одиниці, територіальні громади, трудові колективи).

– *об'єкти правовідносин;*

Об'єктом правовідносин за участі Національної поліції, в переважній більшості випадків, є вчинене конкретне, персоніфіковане (тобто таке, що вчинене певною фізичною чи юридичною особами) діяння (дія чи бездіяльність), яке передбачене нормами відповідних галузей права як правопорушення (кримінальне правопорушення, проступок) або визнається правопорушенням у відповідності із законодавством, договором чи судом.

– *зміст правовідносин;*

Враховуючи, що зміст правовідносин складають права й обов'язки учасників правовідносин, закріплені у правових нормах, а також реальна поведінка учасників з реалізації цих прав і обов'язків та її результати. У зв'язку з цим розрізняють юридичний і фактичний зміст правовідносин. *Юридичний зміст правовідносин* за участю Національної поліції утворюють зафіксовані в нормах права суб'єктивні права та юридичні обов'язки їх учасників (сторін) тобто поліцейських та інших суб'єктів, які є стороною відповідних правовідносин. *Фактичний зміст правовідносин* за участю Національної поліції – це рівень реального здійснення юридичних прав і обов'язків учасниками правовідносин тобто інакше це реальна поведінка поліцейських та інших суб'єктів, які є стороною відповідних правовідносин.

– *юридичні факти.*

Особливість юридичних фактів як елементу структури правовідносин у діяльності Національної поліції обумовлена особливостями основних галузей права, нормами яких регулюється діяльність Національної поліції.

Принциповим для проведення всебічного дослідження юридичних фактів є встановлення того, що підстави виникнення, припинення і трансформацій адміністративно-правових відносин відрізняються від юридичних фактів в інших галузях права за видами, змістом та характером правових наслідків. Зокрема права і обов'язки у галузі адміністративного права виникають (припиняються, змінюються тощо) лише з підстав, прямо (акт управління) або в непрякій формі (адміністративний договір між владними суб'єктами про розподіл або делегування повноважень) передбачених актами адміністративного законодавства. Цим адміністративно-правові відносини принципово відрізняються від цивільних правовідносин, котрі виникають внаслідок дій суб'єктів цивільних відносин на підґрунті загальних засад

цивільного права (законодавства), що породжують відповідні цивільні права і обов'язки.

Кримінально-правові відносини виникають, змінюються або припиняються лише за наявності фактичного складу, який включає систему юридично значимих фактів, що входять до конструкції складу кримінального правопорушення. Кримінально-правові відносини з участю Національної поліції виникають, як правило, з моменту вчинення будь-якою особою кримінального правопорушення.

Усі кримінально-процесуальні правовідносини виникають, змінюються, припиняються на основі юридичного факту-дії, тобто відповідного юридичного акту за фактом вчинення кримінального правопорушення або в ході кримінального провадження. Основним юридичним фактом, що породжує кримінально-процесуальні правовідносини у зв'язку з вчиненням кримінального правопорушення, є внесення відомостей до єдиного реєстру досудових розслідувань. Вирок суду, що вступив у законну силу, є юридичним фактом, який припиняє існування кримінально-процесуальних правовідносин. Цей же вирок суду водночас є юридичним фактом, який породжує кримінально-виконавчі правовідносини (якщо вирок обвинувальний).

Узагальнюючи відомості про юридичні факти як підстави виникнення правоохоронних відносин, можна дійти висновку, що основними з них є: а) спір між суб'єктами права; б) факти соціальних відхилень (тобто невиконання відповідних обов'язків); в) правопорушення. Стосовно неправомірних дій (правопорушень, деліктів) як юридичних фактів, то вони характерні тим, що можуть бути тільки такими, що створюють правовідносини, у деяких випадках – такими, що змінюють їх, або такими, що перешкоджають виникненню правовідносин, але ніколи не бувають такими, що припиняють правовідносини, або такими, що поновлюють права і обов'язки.

9.7 Надайте визначення правового статусу, охарактеризуйте його елементи.

Правовий статус – це закріплене правове положення фізичних та юридичних осіб у певній системі суспільних відносин.

Структура правового статусу включає:

- правові норми та принципи, що встановлюють даний статус;
- правосуб'єктність;
- основні права, свободи та обов'язки;
- правові принципи і правові гарантії;
- законні інтереси;
- громадянство (або інший зв'язок чи відношення до держави);
- юридичну відповідальність.

Враховуючи, що правові норми та принципи, правосуб'єктність, суб'єктивні права та юридичні обов'язки, правові принципи розглянути в інших питаннях перейдемо до аналізу решти елементів правового статусу.

Правові гарантії – це сукупність правових засобів і способів, що визначають умови і порядок безперешкодної реалізації прав та свобод особи, а

також їх охорону й надійний захист від протиправних посягань.

До правових гарантій прав і свобод належать: гарантії кожного знати свої права та обов'язки; гарантії на судовий захист; гарантії на звернення за захистом своїх прав до Уповноваженого Верховної Ради з прав людини; гарантії захисту прав у міжнародних судових установах чи відповідних органах міжнародних організацій; гарантії на самозахист прав і свобод; гарантії на відшкодування матеріальної та моральної шкоди, заподіяної державними органами, органами місцевого самоврядування та їх службовими і посадовими особами під час здійснення своїх повноважень; гарантії невиконання явно кримінальних наказів чи розпоряджень; гарантії на юридичну допомогу; гарантії використання принципу презумпції невинуватості; гарантії відмови давати свідчення або пояснення щодо себе, членів сім'ї чи близьких родичів, коло яких визначено законом; гарантії підозрюваного, обвинуваченого чи підсудного на захист.

Громадянство України – правовий зв'язок між фізичною особою і Україною, що знаходить свій вияв у їх взаємних правах та обов'язках (ст. 1 Закону України «Про громадянство» від 18 січня 2001 р.)

Законний інтерес – це усвідомлена суб'єктом права необхідність задоволення своїх потреб способом, що допускається, але прямо не передбачений чинним законодавством. Суб'єктивне право, юридичний обов'язок і законний інтерес є об'єктами правової охорони.

Ознаки законного інтересу:

- законний інтерес виражається в простому юридичному дозволі, який можна сформулювати таким чином: *«дозволено все, що прямо не заборонено»;*
- законним визнається тільки інтерес, що не суперечить суспільним інтересам. Так, не можна назвати законним інтерес монополіста-виробника у встановленні надвисокої ціни на вироблений товар;
- забезпечує прагнення суб'єкта користуватися конкретним соціальним благом. Наприклад, працівник має право зажадати підвищення заробітної платні, оскільки його благополуччя є його законним інтересом;
- визнається приводом звернення до компетентного органу (але тільки в певних випадках) якщо законний інтерес носить приватний характер, наприклад, інтерес громадянина у встановленні його невинуватості. Загальні ж законні інтереси (наприклад, інтерес у благополуччі громадян похилого віку), як правило, не можуть слугувати підставою для звернення до державних органів;
- на відміну від суб'єктивного права законному інтересу не відповідає чий-небудь обов'язок задовольняти останній або сприяти його реалізації, проте ніхто не має права заборонити особі діяти заради здійснення своїх законних інтересів.

У правовій доктрині аналізується значна кількість правових статусів, але їх узагальнення дозволяє виокремити основні три **види**, що співвідносяться між собою як загальне, особливе й одиничне:

- **загальний правовий статус** – це статус особистості як громадянина держави, члена суспільства. Він визначається перш за все конституцією і не залежить від різних поточних обставин (переміщення по

службі, сімейного стану, посади, виконуваних функцій), є єдиним і однаковим для всіх, характеризується відносною статичністю, узагальненістю. Зміна змісту цього статусу залежить від волі законодавця, а не від кожної окремої особи. Загальний правовий статус є базовим, вихідним для всіх інших;

– *спеціальний (родовий) правовий статус* – відображає особливості положення певних категорій громадян (наприклад, іноземців, студентів, інвалідів, працівників правоохоронних органів тощо). Вказані соціальні групи, базуючись на загальному конституційному статусі громадянина, можуть мати додаткові права, обов'язки, пільги, передбачені чинним законодавством. Вдосконалення цих статусів – одне із завдань юридичної науки;

– *індивідуальний правовий статус* – фіксує особливості правового положення конкретної людини у суспільстві. Він є «проекцією» загального і спеціального статусів на конкретного індивіда, інакше кажучи, це сукупність персоніфікованих прав та обов'язків людини. Індивідуальний правовий статус є рухомим, динамічним, він змінюється разом з тими змінами, які відбуваються в житті людини.

Відмінність у правовому статусі осіб полягає в розбіжностях, пов'язаних з природними чинниками (статус дитини, статус пенсіонера, статус жінки) та у розбіжностях, пов'язаних із юридичними чинниками (статус депутата, статус в'язня, статус посадової особи).

9.8 Розкрийте правовий статус поліцейського відповідно до Закону України «Про Національну поліцію».

Правовий статус поліцейського визначено Законом України «Про Національну поліцію» зокрема, розділом II «Принципи діяльності поліції», розділом III «Система поліції та статус поліцейських» розділом IV «Повноваження поліції», розділом V «Поліцейські заходи», розділом VI «Добір на посаду поліцейського», розділом VII «Загальні засади проходження служби в поліції» та розділом IX «Соціальний захист поліцейських».

Поліцейським є громадянин України, який склав Присягу поліцейського, проходить службу на відповідних посадах у поліції і якому присвоєно спеціальне звання поліції. Поліцейський має службове посвідчення та спеціальний жетон.

Елементами правового статусу поліцейського є :

1. правові норми та принципи, що встановлюють та визначають правовий статус поліцейського;
2. правосуб'єктність поліцейського;
3. основні права, свободи та обов'язки поліцейського;
4. правові принципи і правові гарантії, що визначають діяльність поліцейського;
5. законні інтереси поліцейського;
6. громадянство (або інший зв'язок чи відношення до держави);
7. юридична відповідальність поліцейського.

Розкриємо більш детально основні елементи правового статусу поліцейського відповідно до Закону України «Про Національну поліцію»:

1. Принципи діяльності поліції:

- верховенство права;
- дотримання прав і свобод людини;
- законність;
- відкритість та прозорість;
- політична нейтральність;
- взаємодія з населенням на засадах партнерства;
- безперервність.

2. Поліцейський зобов'язаний:

– неухильно дотримуватися положень Конституції України, законів України та інших нормативно-правових актів, що регламентують діяльність поліції, та Присяги поліцейського;

– професійно виконувати свої службові обов'язки відповідно до вимог нормативно-правових актів, посадових (функціональних) обов'язків, наказів керівництва;

- поважати і не порушувати прав і свобод людини;
- надавати невідкладну, зокрема домедичну і медичну, допомогу особам, які постраждали внаслідок правопорушень, нещасних випадків, а також особам, які опинилися в безпорадному стані або стані, небезпечному для їхнього життя чи здоров'я;

– зберігати інформацію з обмеженим доступом, яка стала йому відома у зв'язку з виконанням службових обов'язків;

– інформувати безпосереднього керівника про обставини, що унеможливають його подальшу службу в поліції або перебування на займаній посаді.

– інформувати безпосереднього керівника про обставини, що унеможливають його подальшу службу в поліції або перебування на займаній посаді.

3. Види відповідальності поліцейських:

– у разі вчинення протиправних діянь поліцейські несуть кримінальну, адміністративну, цивільно-правову та дисциплінарну відповідальність відповідно до закону;

– підстави та порядок притягнення поліцейських до дисциплінарної відповідальності, а також застосування до поліцейських заохочень визначаються Дисциплінарним статутом Національної поліції України, що затверджується законом;

– держава відповідно до закону відшкодовує шкоду, завдану фізичній або юридичній особі рішеннями, дією чи бездіяльністю органу або підрозділу поліції, поліцейським під час здійснення ними своїх повноважень.

9.9 Надайте визначення юридичного факту та здійсніть їх класифікацію.

Юридичний факт – це конкретні соціальні обставини, які мають значення для суб'єкта права у зв'язку з реалізацією його потреб та інтересу, властивості яких описано в нормі права як знання про умови, що викликають юридичні наслідки.

Критеріями класифікації юридичних фактів є: вольовий; відношення до права; спрямованість волі на правові наслідки; за складом та ін.

За вольовим критерієм всі юридичні факти поділяються на діяння та

події.

Діяння – юридичні факти, настання яких залежить від волі суб'єктів права (вчинки людини, акти державних органів і таке інше). Під діянням в юридичній науці розуміють не тільки активні дії (угоди, адміністративні акти), але і бездіяльність суб'єктів права у тих випадках, коли норма права зобов'язує їх до активних дій (наприклад, надання медичної допомоги).

Юридичні факти-події визначаються як обставини, настання яких не залежить від волі та свідомості людини (наприклад, смерть людини, спливання часу, явища стихійного характеру тощо).

Події як юридичні факти класифікують:

- за походженням: абсолютні події, що виникають повністю незалежно від волі людини; відносні події, причинами зародження яких може частково бути воля людини, але в своєму подальшому розвитку вони виходять з-під контролю;

- за періодичністю виникнення: унікальні і такі, що повторюються (періодичні);

- за часом існування: моментальні (випадки) і протягом певного часу (явища, процеси);

- за кількістю учасників: персональні, колективні, масові (з визначеною і не визначеною кількістю осіб, що приймають участь);

- за наслідками: зворотні та незворотні.

Поширеним різновидом юридичних фактів-подій є строк. *Строки як юридичні факти події* можуть бути **класифіковані**:

- за характером визначення: імперативні (не можуть бути змінені за згодою сторін) та диспозитивні (можуть бути змінені сторонами);

- за ступенем визначеності: абсолютно визначені; відносно визначені і невизначені;

- за цільовим призначенням: породжуючі правові наслідки; припиняючі правові наслідки;

- в залежності від того, в яких галузях застосовуються: профілюючі, процесуальні та спеціальні.

За відношенням до права юридичні факти-діяння прийнято поділяти на **правомірні і протиправні**.

Правомірні діяння як юридичні факти класифікують:

- за суб'єктом: діяння громадян, спільнот, держави;

- за спрямуванням волі на юридичні наслідки: **юридичні акти** (діяння, що в різному ступені виражають волю учасників і що впливають на їх поведінку), **юридичні вчинки** (діяння, з якими норма права пов'язує юридичні наслідки в силу самого факту вольової дії незалежно від того чи була спрямована ця дія на такі наслідки, чи ні), **результативні правові дії** (є підвидом юридичних вчинків, що реалізуються в дії, з якою норма права пов'язує правові наслідки в силу досягнення діями відомого практичного результату, що виражається в об'єктивованій формі, наприклад, недієздатна особа створила шедевр мистецтва);

- за галузевою належністю: профілюючі, процесуальні та спеціальні;

- за способом здійснення: особисто, через представника;

- за способом документального закріплення: оформленні, неоформленні;
- за способом вираження: мовчання, жест, дії, бездіяльність.

Протиправні діяння як юридичні факти класифікують за такими ознаками:

- за ступенем суспільної небезпеки: кримінальне правопорушення та проступки;
- за суб'єктом: діяння індивідів, організацій;
- за об'єктом: проти особи, суспільного і державного ладу, в сфері економіки тощо;
- за галузями права: кримінальні, адміністративні, трудові та інші;
- за формою вини: навмисні, необережні;
- за мотивом: хуліганські, корисливі та ін.

За складом юридичні факти поділяються на **прості та складні**.

Прості юридичні факти – це конкретна фактична передумова, що складається з одного елементу – юридичного факту.

Складні являють собою певну сукупність елементів одного юридичного факту або (та) сукупність декількох юридичних фактів необхідних для настання правових наслідків. Складні юридичні факти поділяються на: фактичні системи; складові юридичні факти; факти правовідносини; фактичні склади.

За формою прояву юридичні факти поділяються на **позитивні та негативні**.

Позитивні юридичні факти – це обставини, з наявністю яких норми права пов'язують певні наслідки.

Негативні юридичні факти – це обставини, з відсутністю яких норми права пов'язують певні правові наслідки (наприклад, відсутність у особи хвороби, що перешкоджає вступу до вищого навчального закладу із специфічними умовами навчання).

ТЕМА 10 ПРАВОВА ПОВЕДІНКА

10.1 Сформулюйте визначення правової поведінки та охарактеризуйте її ознаки.

Правова поведінка – це соціально значима поведінка суб'єктів у формі дії або бездіяльності, яка контролюється їх свідомістю та волею, передбачена нормами права і тягне за собою певні юридичні наслідки гарантовані державою.

Специфіка правової поведінки розкривається в її **ознаках**:

1. **Соціальна значимість** є однією з основних ознак правової поведінки. Вона має дві форми – *соціальну корисність* (є бажаною або необхідною для функціонування суспільства; проявляється у правовій активності суб'єктів правовідносин, здатності підтримувати конструктивні зв'язки в усіх сферах життя суспільства шляхом укладання договорів, участі громадян у виборах до представницьких органів влади тощо) та *соціальну шкідливість* (проявляється в

гальмуванні розвитку позитивного потенціалу правовідносин, викликає негативні економічні, соціально-політичні, морально-психологічні та інші наслідки у вигляді адміністративних проступків, кримінальних правопорушень, невиконання цивільно-правових зобов'язань).

2. *Виявляється зовні у формі дій чи бездіяльності.* Правова поведінка може впливати на суспільні відносини лише тоді, коли вона виражається зовні, тобто має вплив на інших осіб та суспільні відносини в цілому.

3. *Має свідомо-вольовий характер.* Суб'єкти права повинні адекватно усвідомлювати обставини, характер своєї поведінки, передбачати наслідки та мати можливість здійснювати свою волю, скеровувати свої вчинки, а також нести за них відповідальність.

4. *Правова регламентація* є важливою ознакою правової поведінки. Лише опосередкована нормами права поведінка є правовою. Умови та ознаки правової поведінки описуються в нормах права.

5. *Спричиняє юридичні наслідки.* Як один з видів юридичних фактів, правова поведінка призводить до виникнення, зміни або припинення певних правовідносин.

6. *Гарантованість* правової поведінки з боку держави. Ця ознака полягає в тому, що саме держава виступає гарантом правомірної поведінки і суб'єктом, здатним від імені суспільства привести в дію апарат примусу для притягнення до відповідальності за протиправну поведінку

10.2 Охарактеризуйте види правової поведінки.

У юридичній науці виділяють декілька видів правової поведінки, які можна класифікувати за різними критеріями, а саме:

1. У залежності від кількості суб'єктів:

– *індивідуальна* – поведінка однієї особи (виконання функціональних обов'язків працівником поліції);

– *колективна* – поведінка групи осіб (кримінальне правопорушення вважається вчиненням за попередньою змовою групою осіб, якщо його спільно вчинили декілька осіб (дві або більше), які заздалегідь, тобто до початку кримінального правопорушення, домовились про спільне його вчинення (ч. 2 ст. 28 КК України)).

2. У відповідності до вимог норм права:

– *правомірна* – застосування працівником поліції спеціальних засобів для припинення масових безпорядків;

– *неправомірна* – застосування працівником поліції вогнепальної зброї при значному скупченні людей.

3. У залежності від характеру діяльності:

– *дія* – крадіжка;

– *бездіяльність* – ненадання допомоги особі, яка перебуває в небезпечному для життя стані.

4. За формою зовнішнього вияву:

– *фізичною (діяльністю);*

– *усною (вербальною);*

– письмовою (документальною).

5.3 урахуванням соціального змісту та юридичної оцінки вчинку суб'єкта права:

– *правомірна поведінка* – (вид правової поведінки, що характеризується соціальною корисністю або допустимістю, відповідає інтересам суспільств і держави та моделям можливої поведінки, зафіксованим в нормах права, має позитивні юридичні наслідки, гарантується з боку держави);

– *правопорушення* – (винне, протиправне, суспільно небезпечне чи суспільно шкідливе діяння (дія чи бездіяльність) деліктоздатного суб'єкта, що тягне юридичну відповідальність);

– *зловживання правом* – (особливий вид правової поведінки, що полягає у використанні суб'єктом права своїх прав у недозволені способи, що суперечать соціальному призначенню права, внаслідок чого завдаються збитки (шкоду) окремій особі, суспільству та державі);

– *об'єктивно протиправне діяння* – (протиправне соціально шкідливе діяння (дія або бездіяльність) особи, що не становить складу правопорушення, але здобуває негативне реагування держави у вигляді примусових заходів).

10.3 Надайте визначення та розкрийте ознаки правомірної поведінки.

Правомірна поведінка – це вид правової поведінки, що характеризується соціальною корисністю або допустимістю, відповідає інтересам суспільств і держави та моделям можливої поведінки, зафіксованим в нормах права, має позитивні юридичні наслідки, гарантується з боку держави.

Основні ознаки правомірної поведінки:

– *відповідність поведінки нормам права* – тобто людина діє правомірно, якщо вона діє у відповідності до норм права;

– *соціально корисна* – це дії, що відповідають образу життя, корисні (бажані), а інколи й необхідні для нормального функціонування суспільства;

– *має свідомо вольовий характер*, виражається в усвідомленій мотивації правомірних вчинків для досягнення поставлених цілей;

– *зовні виражається у вигляді дії чи бездіяльності*, здійснюється у формах реалізації норм права – дотриманні, виконанні, використанні (громадянами), правозастосуванні (посадовими особами);

– *спричиняє юридичні наслідки*, оскільки виявляється в юридичних фактах (правовстановлюючих, правозмінюючих, правоприпиняючих), що є передумовою правовідносин;

– *охороняється державою* за допомогою дозвільних, зобов'язуючих і охоронних норм, *стимулюється* за допомогою рекомендаційних і заохочувальних норм.

10.4 Сформулюйте визначення протиправної поведінки та розкрийте її ознаки.

Правопорушення – це винне, протиправне, суспільно небезпечне чи

суспільно шкідливе діяння (дія чи бездіяльність) деліктоздатного суб'єкта, що тягне юридичну відповідальність.

Визначення правопорушення вказує на такі його **ознаки**:

– має *протиправний, неправомірний характер*, тобто суперечить нормам права, чиниться всупереч праву, є свавіллям суб'єкта; являє собою порушення заборон, зазначених у законах і підзаконних актах, невиконання обов'язків, що випливають із нормативно-правового акта, акта застосування норм права або договору, укладеного на основі закону;

– має *суспільно шкідливий* (наприклад, прогул,) або *суспільно небезпечний* (посягання на життя людини) *характер*. Суспільна шкідливість (проступок) і суспільна небезпечність (кримінальне правопорушення) – основна об'єктивна ознака, що відрізняє правомірну поведінку від неправомірної. Юридичний аспект шкідливості виражається в порушенні суб'єктивних юридичних прав і обов'язків або перешкоді їх виконанню, матеріальний – у заподіянні учаснику правовідносин матеріальних або моральних збитків;

– *виражається в поведінці* – протиправній дії (крадіжка, розбій, наклеп, образа) або бездіяльності (недбалість, прогул, залишення особи в безпомічному стані). Думки, наміри, переконання, які зовні не виявилися, не визнаються чинним законодавством об'єктом переслідування. Практика переслідування за інакомислення є виявом репресивної суті тоталітарного режиму в державі;

– має *свідомо вольовий характер*, тобто в момент вчинення правопорушення залежить від волі та свідомості учасників, перебуває під контролем їх волі та свідомості, здійснюється ними усвідомлено і добровільно. Відсутність свідомості та волі є юридичною умовою, за якою діяння не визнається правопорушенням, навіть якщо воно й мало шкідливі наслідки. Правопорушенням визнається лише неправомірне діяння деліктоздатної особи (малолітні та душевнохворі деліктоздатними не вважаються);

– є *винним*. Правопорушенням визнається лише винне діяння, тобто дія, яка виражає негативне внутрішнє ставлення правопорушника до інтересів людей, завдає своєю дією (чи бездіяльністю) збитки суспільству і державі, містить вину. Вина – це психічне ставлення особи до свого діяння і його наслідків. Усі сумніви щодо доведеності вини особи тлумачаться на її користь (ст. 62 Конституції України);

– є *карним*, тобто спричиняє застосування до правопорушника заходів державного примусу, заходів юридичної відповідальності у вигляді позбавлень особистого, організаційного і матеріального характеру. Застосування державного примусу до правопорушника має на меті захистити правопорядок, права і свободи громадян.

10.5 Дайте визначення поняття правопорушення та охарактеризуйте його склад.

Правопорушення – *винне, протиправне, суспільно небезпечне чи суспільно шкідливе діяння (дія чи бездіяльність) деліктоздатного суб'єкта, що тягне юридичну відповідальність.*

Юридичний склад правопорушення – *це сукупність ознак*

правопорушення, необхідних і достатніх для застосування заходів юридичної відповідальності.

До юридичного складу правопорушення належать:

1. Суб'єкт правопорушення – це деліктоспроможна особа, яка скоїла правопорушення. Нею може бути:

– *індивідуальний суб'єкт* – фізична особа, яка є осудною та досягла певного віку;

– *колективний суб'єкт* правопорушення, ним може бути юридична особа, державний орган, громадська організація тощо, дії кожного з яких пов'язані з колективним винесенням рішень.

2. Об'єкт правопорушення – це певні блага чи соціальні цінності, на які посягає правопорушення.

В юридичній літературі розглядають загальний, родовий (видовий) і безпосередній об'єкт:

– *загальний об'єкт* – це ті суспільні відносини, які охороняються правом і яким правопорушення завдає шкоди;

– *родовий (видовий) об'єкт* правопорушення – це певне коло однорідних відносини, яким завдається шкода;

– *безпосередніми об'єктами* є суспільні відносини з приводу конкретних матеріальних (майно, цінні папери тощо) та нематеріальних (життя, здоров'я, честь і гідність фізичної особи, ділова репутація юридичної особи) благ у різних сферах життя суспільства і відповідні їм права та законні інтереси суб'єктів права: майнові, трудові, політичні та ін.

3. Суб'єктивна сторона правопорушення – це сукупність ознак, які характеризують суб'єктивне (внутрішнє) ставлення особи до свого діяння та його наслідків.

Ознаками (елементами) суб'єктивної сторони є *вина, мотив і мета*.

4. Об'єктивна сторона правопорушення – це сукупність зовнішніх ознак, що його характеризують. До об'єктивної сторони правопорушення належить:

– діяння (у вигляді дії чи бездіяльності);

– протиправність (формальний аспект);

– наслідки діяння (змістовий аспект);

– причинний зв'язок між діянням і наслідками, які воно спричиняє;

– місце, час, спосіб, засоби, обставини та ситуація скоєння правопорушення.

У залежності від того, чи пов'язується закінчення правопорушення з настанням суспільно небезпечних (шкідливих) наслідків діяння або ні, розрізняють:

1) правопорушення з *формальним складом*, для якого обов'язковою ознакою об'єктивної сторони є лише суспільно небезпечне (шкідливе) діяння;

2) правопорушення з *матеріальним складом*, яке вважається закінченим з моменту настання зазначених у нормі суспільно небезпечних (шкідливих) наслідків.

10.6 Надайте визначення поняття «зловживання правом» та назвіть його ознаки.

Зловживання правом – це особливий вид правової поведінки, що полягає у використанні суб'єктом права своїх прав у недозволені способи, що суперечать соціальному призначенню права, внаслідок чого завдаються збитки (шкоду) окремій особі, суспільству та державі.

Ознаки зловживання правом:

- наявність в особи суб'єктивного права;
- діяльність, спрямована на здійснення цього права;
- використання цього права не за його соціальним призначенням, а з заподіянням шкоди суспільним або особистим інтересам;
- відсутність порушення конкретних юридичних заборон (тобто їх додержання) або невиконання обов'язків (тобто їх виконання);
- встановлення факту зловживання правом компетентними правозастосовними органами;
- настання юридичних наслідків.

10.7 Розкрийте зміст правової категорії «об'єктивно-протиправне діяння».

Об'єктивно-протиправне діяння – це протиправне соціально шкідливе діяння (дія або бездіяльність) особи, що не становить складу правопорушення, але здобуває негативне реагування держави у вигляді примусових заходів.

Не будучи правопорушенням, воно не тягне за собою і заходів юридичної відповідальності. Основним видом державного примусу, що застосовуються за вчинення об'єктивно-протиправного діяння, слугують заходи захисту, засоби правового впливу, що застосовуються в цілях відновлення порушених прав у відношенні зобов'язаних осіб. Головним призначенням таких заходів є припинення порушення правопорядку, відновлення нормальних зв'язків і відносин.

10.8 Надайте характеристику правомірної поведінки працівника поліції.

Правомірна поведінка працівників поліції – це сукупність вчинків, що відповідають нормам права, базуються на переконанні в необхідності їх захисту, відображає позитивне суб'єктивне ставлення працівників поліції до норм права, цінностей, що гарантовані державою та спрямовані на реалізацію потреб громадянського суспільства щодо охорони прав і свобод людини та громадянина.

Для забезпечення якісного виконання працівниками поліції посадових обов'язків, реалізації наданих їм законом прав, дотримання правообмежень законодавець визначає основні гарантії їх правомірної поведінки.

Як вже було зазначено вище, працівники поліції є носіями професійної

правосвідомості. В основі мотивації правомірної поведінки працівників поліції лежать в першу чергу різного роду службові потреби, закріплені у відповідних нормах права. У професійній діяльності працівників поліції помітними чинниками, що мотивують їх поведінку, виступають такі категорії як наказ, обов'язок, що опосередковуються і нормами права і нормами моралі, і елементами правової свідомості.

Особливе значення для мотивації правомірної поведінки мають морально-правові властивості та якості працівника поліції, його внутрішній психологічний стан.

ТЕМА 11

ЮРИДИЧНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ

11.1 Надайте визначення та охарактеризуйте ознаки юридичної відповідальності.

Як єдина категорія, юридична відповідальність включає в себе позитивний (перспективний) і негативний (ретроспективний) аспекти юридичної відповідальності.

Позитивна (перспективна) юридична відповідальність – це сумлінне, відповідальне ставлення особи до виконання своїх юридичних обов'язків, що проявляється в її правомірній (законотворчій) поведінці та, як правило, є підставою для застосування заохочувальної норми права до суб'єкта такої поведінки.

Ознаками позитивної (перспективної) юридичної відповідальності є:

- виникає з юридичного обов'язку, що зумовлюється правовим статусом відповідних суб'єктів права здійснювати позитивні, корисні для суспільства, держави, колективу людей та окремої особи діяння. Наприклад, відповідальність Кабінету Міністрів України перед Президентом України та Верховною Радою України тощо;

- сумлінне, відповідальне ставлення особи до виконання своїх юридичних обов'язків. Наприклад, поліцейський, перебуваючи на службі, повинен сумлінно та відповідально виконувати свої службові обов'язки;

- виступає формою реалізації заохочувальної норми права, засобом державного переконання та правового стимулювання і може виражатися в певних позитивних наслідках майнового, організаційного та особистісного характеру.

Негативна (ретроспективна) юридична відповідальність – це реакція державних органів або посадових осіб на правопорушення, що зумовлює виникнення правових відносин, в результаті яких до суб'єкта правопорушення у передбаченому законом процесуальному порядку застосовуються примусові заходи, що полягають у встановленні для правопорушника обов'язку зазнати наслідків особистого, майнового або організаційного характеру, вид і міра яких передбачені санкціями відповідних норм права.

До ознак негативної (ретроспективної) юридичної відповідальності відносяться:

– полягає в правомірній реакції державних органів або посадових осіб на вчинене правопорушення у вигляді дій, наслідками яких, для суб'єкта правопорушення, носять особистий, майновий або організаційний характер;

– настає тільки за скоєне правопорушення;

– зумовлює виникнення правових відносин;

– притягнення до негативної юридичної відповідальності здійснюється уповноваженим суб'єктом.

– спирається на державний примус.

Зміст негативної юридичної відповідальності визначається наслідками за соціально шкідливі діяння, позитивна ж – виходить з правомірності діяння та є найбільш бажаною формою відповідальності в правовій державі.

11.2 Охарактеризуйте види юридичної відповідальності.

За галузевим критерієм юридична відповідальність поділяється на такі різновиди: конституційно-правову, кримінально-правову, адміністративно-правову, цивільно-правову, відповідальність в трудовому праві (дисциплінарну та матеріальну), міжнародно-правову та ін.

Конституційно-правова відповідальність – це сумлінне виконання суб'єктами конституційного права своїх обов'язків (позитивний аспект) або настання негативних наслідків чи небажаної зміни конституційно-правового статусу для цих суб'єктів за порушення норм чинного конституційного права (негативний аспект).

Кримінально-правова відповідальність – є видом юридичної відповідальності, що полягає в усвідомленні суб'єктом права необхідності не порушувати норм кримінального права, у випадку невиконання або недотримання цих норм, за вироком суду зазнає осуду від імені держави із застосуванням державного примусу у формі покарання або інших заходів, передбачених КК України.

Адміністративно-правова відповідальність – це вид юридичної відповідальності, що полягає в усвідомленні суб'єктом права необхідності не порушувати норм адміністративного права, а в протилежному випадку до суб'єкта адміністративного правопорушення (проступку) державою (в особі її компетентних органів) буде застосовано адміністративне стягнення в установах закону формами та порядку.

Цивільно-правова відповідальність – це вид юридичної відповідальності, що виражається в застосуванні до правопорушника, у випадку здійснення ним протиправних дій або бездіяльності, передбачених договором чи законом заходів державного примусу у вигляді додаткових цивільно-правових обов'язків майнового характеру (санкцій).

Відповідальність у трудовому праві – це вид юридичної відповідальності, що полягає в передбаченому нормами трудового права обов'язку працівника відповідати за вчинене ним правопорушення.

Міжнародно-правова відповідальність – це обов'язок суб'єкта міжнародного права відшкодувати шкоду, заподіяну ним іншому суб'єкту цього права у разі порушення норм міжнародного права, міжнародно-правових

зобов'язань, закріплених у договорах, звичаях, актах міжнародних організацій тощо.

Юридичну відповідальність класифікують також за такими **критеріями**:

- за характером наслідків (особиста, майнова, організаційна);
- за кількістю суб'єктів правопорушення (індивідуальна, колективна);
- за обсягом матеріального відшкодування (повна, обмежена, підвищена).

11.3 Охарактеризуйте принципи юридичної відповідальності.

Принципи юридичної відповідальності – це засадничі, фундаментальні положення, що виражають сутність і призначення юридичної відповідальності, а також визначають закономірності її функціонування та порядок реалізації.

До принципів юридичної відповідальності належать:

– **принцип справедливості** – властивість права, виражену, зокрема, в рівному юридичному масштабі поведінки й у пропорційності юридичної відповідальності вчиненому правопорушенню, а також пропорційності між понесеними витратами та винагородою;

– **принцип рівності** – означає, що права і свободи, закріплені в законах, мають бути однаковими для всіх громадян, виходячи з положень ст. 24 Конституції України;

– **принцип гуманізму** – виражається в забороні застосування насильства та катування, жорсткого, нелюдського або такого, що принижує гідність, поводження чи покарання; ставленні до людини як до найвищої цінності; встановленні системи пільг в залежності від особливих характеристик суб'єкта;

– **принцип законності** – зводиться до того, що діяльність суб'єктів реалізація юридичної відповідальності здійснюється виключно на підставі, у межах повноважень та у спосіб, що визначені законами України;

– **принцип обгрунтованості** – проявляється в ухваленні компетентним органом держави або посадовою особою рішення про притягнення особи до юридичної відповідальності на підставі об'єктивно з'ясованих всіх юридично значущих обставин справи;

– **принцип доцільності** – виявляється у досягненні мети юридичної відповідальності шляхом встановлення відповідності обраної стосовно правопорушника міри впливу, індивідуалізації засобів покарання залежно від ступеня суспільної небезпеки скоєного діяння, особливостей особи правопорушника та обставин скоєння правопорушення;

– **принцип індивідуалізації** – виражається у диференціації правопорушень і санкцій залежно від суспільної небезпеки правопорушення та особистості правопорушника, встановленні міри та обсягу відповідальності з урахуванням суспільної небезпеки конкретного правопорушення;

– **принцип невідоротності** – виражається в обов'язковому встановленні та настанні негативних наслідків для деліктоздатної особи, що вчинила протиправне, винне, соціально шкідливе діяння.

11.4 Назвіть та охарактеризуйте функції юридичної відповідальності.

Функції юридичної відповідальності – це основні напрями впливу юридичної відповідальності на суспільні відносини, поведінку суб'єктів права, правосвідомість та правову культуру, в яких розкриваються її сутність, соціальне призначення і за допомоги яких досягаються цілі юридичної відповідальності.

Види функцій юридичної відповідальності:

– *регулятивна* – напрям дії юридичної відповідальності на суб'єктів правовідносин, що полягає в спонуканні останніх не порушувати вимог норм права і виражається в їх правомірній поведінці. Способами здійснення регулятивної функції юридичної відповідальності є закріплення в нормах права зразків правомірної поведінки шляхом встановлення заборон, зобов'язань, дозволів, заохочень тощо;

– *превентивна* – застосування міри юридичної відповідальності до особи, яка вчинила правопорушення, попереджає її про неприпустимість здійснення в майбутньому протиправного діяння, формуючи також в інших суб'єктів права небажання вчиняти правопорушення. Способами здійснення превентивної функції є застосування осуду та покарання;

– *каральна (штрафна)* – напрям дії юридичної відповідальності на суб'єкта правопорушення, що відповідає принципам юридичної відповідальності та полягає в позбавленні його (втраті) певних благ особистого, майнового та організаційного характеру. Способами здійснення каральної функції юридичної відповідальності є осуд, обмеження майнової сфери, позбавлення суб'єктивних прав тощо;

– *відновлювальна* – напрям дії юридичної відповідальності на свідомість і поведінку людей, спрямований на приведення правового статусу суб'єктів правовідносин у попередній нормальний стан. Результат впливу відновлювальної функції юридичної відповідальності містить два аспекти. Перший передбачає відновлення правопорядку, законності, правовідносин, другий – відновлення суспільних відносин, соціальної справедливості, психологічного спокою суспільства. Способами здійснення відновлювальної функції є відшкодування завданої шкоди, осуд правопорушника тощо;

– *виховна* – напрям дії юридичної відповідальності на індивідуальну та суспільну свідомість, внутрішній світ суб'єктів права з метою виховання, ознайомлення з відповідними цінностями, що закріплені в нормах права, формування правосвідомості, правової культури, мотивації правомірної поведінки, зменшення проявів правового нігілізму, антисоціальної поведінки.

11.5 Назвіть та охарактеризуйте підстави притягнення до юридичної відповідальності.

Підстави юридичної відповідальності – це сукупність обставин, наявність яких робить юридичну відповідальність можливою та належною.

Підстави негативної юридичної відповідальності – це сукупність обставин, наявність яких дає можливість уповноваженим суб'єктам притягнути особу, яка вчинила протиправне діяння, до юридичної відповідальності або за наявності достатніх підстав звільнити її від такої відповідальності.

Підставами притягнення до негативної юридичної відповідальності є:

- юридичний факт (фактично скоєне діяння) – скоєння самого протиправного діяння за наявності всіх ознак, які утворюють склад правопорушення (наприклад, у ч. 1 ст. 2 КК України зазначається, що підставою кримінальної відповідальності є вчинення особою суспільно небезпечного діяння, яке містить склад кримінального правопорушення, передбаченого цим Кодексом);

- наявність норми права, що передбачає склад правопорушення та можливість покладання юридичної відповідальності (наприклад, у ч. 22 ст. 92 Конституції України зазначено, що виключно законами України визначаються засади цивільно-правової відповідальності; діяння, які є кримінальними правопорушеннями, адміністративними або дисциплінарними правопорушеннями, та відповідальність за них);

- наявність правозастосовного акта, що винесений уповноваженим на те органом або посадовою особою, в якому конкретизується вид і міра юридичної відповідальності щодо окремого юридичного факту та який набрав законної сили (наприклад, вирок суду, постанова про накладення адміністративного стягнення, наказ про оголошення догани тощо).

11.6 Назвіть та охарактеризуйте підстави звільнення від юридичної відповідальності, та обставини, що її виключають.

Звільнення від негативної юридичної відповідальності відбувається за скоєне правопорушення, де вина порушника доведена у встановленому законом порядку. Найпоширенішою підставою звільнення від юридичної відповідальності є строк давності скоєння правопорушення або строк давності прийняття невиконаного правозастосовного акта щодо відповідальності правопорушника, після настання якого притягнути до юридичної відповідальності особу не можна. На ефекті зменшення ступеня суспільної небезпеки з часом, який минув після правопорушення, базуються й інші підстави звільнення від юридичної відповідальності, такі як: помилування, амністія, умовно-дострокове звільнення від відбування покарання тощо.

Підстави звільнення від негативної юридичної відповідальності встановлені галузевим законодавством. Наприклад, у КК України звільнення від кримінальної відповідальності можливе у зв'язку з: дійовим каяттям; примиренням винного з потерпілим; передачею особи на поруки; зміною обстановки; закінченням строків давності.

У КУпАП підставами звільнення від адміністративної відповідальності є: передача матеріалів на розгляд громадської організації або трудового колективу, якщо з урахуванням характеру вчиненого правопорушення і особи

правопорушника до неї доцільно застосувати захід громадського впливу; при малозначності вчиненого адміністративного правопорушення та ін.

У ЦК України передбачено підстави звільнення від відповідальності за порушення зобов'язання, якщо особа доведе, що це порушення сталося внаслідок випадку або непереборної сили та ін.

Обставин, що виключають юридичну відповідальність. У процесі встановлення факту правопорушення уповноваженими на те органами можуть бути виявлені обставини, які законодавець визначив як підстави, коли юридична відповідальність при формальній наявності складу правопорушення виключається. До таких обставин зокрема, але не тільки, доцільно віднести: випадок (казус); необхідну оборону; уявну оборону; крайню необхідність та ін. Ці обставини вказують на відсутність суспільної небезпеки та протиправності діяння або на відсутність вини правопорушника.

11.7 Визначте особливості юридичної відповідальності працівників Національної поліції.

Особливість юридичної відповідальності працівників поліції залежить від: правового статусу працівників поліції; усвідомлення працівником поліції необхідності чіткого дотримання та виконання норм права; фактичної правової поведінки працівників поліції; оцінки такої поведінки з боку конкретного уповноваженого органу, службово-трудового колективу, громадських організацій, а також самою особистістю відповідно до юридично закріплених критеріїв; сукупності формально-визначених заходів заохочувального або примусового характеру, що можуть застосовуватись до працівника поліції компетентним суб'єктом.

Види та правові підстави настання негативної юридичної відповідальності поліцейських закріплені у законодавстві України, зокрема: у ст. 19. Закону України «Про Національну поліцію» закріплено, що у разі вчинення протиправних діянь поліцейські несуть кримінальну, адміністративну, цивільно-правову та дисциплінарну відповідальність відповідно до закону.

Підстави та порядок притягнення поліцейських до дисциплінарної відповідальності, а також застосування до поліцейських заохочень визначаються Дисциплінарним статутом Національної поліції України, що затверджується законом; у ст. 15 КУпАП закріплено, що поліцейські несуть відповідальність за адміністративні правопорушення за дисциплінарним статутом. За порушення правил, норм і стандартів, що стосуються забезпечення безпеки дорожнього руху, санітарних норм, правил полювання, рибальства та охорони рибних запасів, митних правил, вчинення правопорушень, пов'язаних з корупцією, порушення тиші в громадських місцях, неправомірне використання державного майна, незаконне зберігання спеціальних технічних засобів негласного отримання інформації, невжиття заходів щодо окремої ухвали суду, ухилення від виконання законних вимог прокурора, порушення законодавства про державну таємницю, порушення порядку обліку, зберігання і використання документів та інших матеріальних носіїв інформації, що містять

службову інформацію, ці особи несуть адміністративну відповідальність на загальних підставах (можуть застосовуватись адміністративні стягнення, що закріплені в ст. 24 КУпАП).

До поліцейських не може бути застосовано громадські роботи, виправні роботи та адміністративний арешт.

Таким чином, аналіз норм права закріплених у зазначених статтях дає можливість зробити висновок про те, що:

- за порушення службової дисципліни поліцейські несуть дисциплінарну відповідальність згідно з Дисциплінарним статутом Національної поліції України (до поліцейських можуть застосовуватися такі види дисциплінарних стягнень: зауваження; догана; сувора догана; звільнення із служби в поліції та ін.);

- за вчинення адміністративних правопорушень поліцейські несуть дисциплінарну відповідальність відповідно до Дисциплінарного статуту Національної поліції України, крім випадків, передбачених КУпАП;

- за вчинення кримінального правопорушення поліцейські несуть кримінальну відповідальність, особливості притягнення до якої передбачені кримінальним законодавством (до осіб, визнаних винними у вчиненні кримінального правопорушення, судом можуть бути застосовані такі види кримінальних покарань: штраф, позбавлення права обіймати певні посади, позбавлення волі та ін.);

- цивільно-правова відповідальність поліцейських може наступити у формі відшкодування збитків. Так, у ч. 3, ст. 19 Закону України «Про Національну поліцію» закріплено, що «Держава відповідно до закону відшкодовує шкоду, завдану фізичній або юридичній особі рішеннями, дією чи бездіяльністю органу або підрозділу поліції, поліцейським під час здійснення ними своїх повноважень».

Позитивна юридична відповідальність працівників поліції має місце за умови сумлінного, відповідального ставлення поліцейського до виконання своїх службових обов'язків, що проявляється в його правомірній (законоступунальній) поведінці. За таке ставлення до службових обов'язків та за відповідні досягнення у службовій діяльності, поліцейський може заохочуватись компетентними суб'єктами, що полягає у відзначенні поліцейського за успішне виконання ним обов'язків, а також за інші заслуги перед державою та суспільством.

До поліцейських можуть бути застосовані такі види заохочень: дострокове присвоєння спеціального звання та присвоєння спеціального звання на один ступінь вище від звання, передбаченого займаною штатною посадою; дострокове зняття дисциплінарного стягнення; занесення на дошку пошани; заохочення грошовою винагородою та ін..

ТЕМА 12

ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ТА ЙОГО МЕХАНІЗМ

12.1 Розкрийте визначення правового впливу та охарактеризуйте його види.

Під **правовим впливом** потрібно розуміти дію права на свідомість і поведінку людей, а через них і на широке коло суспільних відносин за допомогою правових (юридичних) так і не правових (інформаційних, психологічних, ідеологічних, культурологічних, виховних та інших) засобів.

Правовий вплив доречно розглядати в контексті його **основних видів**:

1) *інформаційно-психологічний* полягає у чіткому та зрозумілому доведенню позиції держави про дозволenu, необхідну чи заборонену поведінку, правові стимули (заохочення) і правові обмеження (покарання). Інформаційна дія права полягає в тому, що право містить різноманітну інформацію правового змісту. Наприклад, за історичними пам'ятками права ми багато чого дізнаємось про життя наших пращурів. У свою чергу знання вчить і закликає до певних дій;

2) *виховний* – складний і системний процес виховання поваги до права, орієнтування людини на правові цінності, досягнуті людством, на необхідність їх сприйняття і розвитку (поділ влади, народний (національний) суверенітет, демократія, основоположні права і свободи людини, справедливе правосуддя тощо), формування настанов на правомірну поведінку;

3) *соціальний* – забезпечення постійного взаємного зв'язку правових норм і соціального середовища їх дії, відображення в нормах права соціально корисної мети, врахування всіх факторів суспільного життя людини – як правових, так і економічних, політичних, соціально-культурних, моральних тощо.

Правовий вплив може відбуватися в двох формах: *активній і пасивній*.

Активна форма передбачає безпосереднє використання засобів і методів правового регулювання у процесі соціальної життєдіяльності.

Пасивна форма передбачає опосередкований вплив права на суспільні відносини. Тому не відбувається безпосереднього правового втручання в суспільні відносини, але сам факт наявності права виступає в якості фактора, що спонукає суб'єктів діяти відповідно до юридично закріплених правил і утримуватися від вчинення дій протиправного характеру.

12.2 Розкрийте визначення правового регулювання та охарактеризуйте його ознаки.

На відміну від правового впливу, правове регулювання в загальному вигляді є процесом, спрямованим на те, щоб за допомогою правових засобів гарантувати поведінку, необхідну громадянському суспільству, спрямувати розвиток життєвих ситуацій у бажане правомірне русло.

Правове регулювання представляє собою цілеспрямований результативний вплив права на конкретні суспільні відносини з метою їх впорядкування та вдосконалення за допомогою виключно правовими засобами.

Йому властиві такі **ознаки**:

1) є різновидом соціального регулювання;

2) здійснюється громадянським суспільством або державою;

3) має нормативно-результативний характер – здійснюється за

допомогою цілісної системи правових засобів, що забезпечують втілення в життя норм права для досягнення необхідної мети (результату);

4) *має організаційний характер* – за допомогою правового регулювання відносини між суб'єктами набувають певної правової форми (в нормах права закріплюється міра можливої або належної поведінки);

5) *має цілеспрямований вольовий характер* – спрямований на задоволення прав, свобод, законних інтересів суб'єктів права;

6) *має конкретний характер* – завжди пов'язане з реальними (конкретними) відносинами.

Предметом правового регулювання виступають конкретні суспільні відносини, що потребують урегулювання саме нормами права, а не іншими соціальними нормами. Йому властиві такі **ознаки**:

- це мають бути соціальні відносини, іншими словами відносини між людьми, оскільки право не регулює наприклад процесів, які можуть протікати в природі;

- це відносини, які мають носити свідомий вольовий характер. Тобто суб'єкти, вступаючи в такі відносини, повинні свідомо розуміти свої діти та керувати ними, а не діяти у стані гіпнозу, фізичного чи психічного примусу;

- це найбільш важливі суспільні відносини для конкретної людини, групи людей чи громадянського суспільства у цілому;

- це відносини, які можуть бути врегульовані саме нормами права, а не іншими соціальними регуляторами, що зайвий раз підкреслює їх важливість і значущість.

12.3 Назвіть та розкрийте стадії правового регулювання.

Характеризуючи правове регулювання як складний процес, необхідно зазначити, що він відбувається не спонтанно, а протягом тривалого часу і є не разовим, а безперервним, системним. Зважаючи на це, процес правового регулювання відповідних суспільних відносин має низку самостійних, але тісно пов'язаних між собою стадій, які послідовно змінюють одна одну і спрямовуються на отримання кінцевого результату, що відповідає меті правового регулювання. Такі стадії взаємопов'язані, що проявляється насамперед у тому, що кожна окремо взята стадія правового регулювання є передумовою наступної, оскільки завершення однієї є початком іншої.

До основних стадій правового регулювання відносяться: *правотворчість, правовідносини та правореалізація.*

Перша стадія полягає у введенні в правову систему юридичних норм, які регламентують поведінку учасників суспільного життя. Це стадія загальної абстрактної можливості нормативного регулювання суспільних відносин, що потребують правового впливу. Ця стадія формування та дії юридичних норм характеризується тим, що норми регламентують, скеровують поведінку учасників суспільних відносин, встановлюють для них відповідний правовий режим. У межах означеної стадії визначено певні правові цілі, яких бажано досягнути за допомогою правового регулювання.

Друга стадія полягає в індивідуалізації та деталізації норм права на

основі юридичних фактів щодо конкретної ситуації шляхом встановлення певних правових відносин між конкретними суб'єктами права, в яких виникає необхідний набір прав та обов'язків.

Третя стадія реалізації (втілення в життя) прав та обов'язків у межах певних правових відносин, яка здійснюється через свідомо вольову діяльність людей. Соціальні та юридичні цілі, що стоять перед правотворчим органом під час прийняття відповідного нормативно-правового акта, не можуть бути реалізовані інакше, як через втілення в конкретних правовідносинах. Формами реалізації при цьому є виконання, дотримання та використання.

До додаткових стадій правового регулювання можна віднести *стадії тлумачення норм права*, якщо в цьому є необхідність, *та застосування норм права як особлива форма реалізації*. Необхідність у стадії тлумачення норм права виникає там і тоді, коли є потреба у тлумаченні норм права, якими буде здійснюватися регулювання суспільних відносин. На жаль, з об'єктивних і суб'єктивних причин законодавство має низку недоліків, прогалин і колізій, що гальмують його розуміння та реалізацію. Це зазвичай викликає необхідність додаткового пояснення та інтерпретації норми права, якщо наприклад, зустрічаються норми схожі за змістом або такі, що протирічать одна одній. *Застосування норм права як додаткова стадія правового регулювання* передбачає перехід від загальних форм реалізації норм права до її особливої форми. Її особливість визначається тим, що це конкретна життєва ситуація, суб'єкт якої потребує застосування до нього з боку держави норм права і прийняття правозастосовного акта.

12.4 Назвіть та охарактеризуйте типи правового регулювання.

Тип правового регулювання – це особливий порядок правового регулювання, що виражається в певному поєднанні способів (дозволів і заборон) і створює стан більшого чи меншого сприяння для задоволення інтересів суб'єкта права.

Тип правового регулювання встановлює тип правового режиму.

Існують такі **типи правового регулювання**:

– **загальний дозвіл** – це тип правового регулювання, що базується на своєрідній презумпції дозволу виконувати ті чи інші діяння. Виняток становлять випадки прямої заборони законом тих чи інших діянь. Отже, цей тип правового регулювання виходить з формули: **дозволено все, крім того, що прямо заборонено законом**. За цим типом регулювання створюються цивільні, трудові, сімейні, житлові та інші правовідносини (*наприклад, особа має право укласти будь-які правочини, за винятком тих заборон, що передбачені в законі*).

– **загальна заборона** (цей тип правового регулювання ще називають звільненням від заборони) – тип правового регулювання, основу якого складає загальна заборона певних видів діянь, але при цьому формулюється конкретне звільнення від неї, тобто робиться виняток із загальної заборони. У цьому типі правового регулювання реалізується принцип: **заборонено все, за винятком того, що прямо дозволено законом**. За цим типом регулювання

встановлюються правові статуси та функції посадових осіб, державних службовців, міністрів, прокурорів, суддів, мерів міст та інших (наприклад, суд у вже вирішеному кримінальному впровадженні має право знову повернутися до неї лише у випадках, прямо передбачених у законі).

У демократичній державі застосування першого типу правового регулювання (загального дозволу) характерне для врегулювання насамперед поведінки людей, а другого (загальної заборони) – для впорядкування діяльності держави, її органів, інституцій, агентств та їх посадових осіб.

12.5 Назвіть та охарактеризуйте методи і способи правового регулювання.

Методи правового регулювання визначаються як обумовлені предметом правового регулювання різні прийоми, способи, засоби впливу права на суспільні відносини.

Найбільш розповсюдженою є класифікація методів, що проводиться за ознакою характеру впливу права на суспільні відносини, які ним регулюються. Відповідно до неї виокремлюють *імперативний* та *диспозитивний* методи.

Імперативний метод застосовується для впливу на відносини, які ґрунтуються на основах влади та підпорядкуванні їх суб'єктів. Він є характерним для публічних галузей права, наприклад, для адміністративного, фінансового, конституційного, кримінально-виконавчого права, вбирає в себе метод заборони, метод владних приписів (субординації) і метод зобов'язання.

У свою чергу *диспозитивний метод* – це засіб регулювання відносин між рівноправними учасниками правовідносин. Він надає можливість сторонам самостійно вирішувати питання про форму своїх взаємовідносин, урегульованих нормами права. Цей метод застосовується у сфері дії галузей приватного права (наприклад, цивільного, сімейного права).

Отже, *імперативний метод* (він же метод субординації, або авторитаризму) відноситься до сфери централізованого (державно-нормативного) регулювання, а *диспозитивний метод* (він же метод координації, або автономії) – до децентралізованого (договірного) регулювання.

Важливе значення для регулювання конкретних суспільних відносин мають *способи правового регулювання*. Переважно до них відносять три способи правового регулювання: дозволи, заборони та зобов'язання, що відповідають регулятивно-статичній і регулятивно-динамічній функції права.

Дозвіл – надання суб'єктові права на здійснення певних діянь. Прикладом здійснення правового регулювання за допомогою дозволу може бути будь-яка правова норма, що надає суб'єктові права на одержання тих або інших благ, наприклад, права на отримання пенсії.

Зобов'язання – юридично закріплена необхідність певної поведінки в тих чи інших умовах, обставинах. Наприклад, покладення обов'язку забезпечення обвинуваченому права на захист, обов'язок своєчасного виконання договірних зобов'язань тощо.

Заборона – юридична необхідність утримуватися від певної поведінки.

Прикладом заборони може бути положення норм права про заборону пропаганди війни, національної або расової переваги одних народів над іншими.

Заохочення – встановлення в нормах права можливості одержання певних пільг і переваг за здійснення бажаних або корисних для держави й суспільства діянь. Так, заохоченням є, наприклад, рішення колегії про нагородження почесними грамотами, нагородами, відзнаками; рішення колегії про призначення стипендій Президента України, Кабінету Міністрів України.

Крім основних способів правового регулювання, в юридичній літературі виділяються й додаткові, такі як: стимулююча дія норм права, застосування засобів примусу, попереджувальна дія норм права. Виокремлення названих способів як додаткових, пояснюється тим, що вони розглядаються як певний вид обов'язку.

12.6 Розкрийте співвідношення правового впливу і правового регулювання.

У зв'язку з дією права на суспільні відносини необхідно розрізнити два явища – «правовий вплив» і «правове регулювання».

Вони є близькими за змістом та взаємопов'язаними, але не тотожними.

Традиційно їх розрізняють за такими **критеріями**:

- за предметом регулювання. Предметом правового впливу є широке коло суспільних відносин, в тому числі й ті, що правом не регулюються, а предметом правового регулювання є лише конкретні суспільні відносини;

- за об'єктом спрямування. Правове регулювання спрямоване виключно на визначення вираженої назовні поведінки людей, а правовий вплив спрямований не тільки на поведінку людей, але й на її свідомість;

- за механізмом. Характеризуючи правовий вплив, необхідно зазначити, що тут задіяні неправові механізми – психологічний, виховний, інформаційний та інші. При здійсненні ж правового регулювання мають місце виключно правові засоби – норми права, правовідносини тощо;

- за наслідками. При здійсненні правового впливу на суспільні відносини правових наслідків може і не настати.

12.7 Наведіть визначення механізму правового регулювання та розкрийте його структуру.

Механізм правового регулювання – це сукупність правових засобів, узята в єдності, за допомогою яких держава здійснює правовий вплив на конкретні суспільні відносини з метою їх упорядкування та розвитку.

До елементів механізму правового регулювання відносяться: принципи права, норми права, нормативно-правові акти, правові відносини, юридичні факти, акти тлумачення норм права, акти реалізації норм права, законність, правова свідомість, правова культура, правомірна поведінка, протиправна поведінка, юридична відповідальність тощо.

Зупинимося на характеристиці головних з них.

Норма права – являє собою загальне обов’язкове правило (модель) поведінки, яке встановлює для суб’єкта права як можливий варіант поведінки – суб’єктивні юридичні права, так і необхідний варіант поведінки – суб’єктивні юридичні обов’язки.

Якість правового регулювання залежить від того, наскільки норми права правильно враховують закономірності суспільних відносин, що регулюються, наскільки високий рівень загальної і правової культури законодавчого корпусу. Безпосереднім чинником виникнення правових норм є правотворча діяльність держави, що полягає у прийнятті, зміні або відміні певних норм права.

Правовідносини – необхідний елемент механізму правового регулювання, важлива ступінь здійснення програм, закладених у нормах права. У правовідносинах індивідуалізуються положення відповідної правової норми, конкретизуються суб’єктивні юридичні права і обов’язки певних суб’єктів, їх повноваження і юридична відповідальність.

Акти безпосередньої реалізації прав і обов’язків – це фактична поведінка суб’єктів правовідносин, пов’язана зі здійсненням (реалізацією) своїх прав і обов’язків.

Можливі два результати реагування на правове регулювання:

- **активний** – вчинення дій, що дозволяються (наприклад, брати участь у виборах органів влади);
- **пасивний** – утримування від заборонених дій (наприклад, не завдавати шкоди довкіллю).

У всіх випадках акти безпосередньої або опосередкованої реалізації прав і обов’язків завершують правове регулювання. Саме тут відбувається «переведення» правил норм права (спочатку виражених у правах і обов’язках) у фактичну, реальну поведінку учасників суспільних відносин, на які було спрямовано правове регулювання.

Законність є похідним від терміна «закон» і, будучи комплексним поняттям, охоплює всі сторони життя права – від його ролі в створенні закону до реалізації його норм в юридичній практиці. Законність відображає правовий характер організації суспільно-політичного життя, органічний зв’язок права та влади, права і держави, права та суспільства. Вимога законності рівною мірою стосується вищих органів державної влади, інших державних органів, які ухвалюють у межах своєї компетенції підзаконні акти (сфера правотворчості), безпосередніх виконавців законів – посадових осіб, а також громадських організацій, комерційних корпорацій, громадян (сфера правореалізації).

Правосвідомість – це система ідей, уявлень, емоцій і почуттів, що виражають відношення індивіда, групи, суспільства до діючого, минулого чи бажаного права, а також до діяльності, пов’язаної з правом.

Правосвідомість є необхідною умовою створення норм права, їх точної і повної реалізації. Вона виступає фактором поваги до права.

12.8 Дайте визначення та охарактеризуйте гарантії законності.

Під **гарантіями законності** розуміють умови та засоби суспільного життя і заходи, які вживаються державою для забезпечення режиму

законності та сприяють руху країни до демократії, правової держави.

Структурно гарантії законності класифікують на **загальні (загально соціальні)** та **спеціальні (спеціально-юридичні)**.

Загальними гарантіями є об'єктивні умови суспільного співжиття, в межах яких здійснюється правове регулювання та функціонує правова система. Вони визначають атмосферу функціонування та реалізації права, його ефективність і, як наслідок, визначають рівень законності. Вони ж створюють необхідні умови для розвитку і вдосконалення права, а отже, і для підвищення рівня законності.

Об'єктивний характер загальних гарантій та їх взаємозв'язок з функціонуванням суспільства надають можливість **класифікувати** гарантії за основними сферами його життєдіяльності.

Економічні гарантії формуються у процесі функціонування економічної системи суспільства шляхом створення матеріальних умов реалізації норм права. Умовами, що забезпечують законність, є рівень розвинутості економічних відносин, стабільність діяльності суб'єктів господарювання, підвищення рівня економічного достатку населення, підвищення продуктивності праці, зростання обсягу виробництва, ефективна грошова система та економічна політика держави.

Політичні гарантії ґрунтуються на сильній легітимній державній владі, що здатна ефективно здійснювати управлінські функції, в тому числі й правоохоронні. Це влада, що спирається на демократичні інститути, користується підтримкою населення та здатна забезпечити і гарантувати реалізацію прийнятих нею рішень. Легітимна демократична влада є запорукою стабільності суспільства, забезпечення суспільної злагоди і безпеки та ефективної протидії порушенням закону.

Ідеологічні гарантії формуються у процесі духовного розвитку суспільства. Правова ідеологія є важливим елементом суспільної й тому перебуває під впливом політичної, правової та загальної культури населення. Особливого значення має правова культура, що формує повагу до права та переконання в необхідності усвідомленого виконання його норм.

Соціальні гарантії передбачають наявність стабільного громадянського суспільства з високим рівнем життя та соціальної захищеності населення. Вони відображають суспільне значення людини, реальні можливості усвідомленого функціонування як суб'єкта суспільних відносин.

Юридичні гарантії являють собою сукупність умов, засобів, організаційно-правових заходів, безпосередньо спрямованих на забезпечення режиму законності та правопорядку, і є юридичними формами загальних гарантій. *Видами юридичних гарантій є правові умови, правові засоби, організаційно-правові заходи.*

Спеціально-юридичні гарантії – це передбачена законом система спеціальних засобів і заходів, за допомогою яких забезпечується створення якісних норм права, їх дотримання і виконання.

До спеціально-юридичних гарантій відносяться:

– *превентивні (попереджувачі)* – які полягають у системі заходів, спрямованих на попередження і недопущення правопорушень: наприклад, запобігання порушенням трудових прав громадян власником підприємства, установи, організації або уповноваженим ним органом;

– *припиняючі* – спрямовані на припинення вже виявлених правопорушень: затримання, арешт, обшук тощо;

– *відновлюючі* – виражаються у усуненні або відшкодуванні негативних наслідків правопорушень: примусове стягнення аліментів, примусове вилучення майна з чужого незаконного володіння (віндикація), стягнення збитків, завданих неналежним виконанням зобов'язання;

– *каральні або штрафні* – що спрямовані на визначення міри юридичної відповідальності правопорушників: покарання особи, винної у вчиненні правопорушення, застосування до правопорушника штрафних санкцій тощо.

12.9 Сформулюйте визначення правопорядку та охарактеризуйте його ознаки.

Правопорядок – це заснована на праві та законності організація правового життя, що відображає якісний фактичний стан суспільних відносин, урегульованих правом.

Правопорядок – це підсумок правового регулювання, його реалізована мета. Міцність правопорядку, його стабільність і непорушність забезпечується не формальною, а реальною законністю. У свою чергу правопорядок обумовлює зміст законотворчої діяльності, правовий характер законів. Правопорядок є важливою передумовою ефективного функціонування всієї системи соціальних відносин. Він є важливим структурним елементом громадського порядку, під яким розуміється правильно налагоджений стан всієї сукупності суспільних відносин.

Правовий порядок кожного суспільства розкривається через його **ознаки, та зміст**.

Основні ознаки правопорядку:

– закладається в нормах права у процесі правотворчості;

– спирається на принцип верховенства права та панування закону;

– встановлюється в результаті реалізації норм права, тобто здійснення законності в діяльності з реалізації права;

– створює сприятливі умови для здійснення суб'єктивних прав;

– припускає своєчасне та повне виконання всіма суб'єктами юридичних обов'язків;

– вимагає невідворотності юридичної відповідальності для кожного, хто вчинив правопорушення;

– встановлює сувору громадську дисципліну;

– припускає чітку та ефективну роботу всіх державних і приватних юридичних органів і служб, насамперед правосуддя;

– створює умови для організованості громадянського суспільства і режим сприяння індивідуальній свободі;

– забезпечується всіма державними заходами, включаючи примус.

Важливим для характеристики правопорядку є визначення його змісту.

Зміст правопорядку – це система правових і неправових процесів, властивостей та ознак, які визначають його сутність.

Розрізняють три аспекти змісту правопорядку:

– *матеріальний зміст* складають закономірності виникнення, функціонування та розвитку процесів, що складають структуру правопорядку у взаємозв'язку з економічною системою суспільства;

– *державно-вольовий зміст* складають аспекти вияву волі держави та інтересів усіх учасників правопорядку;

– *юридичний зміст* правопорядку характеризується ступенем реалізації права і законності; узгодженістю суб'єктивних прав та юридичних обов'язків; стан урегульованості та упорядкованості правових відносин та зв'язків.

Нині правовий порядок демократичної держави необхідно розглядати не лише суто як правове явище, що обов'язково повинне забезпечуватися державою та силою державного примусу, але і як соціальне, оскільки людина, як компонент суспільства, є головним об'єктом і суб'єктом, який впливає на його формування, з усіма її потребами, які надають можливість для ефективного розвитку. Правопорядок охоплює ті сфери відносин між людьми, що пов'язані з найважливішими цінностями для людини й суспільства загалом: життя, гідність, свобода, безпека, здоров'я, власність та ін. Забезпечення впорядкованості відносин між людьми на основі правових принципів становить передумову безпечного буття людини, задоволення її найважливіших людських потреб.

12.10 Охарактеризуйте особливості правового регулювання організації та діяльності Національної поліції і вкажіть напрями його вдосконалення.

Діяльність Національної поліції – це державно-владна діяльність її служб та підрозділів, що спрямована на виконання завдань і функцій покладених на них суспільством.

У процесі діяльності Національної поліції (далі – поліції) має місце складне переплетення різних видів юридичної діяльності, а також взаємні переходи з однієї форми в іншу (з організаційно-розпорядчої в контрольну, з контрольної – в правозастосовну, з адміністративно-юрисдикційної – в кримінально-процесуальну і тому подібне).

Найбільш високоорганізований, рівень правового регулювання утворюється трьома соціально-правовими механізмами: *праворегламентація, правозабезпечення і правова саморегуляція*.

Процес правової регламентації суспільних відносин забезпечується за допомогою правотворчої (законотворчої та підзаконно-нормотворчої), правосистематизуючої та інтерпретаційної діяльності, що й складають єдиний механізм правової регламентації.

У змістовому плані **правотворча діяльність поліції** пов'язана з виданням відомчих нормативно-правових актів і включає чотири основні **стадії**:

- виявлення потреби у правовій регламентації;
- розробка проекту нормативно-правового акта;
- проведення правової (юридичної) експертизи проекту нормативно-правового акта;
- прийняття нормативно-правового акта.

Пріоритетними напрямками участі поліції у правотворчому процесі виступають:

- забезпечення особистої безпеки громадян, охорона їх прав, свобод і законних інтересів;
- підвищення ефективності роботи поліції щодо розкриття і розслідування кримінальних правопорушень;
- вдосконалення організаційно-правового положення поліції.

Механізм забезпечення процесу правомірної реалізації норм права їх безпосередніми адресатами – явище більш складне. Забезпечити – означає зробити можливим, здійсненим. Це – головна мета юридичної діяльності на даному етапі правового регулювання. Вона, у свою чергу, поділяється на більш конкретні цілі:

- створення необхідних юридичних умов, передумов для реалізації суб'єктивних прав і юридичних обов'язків;
- здійснення контролю за правомірністю процесу реалізації норм права;
- усунення перешкод, що виникають при реалізації суб'єктивних прав і юридичних обов'язків: захист і відновлення порушених прав, в необхідних випадках – застосовувати заходи примусу щодо виконання покладених на суб'єкта юридичних обов'язків.

Належна реалізація норм права, забезпечується в процесі організаційно-розпорядчого, реєстраційного, засвідчувального і дозвільного видів юридичної діяльності.

Таким чином, механізм правозабезпечення складають ті види юридичної діяльності, в процесі та за допомогою яких, здійснюється нормативне регулювання і охорона суспільних відносин, забезпечується нормальний процес реалізації норм права їх безпосередніми адресатами: організаційно-розпорядча, реєстраційна, засвідчувальна, дозвільна, правозастосовна, контрольна, правообмежувальна, правозахисна, правовідновлююча та правовиконавча.

Правоохоронна діяльність охоплює такі основні напрями:

- виявлення, запобігання й розслідування кримінальних правопорушень;
- захист державного кордону та правопорядку в Україні;
- забезпечення безпеки учасників кримінального судочинства.

У нових умовах розвитку суспільства основними напрямками правового регулювання діяльності поліції є:

- розгляд поліції як організації з надання послуг населенню та діяльність якої спрямована на забезпечення та захист прав і свобод людини та громадянина, інтересів громадянського суспільства і держави;

- розширення повноважень органів місцевого самоврядування щодо створення підрозділів муніципальної поліції;
- забезпечення балансу обов'язків і прав поліції, створення ефективних механізмів контролю за їх виконанням та гарантій їх реалізації;
- інтелектуальне зміцнення кадрового складу поліції, формування управлінського резерву, посилення правового та соціального захисту її працівників;
- підвищення рівня правового регулювання організації та діяльності поліції шляхом визначення головних аспектів її функціонування на законодавчому рівні.

ТЕМА 13

ПРАВОВА СИСТЕМА. ОСНОВНІ ПРАВОВІ СИСТЕМИ СУЧАСНОСТІ

13.1 Сформулюйте визначення та розкрийте ознаки правової системи.

Правова система – це упорядкована сукупність взаємопов'язаних і взаємодіючих правових явищ та юридичних процесів, об'єктивно зумовлена закономірностями та особливостями (в тому числі культурними, історичними, географічними) розвитку певного об'єднання людей (громади, суспільства, держави, етносу), яка має внутрішню цілісність, відносну самостійність і циклічність функціонування.

В юридичній літературі представлені різноманітні точки зору, основні з яких зводяться до того, що **правова система**:

- це система всіх юридичних явищ, які існують у певній державі або групі держав (П. Рабінович);
- це комплекс взаємопов'язаних і узгоджених юридичних засобів, призначених для регулювання суспільних відносин, а також юридичних явищ, що виникають унаслідок такого регулювання (О. Скакун);
- це цілісна сукупність взаємозв'язаних і взаємодіючих правових явищ, що формуються суспільством, при необхідності опосередкованих державою, призначених особливими засобами та методами об'єднувати людей в єдиний соціум і регулювати їх відносини з метою самозбереження суспільства та його прогресивного розвитку (М. Марченко).

Основні ознаки правової системи:

- є підсистемою соціальної системи, тобто зовнішнім середовищем її функціонування є суспільство, в якому правова система співіснує з економічною, політичною, духовною підсистемами тощо;
- має цілісний характер, який проявляється в єдності елементів, що складають цю систему та зв'язків між ними;
- метою її функціонування є досягнення правопорядку в суспільстві; засобами досягнення мети є діяльність суб'єктів права, що є способом виразу їх зв'язків через правовідносини;
- циклічність функціонування, послідовність розвитку правових явищ та

юридичних процесів у правовій системі, що зумовлено генезисом відповідного суспільства.

13.2 Визначте структуру правової системи.

Структуру правової системи є сенс розглядати з точки зору розподілу на:

- *статичні (постійні) елементи*, які завжди мають місце і складають своєрідний базис правової системи і до яких відносяться: суб'єкти права, система права, система законодавства, правові принципи, правова культура, правова свідомість, юридичні установи, юридична техніка, юридичні терміни, правова політика;

- *динамічні (змінні) елементи*, які об'єднують своєрідні юридичні процеси: правотворчість, правореалізація, правозастосування, правоохоронна діяльність, правовідносини, юридична практика.

При наявному різноманітті позицій стосовно змістового наповнення структури правової системи у працях більшості правознавців співпадає думка про те, що **правова система охоплює такі складові**, як:

- *нормативна сторона* (юридичні норми, форми права, принципи права, інститути права);

- *організаційна сторона* (сукупність правових установ, судових і правоохоронних органів);

- *ідеологічна сторона* (сукупність правових поглядів, ідей, правова культура);

- *функціональна сторона* (правотворчість, правореалізація, правозастосування, правоохорона).

Ці сторони (частини), будучи взаємозалежними, в єдності утворюють цілісне сприйняття становлення та функціонування певної правової системи у її своєрідності.

Комплексний підхід до характеристики поняття та структури правової системи, відповідна взаємодія її елементів дає можливість визначення *рівнів правової системи*:

- *суб'єктивно-сутнісний*, представлений саме суб'єктами права в якості системно виникаючих матеріальних чинників правової системи;

- *інтелектуально-психологічний*, на якому відбувається формування праворозуміння і правової свідомості особи, групи осіб, суспільства;

- *нормативно-регулятивний*, представлений перш за все, основним регулятором суспільних відносин – нормами права, в яких об'єктивуються ідеальні уявлення людей про справедливість, відображаються потреби і ментальність певного суспільства;

- *організаційно-діяльнісний*, що охоплює систему відносин між суб'єктами права як необхідний атрибут їхньої взаємодії, в якому знаходять свій прояв різні види правової поведінки суб'єктів права;

- *соціально-регулятивний*, який розкриває результат цілеспрямованого впливу на суспільство, що здійснюється за допомогою правових і неправових засобів.

13.3 Охарактеризуйте основні ознаки романо-германської правової сім'ї.

Романо-германська правова сім'я (континентальна) – це сукупність національних правових систем країн континентальної Європи, що мають схожість історичного генезису на основі давньоримського права та його пристосування (разом з канонічним правом і місцевими звичаями) до нових національних умов, спільні засади правового регулювання, подібні риси структури права з поділом на публічне і приватне право, одноманітне розуміння природи норми права як правила поведінки загального характеру, єдність системи форм (джерел) права, основною з яких є нормативно-правовий акт.

Романо-германська правова сім'я охоплює дві групи правових систем: романську, до якої відносять Італію, Францію, Нідерланди, Бельгію тощо, та германську, до якої входять Німеччина, Австрія, Угорщина та ін. Суттєвих відмінностей в основоположних рисах ці дві підгрупи не мають, що дозволяє їх об'єднувати в межах однієї правової сім'ї. Їх особливості, здебільшого, пов'язані з історичним шляхом формування та розвитку відповідних правових систем, стилем юридичної мови та юридичної техніки.

Основні ознаки романо-германської правової сім'ї:

- домінування суб'єктивних прав і свобод, а не обов'язків людини. Право країн континентальної Європи є одним з найбільш гуманістично спрямованих у світі, що підтверджується чинністю відповідних регіональних міжнародно-правових документів, зокрема Європейською Конвенцією про захист прав та основоположних свобод людини від 4 листопада 1950 р.;

- галузевий характер права, що має вияв у сформованих сукупностях правових норм, які регулюють певну сферу однотипних суспільних відносин;

- поділ структури права на публічне і приватне (до публічного права належать галузі, які визначають статус і порядок діяльності органів держави і відносини індивіда з державою (адміністративне право), до приватного – галузі, які регулюють відносини індивідів між собою (цивільне право), та поділ структури права на матеріальне право як основоположне та процесуальне право як похідне від матеріального;

- провідна роль у формуванні правових норм відводиться законодавцю, який визначає характер норми права як загального правила поведінки;

- єдина ієрархічно побудована система форм (джерел) права, домінуюче місце в якій посідає нормативний акт, наявність писаних конституцій як основних законів держави;

- високий рівень нормативних узагальнень, що досягається завдяки кодифікації, результатом якої є галузеві кодекси;

- суттєве значення підзаконних нормативно-правових актів. Крім законів у власному значенні слова, «писане право» країн романо-германської правової сім'ї містить також норми і приписи, прийняті на виконання законів, та видані не парламентом, а іншими державними (адміністративними) органами;

– *правовий звичай є другорядною формою (джерелом) права*. Звичай діє як «доповнення до закону», сфери застосування звичаю «крім закону» і «проти закону» дуже обмежені прогресом кодифікації, хоч існування таких й не заперечується;

– *юридичний прецедент виступає в якості допоміжної форми (джерела) права*. У більшості країн континентальної Європи судова практика набуває характеру джерела права, коли певна правова проблема однозначно підтверджена при вирішенні низки аналогічних справ і дане рішення підтверджене авторитетом вищої судової інстанції. При цьому судовий прецедент можна розглядати тільки як виняток з правила, який не порушує основоположного принципу верховенства закону, хоча й набуває певного значення у правотворчій діяльності держави;

– *особливе значення має правова доктрина*, що на різних історичних етапах розвитку цієї правової сім'ї відіграє вагомий роль у правотворчій і правореалізаційній діяльності (особливо при підготовці законів і при їх тлумаченні).

13.4 Окресліть риси організації та діяльності поліції у країнах романо-германського права.

Основні риси організації та діяльності поліції у країнах романо-германського права знаходять свій вираз у тому, що:

– *поліція функціонує у складі міністерства внутрішніх справ як одна із структурних його складових;*

– *міністерства внутрішніх справ* держав правові системи яких, відносяться до романо-германського права, у складі яких функціонують поліцейські служби, посідають одне з центральних місць у державному апараті і справляють відчутний політичний вплив на різні сфери життєдіяльності держави;

– *організаційно-функціональна побудова поліції охоплює адміністративну (патрульну) поліцію*, обов'язком якої є запобігання і припинення правопорушень, розслідування проступків, регулювання дорожнього руху, переслідування порушників дорожнього руху, а також видача дозволів на право займатися окремими видами діяльності; та *кримінальну (судову) поліцію* основні повноваження якої зосереджені на розслідуванні кримінальних правопорушень, підвищенні кваліфікації особового складу, координації дій у разі міжнародного розслідування тощо;

– у державах романо-германської правової сім'ї мають місце підрозділи, покликані посилювати поліцейські функції, що безпосередньо спрямовані на забезпечення публічної безпеки і порядку (наприклад, у Німеччині – поліція готовності, Франції – Національна жандармерія).

13.5 Надайте характеристику основним ознакам правової системи України.

Правова система України за своїми типологічними ознаками може бути

віднесена до романо-германської правової сім'ї.

Так, **правова система України** характеризується:

- визнанням принципів верховенства права, демократизму та гуманізму, домінуванням суб'єктивних прав і свобод людини і громадянина;
- поділом структури права на публічне право та приватне право;
- диференціацією системи права на галузі, підгалузі та інститути права;
- провідним місцем нормативно-правового акту у системі форм (джерел) права із розподілом нормативно-правових актів за юридичною силою на закони та підзаконні нормативно-правові акти;
- високим рівнем кодифікації як форми систематизації законодавства;
- формуванням міжгалузевих (комплексних) інститутів законодавства;
- розвиненістю правозастосовної діяльності.

Правова система України на сучасному етапі свого розвитку перебуває під впливом глобалізаційних процесів та в умовах реформування, що спрямовані на трансформацію основних складових правової системи, а саме нормативної, інституційної, ідеологічної, під впливом міжнародних, й перш за все європейських, стандартів функціонування правової системи.

13.6 Розкрийте характерні риси англо-американської правової сім'ї.

Англо-американська правова сім'я (сім'я загального права) – це сукупність національних правових систем, що мають своїм історичним джерелом англійське загальне право, схожість в основних засадах правового регулювання, подібні риси структури права із превалюванням процесуального права, одноманітне розуміння природи норми права як казуального правила поведінки, створеного судовою практикою, та домінуючої форми права – судового прецеденту. До англо-американської правової сім'ї відносяться правові системи Англії та Уельсу, Північній Ірландії, Австралії, Сполучених Штатів Америки, Канади, Нової Зеландії та деяких країн Британської Співдружності.

Характерні риси англо-американської правової сім'ї:

- структуру права становить загальне право і право справедливості. Цей поділ на сучасному етапі є відносно умовним і носить історичний характер, але залишається однією з показових характеристик англо-американського права. Загальне право було сформоване як комплекс судових рішень, що базується на професійній традиції суддів, за участю суду присяжних. Право справедливості було сформоване в ході діяльності лорда-канцлера як рішення високого посадовця щодо пом'якшення суворих судових рішень, посилаючись на загальні принципи права, поняття добра, гуманності, справедливості. Їх умовне об'єднання (у 1873 – 1875 рр.) були збережені процесуальні форми – і загального права, і права справедливості, хоча вони й різнилися між собою: право справедливості – це сукупність справ, що розглядаються переважно шляхом письмової процедури, а загальне право – сукупність справ, які розглядаються шляхом усної процедури;

- правові норми сформовані здебільшого в інститутах правах, без

чіткого галузевого характеру. При цьому в англійському праві існує деяке розмежування галузей законодавства, зокрема щодо належності судової справи до тих чи інших галузей законодавства і визначення, до якого права – загального чи права справедливості, відноситься певна судова справа. Загальне право охоплює питання кримінального, договірної, цивільно-деліктного права, а до права справедливості відносяться питання нерухомості, довірчої власності, торгівлі, успадкування тощо;

- *відсутній поділ права на публічне і приватне, домінуюче значення має процесуальне право в порівнянні з матеріальним.* Історично в англійському праві, а згодом й у цілому в англо-американській правовій сім'ї важливим для юриста вміти порушити справу, правильно віднайти форму позову;

- *наявність статутного права (законодавства), яке формувалося під впливом вимог судової практики, протягом багатовікової історії розвитку права в Англії було другорядним і посіло своє гідне місце серед форм (джерел) права лише в останнє століття.* Протягом XX ст. серед форм (джерел) права істотно зростає й роль делегованого (адміністративного) законодавства, особливо в таких сферах як охорона здоров'я, освіта, соціальне страхування, деякі правила судочинства. Здебільшого статuti та акти делегованого законодавства зазнають консолідації;

- *провідна роль у правотворчості відводиться суддям, які у процесі судового розгляду юридичних справ, приймаючи судові рішення, створюють норми права, що носять індивідуальний (казуїстичний) характер;*

- *основною формою (джерелом) права виступає судовий прецедент (правила поведінки, сформульовані суддями в їх рішеннях з конкретної справи, які поширюються на аналогічні справи).*

Прецедентом вважається лише та частина судових рішень, що є вихідною позицією, тобто на якій базується рішення. Інша частина – це те, що необхідно для рішення, так зване «попутно сказане», не вважається обов'язковим. Однак питання про розмежування правоположення і «попутно сказаного» залежить від точки зору судді:

- *правові звичаї виступають в якості допоміжних форм (джерел) права, особливо у сфері конституційного права, і в деяких випадках набувають обов'язковості в разі їх старовинності;*

- *правова доктрина як концептуально оформлена думка відомих учених з питань права носить прагматичний, прикладний характер, і спрямована здебільшого на обслуговування потреб судової практики;*

- *домінують права та свободи особи, що забезпечені судовим захистом, а не її обов'язки.*

13.7 Визначте особливості мусульманського права.

Мусульманське право – це комплекс соціальних норм, фундаментом і головною складовою частиною якого є релігійні установлення і приписи ісламу, а також органічно пов'язані з ними моральні та юридичні норми, що регулюють суспільні відносини всередині громади, яка сповідує іслам.

Особливості мусульманського права:

– *головним творцем права визнається Аллах, а тому правові приписи є непорушними і підлягають суворому дотриманню. Ісламська релігія виступає в якості правоутворюючого феномена по відношенню до мусульманського права;*

– *тісне переплетіння юридичних положень з релігійними, філософськими, моральними, звичасвими правилами поведінки, що мають й національні особливості в кожній країні, в якій сповідується іслам;*

– *персоніфікований характер правових положень, що поширюють свою дію на осіб, які сповідують іслам;*

– *структура права об'єднує дві категорії норм: а) правила релігійного культу («ібадат»); б) правила поведінки мусульман з мусульманами та з не мусульманами («муамалат»)), що охоплюють норми цивільного права, міжнародного права, кримінального (деліктного) права, особистий статут, судове право, а також владні (державні) норми (норми конституційного права, військового права тощо);*

– *основоположними джерелами права є – **Коран** (головна священна книга мусульман, у якій зібрані різноманітні проповіді, обрядові, моральні та юридичні настанови, молитви, повчальні розповіді та притчі, які проголошував Магомет як пророк Аллаха), **Сунна** (висловлювання, дії та випадки з життя Магомета), **Іджма** (узгоджений висновок стародавніх правників (муджтихідів) як знавців ісламу про обов'язки правовірного, наданий на підставі тлумачення Корану і Сунни), **Кійяс** (висновок за аналогією, значення якого полягає в тому, що правова проблема може бути вирішена на підставі аналогії з тим, що міститься в Корані та Сунні);*

– *пріоритет імперативних норм над диспозитивними нормативними приписами. Тим самим, домінування у правових приписах обов'язків особи, а не її прав і свобод. Виділяють чотири види обов'язків мусульман: обов'язки перед Аллахом, обов'язки перед самим собою, обов'язки перед іншими мусульманами, обов'язки перед тими, з ким мусульманин перебуває в особистих відносинах.*

13.8 Наведіть основні риси звичаєво-традиційної правової сім'ї.

Традиційно-звичаєва правова сім'я – це сукупність правових систем тих суспільств, в яких споконвічно панувало філософсько-моральне уявлення про соціальне життя як частину природного світопорядку, зразком для суспільного устрою виступала соціальна гармонія, забезпечення якої є метою неписаних правил поведінки, освячених традицією. Гармонія, від якої залежить рівновага у світі та щастя людей, має два аспекти: гармонія між людством і природою, при якій поведінка людей має відповідати природному порядку; гармонія у людських взаєминах, при якій ключовою є ідея згоди, консенсусу.

Основні риси традиційно-звичаєвої правової сім'ї:

– *домінуюче значення в системі форм (джерел) права посідають звичаї і традиції, що носять, як правило, неписаний характер і передаються з покоління у покоління;*

– *звичаї та традиції, що мають високий рівень архаїчності, являють собою синтез юридичних, моральних, ідеологічних приписів, які склалися*

історично, регулюють відносини всередині певної спільноти, і визнаються державами;

- *судова влада керується ідеєю примирення при здійсненні правосуддя;*
- *істотне значення в якості форми (джерела) права набуває законодавство, певне значення має судовий прецедент.*

Традиційне право панує у країнах Далекого Сходу (Китай, Японія, Бірма, Корея), тому його, як правило, іменують *далекосхідним правом*, яскравими представниками якого є правові системи *Китаю* та *Японії*. Китайська цивілізація є однією з найвеличніших і найстародавніших на Сході. Держава та право виникли в Китаї у II тис. до н. е. і протягом значного періоду розвивалися під сильним впливом філософських учень даосизму, конфуціанства і легізму. У XX ст. в історії Китаю відбувалися різкі та значні зміни. На сучасному етапі правова система Китайської Народної Республіки носить змішаний характер, являючи собою поєднання давніх правових традицій і сучасного законодавства, заснованого на ідеях «соціалізму з китайською специфікою», а також окремих рис романо-германського права. *Правова система Японії* впродовж декількох століть своєї історії, до середини XIX ст., фактично була ізольована від зовнішнього світу та перебувала під суттєвим впливом Китаю, що позначилося й на її правовому розвитку. Визначальним в історії Японії став період 60 – 80 рр. XIX ст., пов'язаний із буржуазною революцією, що призвела до суттєвих реформ соціального, економічного, державно-політичного і правового характеру, за яких вплив китайської ідеології на японський світогляд почав швидко зменшуватися. Після Другої світової війни японське право зазнало суттєвих змін під значним впливом права Сполучених Штатів Америки. Сучасне японське право за своєю структурою нагадує західне, але водночас воно діє у своєму власному традиційному культурному середовищі, що, зокрема підтверджується й поширеною процедурою примирення у сфері здійснення правосуддя.

Під терміном «*звичаєве (африканське) право*», як правило, мають на увазі традиційний тип права, який існував у африканських народів до їх колонізації. Поступово право африканських країн було сформоване на основі племянних традицій і звичаїв, права європейських метрополій та сучасних правових новел. У більшості сучасних африканських держав спостерігається проведення уніфікації звичаєвого права та відмова від роздрібнення права; здійснення законодавчої діяльності; включення чинних звичаїв до галузевих кодексів та інших нормативних актів; запозичення норм зобов'язального, торгового, адміністративного, кримінального та інших галузей права від колишніх метрополій при створенні національного законодавства.

СПИСОК РЕКОМЕНДОВАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Актуальні проблеми теорії держави та права : навч. посіб. / [Є. В. Білозьоров, Є. О. Гіда, А. М. Завальний та ін.] ; за заг ред. Є. О. Гіди. – К. : ФОП О. С. Ліпкан, 2010. – 260 с.
2. Віхров О. П. Теорія держави і права : курс лекцій : навч. посіб. / О. П. Віхров, І. О. Віхрова. – Чернігів : Десна Поліграф, 2015. – 303 с.
3. Гусарєв С. Д. Теорія права і держави : навч. посіб. / С. Д. Гусарєв, А. Ю. Олійник, О. Л. Слюсаренко. – К. : Правова єдність, 2008. – 270 с.
4. Загальна теорія держави і права : підруч. для студ. юрид. вищ. навч. закл. / [М. В. Цвік, О. В. Петришин, Л. В. Авраменко та ін.] ; за ред. докт. юрид. наук., проф. акад. АПРН України М. В. Цвіка, докт. юрид. наук., проф. акад. АПРН України О. В. Петришина. – Х. : Право, 2011. – 584 с.
5. Загальна теорія держави і права: (основні поняття, категорії, прав. конструкції та наук. концепції) : навч. посіб. / [О. Л. Копиленко, О. В. Зайчук, А. П. Засєч та ін.] ; за ред. О. В. Зайчука, Н. М. Оніщенко. – К. : Юрінком Інтер, 2008. – 400 с.
6. Загальна теорія права : підруч. / [М. І. Козюбра, С. П. Погребняк, О. В. Цельєв та ін.] ; за заг. ред. М. І. Козюбри. – К. : Ваїте, 2015. – 392 с.
7. Кельман М. С. Загальна теорія держави та права : підруч. / М. С. Кельман, О. Г. Мурашин, Н. М. Хома. – 3-тє вид., стереот. – Л. : «Новий Світ-2000», 2009. – 584 с.
8. Коталейчук С. П. Теорія держави та права : навч. посіб. для підгот. до держ. іспитів [для студ. вищ. навч. закл.] / С. П. Коталейчук, П. Я. Пісной. – К. : КНТ, 2011. – 560 с.
9. Крестовська Н. М. Теорія держави і права. Підручник. Практикум. Тести : підруч. / Н. М. Крестовська, Л. Г. Матвєєва. – К. : Юрінком Інтер, 2015. – 584 с.
10. Луць Л. А. Загальна теорія держави і права : навч.-метод. посіб. / Л. А. Луць. – К. : Атіка, 2008. – 412 с.
11. Малько А. В. Теория государства и права. Элементарный курс : учеб. пособ. / А. В. Малько, В. В. Ныров, К. В. Шундигов. – 3-е изд. стер. – М. : КНОРУС, 2009. – 240 с.
12. Матузов Н. И. Теория государства и права : учеб. / Н. И. Матузов, А. В. Малько. – 3-е изд. – М. : Дело, 2009. – 528 с.
13. Мурашин О. Г. Загальна теорія держави і права : підруч. / Г. О. Мурашин. – К. : Ун-т «Україна», 2014. – 561 с.
14. Осауленко О. І. Загальна теорія держави і права : навч. посіб. / О. І. Осауленко. – К. : Істина, 2007. – 336 с.
15. Пендюра М. М. Теорія держави і права : [навч. посіб.] / М. М. Пендюра. – К. : О. С. Ліпкан, 2013. – 304 с.
16. Правові системи сучасності : навч. посіб. для магістр. права / [Ю. С. Шемшученко, Н. М. Оніщенко, О. В. Зайчук та ін.] ; відп. ред. Ю. С. Шемшученко. – К. : Юридична думка, 2012. – 492 с.
17. Рабінович П. М. Основи загальної теорії права та держави : навч. посіб. / П. М. Рабінович. – Вид. 10-е, допов. – Л. : Край, 2008. – 224 с.

18. Рудик П. А. Теорія держави : основні теорії, концепції, підходи до вивчення : навч. посіб. / П. А. Рудик. – 2-ге вид., перероб. та допов. – К. : Алерта, 2015. – 288 с.
19. Скакун О. Ф. Теорія права і держави : підруч. / О. Ф. Скакун. – Вид. 4-те, допов. і перероб. – К. : Правова єдність : Алерта, 2014. – 524 с.
20. Теория государства и права : курс лекций / [М. Н. Марченко, А. В. Мицкевич, О. Э. Лейст и др.] ; под ред. М. Н. Марченко. – Т. 2. – М. : Зерцало, 2004. – 480 с.
21. Теорія держави і права : навч. посіб. / [С. К. Бостан, С. Д. Гусарев, Н. М. Пархоменко та ін.]. – К. : Академія, 2013. – 348 с.
22. Теорія держави і права : навч. посіб. для підгот. до держ. іспиту / кол. авт., кер. авт. кол. канд. юрид. наук А. І. Сердюк. – 2-е вид., доп. і перероб. – Дніпропетровськ : ДДУВС, 2010. – 314 с.
23. Теорія держави і права : підруч. / [С. Л. Лисенков, А. М. Колодій, О. Д. Тихомиров та ін.] ; за ред. С. Л. Лисенкова. – К. : Юрінком Інтер, 2005. – 448 с.
24. Теорія держави і права : підруч. / [Ю. А. Ведерніков, І. А. Сердюк, О. М. Куракін та ін.] ; кер. авт. кол. канд. юрид. наук, проф. Ю. А. Ведерніков. – Дніпропетровськ : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2015. – 468 с.
25. Теорія держави і права : посіб. для підгот. до держ. іспитів / [Д. В. Лук'янов, С. П. Погребняк, В. С. Смородинський та ін.] ; за заг. ред. О. В. Петришина. – 4-те вид., допов. і змін. – Х. : Право, 2015. – 204 с.
26. Теорія держави і права. Академічний курс : підруч. / [О. В. Зайчук, А. П. Засєч, В. С. Журавський та ін.] ; за ред. О. В. Зайчука, Н. М. Оніщенко. – 2-е вид., перероб. і допов. – К. : Юрінком Інтер, 2008. – 688 с.
27. Теорія держави і права. Державний іспит : навч. посіб. / [Ю. М. Оборотов, Н. М. Крестовська, А. Ф. Крижанівський та ін.]. – Х. : Одісей, 2010. – 256 с.
28. Теорія держави та права : навч. посіб. / [Є. В. Білозьоров, В. П. Власенко, О. Б. Горова, А. М. Завальний, Н. В. Заяць та ін.] ; за заг. ред. С. Д. Гусарева, О. Д. Тихомірова. – К. : НАВС, 2017. – 318 с.
29. Теорія держави та права : підруч. / [Є. О. Гіда, Є. В. Білозьоров, А. М. Завальний та ін.] ; за заг. ред. Є. О. Гіди. – К. : ФОП О. С. Ліпкан, 2011. – 576 с.
30. Теорія держави та права : посіб. для підготов. до іспитів / С. М. Тимченко, Р. А. Каложний, Н. М. Пархоменко та ін. – 3-є вид. стереотип. – К. : Вид. ПАЛИВОДА А. В., 2007. – 176 с.

This image shows a single page of white paper with horizontal blue ruling lines. The lines are evenly spaced and run across the width of the page. There are no margins, text, or other markings on the paper.

[illegible]

Навчальне видання

ТЕОРІЯ ДЕРЖАВИ ТА ПРАВА

**Навчальний посібник
для підготовки до атестації здобувачів вищої освіти**

В авторській редакції

Підписано до друку 30.06.2017. Формат 60х84/16.
Папір офсетний. Обл.-вид. арк. 7,24. Ум. друк. арк. 6,74.
Тираж 100 прим.

*ВД «Освіта України»
ФО-П Маслаков Руслан Олексійович
Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи
до державного реєстру видавців, виготівників і розповсюджувачів
видавничої продукції ДК №4726 від 29.05.2014 р.
Тел. (044) 384-26-08, (097) 479-78-36, (050) 552-20-13.
E-mail: osvita2005@mail.ru, www.rambook.ru*

*Друк: ФО-П Поліщук О.В.
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи
ДК №2142 від 31.03.2005
07400, м. Бровари, вул. Незалежності, 2, кв. 148
тел. (044) 592-13-49*